

4(1):2025

multimedia
healthcare management
method
development
MIS
people
family
insurance
finance
entrepreneurship
data
internet
public administration
economics
logistics
banking
media
innovation
business
marketing
tourism
humanities
communication
trade
research
working
international
demography
econometrics
literature
statistics

International Journal of Current Social Science

Published By

Sivas Cumhuriyet University

<http://cusos.cumhuriyet.edu.tr>

**International Journal of Current Social Science
Uluslararası Güncel Sosyal Bilimler Dergisi-CUSOS**

**Volume / Cilt 4 | Issue / Sayı 1
Pages / Sayfa: 1-64**

June / Haziran 2025

<http://cusos.cumhuriyet.edu.tr>

International Journal of Current Social Science
Uluslararası Güncel Sosyal Bilimler Dergisi-CUSOS

Publisher/Yayıncı

Sivas Cumhuriyet University, Cumhuriyet Vocational School of Social Sciences
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Assoc. Prof. / Doç. Dr. Şerife Merve KOŞAROĞLU

Editorial Board / Editöryal Kadro

Editor-in-Chief / Editör

Asst. Prof. (Ph.D.) / Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Yasin YILDIZ

Co-Editor / Editör Yardımcısı

Asst. Prof. (Ph.D.) / Dr. Öğr. Üyesi İlker ÖZTÜRK

English Language Editors / İngilizce Dil Editörleri

Lec. / Öğr. Gör. Eyüp GÜNDÜZ

Statistics Editor / İstatistik Editörü

Asst. Prof. (Ph.D.) / Dr. Öğr. Üyesi Ecem DEMİR

Publication Board/ Yayın Kurulu

Prof. Dr. Austin Dejan

University of Houston Downtown

Prof. Dr. Coşkun Karaca

Bolu İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Erkan Sağlık

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Muhammed Kabir Hassan

University of New Orleans

Prof. Dr. Mustafa Gülmez

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. İlkey Noyan Yalman

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Svetlanka Curaxina

Comrat State University

Doç. Dr. Yüksel Aydın

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Didem Demir

Okan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Azamat Maksudunov

Turkish Manas University

Dr. Öğr. Üyesi Aytekin Zeynelova

Baku State University

Dr. Öğr. Üyesi Vildan Güneş

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Contents / İçindekiler

IV

The Development of the Rule of Law in Turkey and Judicial Review of Administrative Acts

Türkiye’de Hukuk Devletin Gelişimi ve İdari İşlemlerin Yargısal Denetimi

Asuman Çapar

1–10

Urbanization Problems in Sivas in the Context of Industrial Relations

Endüstriyel İlişkiler Bağlamında Sivas’ta Kentleşme Sorunları

Ahmet Mazlum

11–22

Alternative Bread Production for Individuals with Special Needs

Özel Gereksinimi Olan Bireyler İçin Alternatif Ekmek Üretimi

İbrahim Tuğkan Şeker, Bahar Demir

23–29

Examination of Smartphone Addiction in Terms of Generation and Gender Variables

Akıllı Telefon Bağımlılığının Kuşak ve Cinsiyet Değişkenleri Açısından İncelenmesi

İsmail Demirbağ

30–36

The Role of Social Robots in Enhancing Social Interaction and Communication Skills in Children with Autism:

A Descriptive Review

Otizmli Çocuklarda Sosyal Etkileşim ve İletişim Becerilerinin Geliştirilmesinde Sosyal Robotların Rolü: Bir

Betimsel İnceleme

Cem Gökmen

37–44

Climate-Related Financial Disclosures: The Case of Commercial Banks in Türkiye

İklimle İlgili Finansal Açıklamalar: Türkiye’deki Ticari Bankalar Örneği

Turna Buse Ulu, Erdem Başçı

45–53

Transformation of Satisfaction into Entrepreneurship: Cultural Tightness, Life Satisfaction, and Individual

Economic Orientations

Tatminin Girişimciye Dönüşümü: Kültürel Sıkılık, Yaşam Tatmini ve Bireysel İktisadi Yönelimler

Filiz Bozağaç, Ömür Saltık, Süleyman Değirmen

54–64

Indexes of Volume 4, Issue 1

4. Cilt, 1. Sayının Dizinleri

V

[Google Scholar](#)

The Development of the Rule of Law in Turkey and Judicial Review of Administrative Acts*

Asuman Çapar^{1,a,*}

¹ Assoc. Prof., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Law, Department of Administrative Law

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 15/01/2025

Accepted: 07/04/2025

ABSTRACT

The early traces of the rule of law in our history date back to the period of the Ottoman Empire. Although its origin dates back to before the republic, this concept has not fully developed in Turkey. Through the whole historical development process significant developments have taken place in favor of the rule of law. However, there are still several regulations that are inconsistent with the principle of the rule of law on the judicial review of administrative proceedings, which is an important pillar of the rule of law. Judicial review of administrative acts is the most important inspection mechanism protecting individuals against the administration using public power. Therefore, without any exception, all administrative acts should be open to judicial review in a rule of law. Administrative acts that are immune from judicial review in Turkey are presidential decrees of a rule of emergency, decisions of the Council of Judges and Prosecutors, except for decisions on dismissal, and decisions taken by the Supreme Military Council regarding promotion and retirement due to lack of staff. Especially since the presidential decrees issued during the state of emergency can make some regulations on fundamental rights and freedoms, these pose a major threat to the rule of law in our legal system. The removal of these contradictions in the process of building a new constitution will create a more secure Turkey in terms of fundamental rights and freedoms.

Keywords: The rule of law, Judicial review of administrative acts, Fundamental rights and freedoms, Administrative act.

Türkiye’de Hukuk Devletin Gelişimi ve İdari İşlemlerin Yargısal Denetimi*

Süreç

Geliş: 15/01/2025

Kabul: 07/04/2025

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

Öz

Tarihimize hukuk devletin ilk izleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Kökeni cumhuriyet öncesine uzanmakla birlikte bu kavram Türkiye’de gelişimini tamamlamamıştır. Tarihsel gelişim sürecinde hukuk devleti lehine önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bununla birlikte hukuk devletin önemli bir ayağını oluşturan idari işlemlerin yargısal denetimi konusunda hâlen hukuk devleti ilkesi ile uyumayan birtakım düzenlemeler bulunmaktadır. İdari işlemlerin yargısal denetimi, kamu gücünü kullanan idare karşısında kişileri koruyan en önemli denetim mekanizmasıdır. Bu nedenle bir hukuk devletinde istisnasız bütün idari işlemlerin yargı denetimine açık olması gerekir. Türkiye’de yargı denetiminden muaf olan idari işlemler olağanüstü hâl cumhurbaşkanlığı kararnameleri, meslekten çıkarma kararları haricinde Hâkimler ve Savcılar Kurulu kararları ve Yüksek Askeri Şûra’nın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırmaya ilişkin kararlarıdır. Özellikle olağanüstü hâl döneminde çıkarılan cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile temel haklar ve özgürlükler konusunda düzenleme yapılabildiği için bunlar hukuk sistemimizde hukuk devleti ilkesi bakımından önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Yeni anayasa yapımı sürecinde bu aykırılıkların kaldırılması, temel haklar ve özgürlükler bakımından daha güvenceli bir Türkiye yaratacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk devleti, İdari işlemlerin yargısal denetimi, Temel haklar ve özgürlükler, İdari işlem.

acapar@cumhuriyet.edu.tr

0000-0002-7870-0811

How to Cite: Çapar, A. (2025). The development of the rule of law in Turkey and judicial review of administrative acts. *International Journal of Current Social Science*, 4(1), 1–10.

* Bu makale, yazarın Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2005 yılında tamamlanmış olan “Hukuk Devletinde Yargı Bağımsızlığı” konulu yüksek lisans tezinden, güncelleme yapılarak türetilmiştir.

Giriş

Hukuk devleti ideali, ortaya çıkışından bu yana modern devletlerde ilgi odağı olmuştur. Hukuk devleti ilkesinin gerçekleştirilmesinde anayasa ve kanun koyucunun ilk etapta etkinliği bulunmakla birlikte idare, mevzuatı uygulama noktasında faal olduğu için hukuk devleti ilkesini icraata geçirmede idarenin önemli bir sorumluluğu bulunmaktadır. Bu noktada hukuk devletini gerçekleştirme konusunda idarenin faaliyetlerinin yargısal denetimi hayati önem taşımaktadır. Kamu gücünü elinde bulunduran idare, işlemlerinin muhatabı karşısında güçlü konumdadır ve bu güç her zaman verilmiş amacına uygun kullanılmayabilir.

Bu çalışmanın amacı; hukuk devleti ilkesi çerçevesinde idari işlemlerin yargısal denetimini incelemektir. Çalışmada hukuk devleti kavramı, bununla ilgili bazı kavramlar ve hukuk devletinin Türkiye'deki tarihsel gelişimi genel olarak açıklandıktan sonra idari işlemlerin yargısal denetimi konusu incelenecektir. Bir devletin hukuk devleti olabilmesi için içermesi gereken pek çok unsur olmakla birlikte bu çalışmanın kapsamını idari işlemlerin yargısal denetimi oluşturmaktadır. Hukuk devletinin diğer ilkeleri, çalışma konumuz kapsamına girmediği için bunlar üzerinde inceleme yapılmayacaktır.

Hukuk Devleti Kavramı ve Polis Devleti ile Kanun Devleti Kavramlarından Farkları

Hukuk devleti kavramının ortaya çıkış sürecinde ortaya çıkmış olan birtakım devlet anlayışları vardır. Bu çerçevede öncelikle hukuk devleti kavramı açıklandıktan sonra bu kavramın polis devletinden ve kanun devletinden farkına değinilecektir.

Hukuk Devleti İlkesinin Anlamı

Hukuk devleti kavramının sınırlarını kesin olarak çizmek mümkün olmayıp hukuk devleti ilkesinin uygulaması, ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır. Bu farklılıkların oluşmasında hukuk anlayışının, yerin ve zamanın etkisi vardır. Türkiye'de hukuk devleti ilkesinden bahsedilirken hâkimlerin bağımsızlığı, kanunların anayasaya uygunluğu, kuvvetler ayrılığı, temel hakların ve özgürlüklerin tanınıp güvence altına alınması gibi ilkelerden bahsedilmektedir (Çavdar Çapar, 2005: 10).

Hukuk devleti, en genel tanımıyla devletin eylemlerinin ve işlemlerinin hukuka bağlı olduğu kişilerin hukuki güvenlik içinde bulundukları, kuralları benimseyip kurumsal yapısını oluşturmuş devlet sistemini ifade eder (Atay, 2014: 3; Özbudun, 2016: 125). Geniş anlamıyla hukuk devleti, bütün eylemleri ve işlemleri hukuka uygun olan, insan haklarına dayanıp bu hakları ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, anayasaya aykırılıktan kaçınan, adaletli bir hukuk düzeni kuran, tüm devlet organlarına hukuku egemen kılan, kendisini anayasaya ve hukukun üstün kurallarına bağlı görüp yargı

denetimine açık kılan devlettir. Hukuk devletinde kanunların üzerinde kanun koyucunun dâhil uymakla yükümlü olduğu temel hukuk ilkelerinin varlığı kabul edilir. Bu ilke yönetilenlerin hukuka bağlılığının yanı sıra, yönetenlerin de hukuka bağlılığını gerekli kılar ve bunu bağımsız yargı organlarının denetimine bırakır (Özok, 2005: 2). Hukuk devletinde hukukun, kanun koyucu dâhil tüm devlet organları üzerinde mutlak hâkimiyete sahip olması gerekir. Çıkarılan kanunların her zaman anayasaya ve hukukun genel ilkelerine uygun olması gerekir. Zira bunlar kanunun üzerinde yer alır ve kanun koyucuyu bağlar.¹

Anayasa Mahkemesi, hukuk devletini: *"...eylem ve işlemleri hukuka uygun, insan haklarına saygılı, bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, her alanda adil bir hukuk düzeni kurup bunu geliştirerek sürdüren, hukuki güvenliği sağlayan, Anayasa'ya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, hukuk kurallarıyla kendini bağlı sayan ve yargı denetimine açık olan devlettir."* şeklinde tanımlamıştır.²

Hukuk devleti anlayışı, devlet gücünü sınırlandırma ihtiyacının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İlk çağdan bugüne devlet gücünü elinde bulunduran monark, hanedan ya da despot güç, çeşitli yöntemlerle ve vasıtalarla sınırlandırılmak istenmiştir (Keskinsoy ve Kaya, 2021: 1171-1172). Tarihsel süreç içerisinde temel olarak egemenliğin sınırlandırılması amacıyla ortaya çıkmış olan hukuk devleti, İngiltere'de hukukun hâkimiyeti sloganıyla yer edinirken Almanya'da idarenin keyfi uygulamalarının hâkim olduğu polis devleti kavramının zıddını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Fransa, bu kavramı Almanya'dan alarak Fransız İhtilali'nden sonra kattığı unsurlarla geliştirmiştir. Bu kavram, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hukuk metinlerinde yer almaya başlamıştır. 1980 sonrasında küreselleşmeye başlayarak siyasi literatürün zorunlu söylemleri arasında yerini almıştır (İbrahim, 2021: 247). Hukuk devleti, her durumda ulaşılması gereken bir ideali ifade etmektedir. Hukuk devleti kavramı kimileri için asgari birtakım şekli koşulları ifade etse de hak ve adalet kavramları gibi zenginleşmiş içeriği olan bir programı ifade eder (Aktaş, 2020: 5-6).

Bir devletin hukuk devleti olabilmesi için taşıması gereken bazı özellikler vardır. Aktaş'a (2020: 26) göre hukuk devletinin ilkeleri biçimsel, kuramsal ve maddi ilkeler olarak ifade edilebilir. Herkese eşit olarak uygulanan kurallarla yönetilmek, hukuki güvenliğin olması, suç ve cezaların kanuni olması, istisnalar haricinde kuralların genel nitelikte olması ve kuralların geriye yürümemesi biçimsel ilkeler olarak ifade edilebilir. Mahkemelerin bağımsız olması, kuvvetler ayrılığının olması, idarenin yargısal denetiminin mümkün olması, hak arama yollarının asgari şartlarının garanti edilmesi, anayasaya uygunluk denetiminin mümkün olması gibi ilkeler ise hukuk devletinin kuramsal ilkelerini oluşturmaktadır. Maddi ilkeler ise pozitif hukukun adalet anlayışına aykırı olmayışı, temel hakların ve özgürlüklerin tanınmış olması gibi ilkelerdir. Bu çerçevede

¹ Anayasa Mahkemesi Esas (E.) 2019/32, Karar (K.) 2021/54, 14/07/2021; Anayasa Mahkemesi, E. 2018/93, K. 2021/69, 13/10/2021; Anayasa Mahkemesi, E. 2018/133, K. 2021/70, 13/10/2021; Anayasa Mahkemesi, E. 1963/114, K. 1963/190, 12/07/1963; <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 03.11.2024); Bu çalışmadaki Anayasa Mahkemesi'nin norm denetimine ilişkin kararları bu adresten, belirtilen tarihte alınmıştır.

² Anayasa Mahkemesi, E. 2018/124, K. 2020/56, 15/10/2020.

bir devletin hukuk devleti olabilmesi için hakkın yerine getirilmesini, bir diğer deyişle adaleti gerçekleştirmeyi sağlayan pek çok unsuru içermesi gerektiği söylenebilir.

Polis Devleti ve Kanun Devleti Kavramları

Hukuk Devleti- Polis Devleti

Hukuk devleti kavramı gibi polis devleti kavramı da ilk kez Almanya'da ortaya çıkmıştır. Kamunun refahı ve iyiliği için gereken her türlü önlemi alabilen, bu amacı gerçekleştirmek için kişilerin haklarına ve özgürlüklerine müdahale edebilen, onlara külfetler yükleyebilen devlete polis devleti denir. Devlet bunları yaparken, devletin iradesi hukukla bağlı değildir. Diğer yandan polis devletinde devletin işlemlerinin ve eylemlerinin de yargı organları tarafından denetlenmesi söz konusu değildir (Kuzu, 2004; Günday, 2015: 37-38).

Bu noktada hukuk devleti ile polis devleti farklılık arz eder. Hukuk devleti kavramı polis devleti kavramının karşısı anlamında kullanılmaktadır. Hukuk devletinde devlet, hukuk kurallarına göre yönetilirken kişilere hukuki teminat sağlanır. Böylelikle hukuk devleti, çağdaş uygarlığın bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır (Alpar, 1993: 127; Özbudun, 2016: 125). Devlet faaliyetlerinin belirli kurallar çerçevesinde yürütülmesi, hukuk devletini polis devletten farklılaştıran temel özelliktir. Hukuk devletinde devlet hem hukuk kuralı koyan hem de koymuş olduğu bu hukuk kuralları ile kendisi bağlı olan devlettir (Özer, 1992: 2).

Polis devleti çeşitli ülkelerde uzun yıllar uygulanmıştır. Zaman içerisinde toplumların bilinçlenmeye başlaması ile insanlar haklarını savunmaya başlamış ve demokratikleşme başlamıştır (Çelenk, 1990: 27). Polis devletinin uygulandığı zamanlarda, Almanya'da hazine teorisi ortaya çıkmıştır. Kökeni Roma hukukuna dayanan hazine teorisinde, fazla olmasa da polis devletinin katılığı yumuşatılmakta ve yönetilenler yönetenler karşısında korunmaktadır. Roma hukukunda hazineye imparatorun ayrı bir kişilik tanınmıştır. Böylelikle hukuk kuralları ile bağlı olmayan kamu gücüyle özel hukuk kurallarının uygulandığı hazine birbirinden ayrılmıştır. Hazine teorisi uyarınca yöneticilerin kamu gücüne dayanarak tesis etmiş oldukları işlemlerden ötürü yargı organlarına başvuramayanlar, özel hukuk hükümlerine göre hazine aleyhine dava açarak hazineden teminat alabiliyorlardı (Gözübüyük, 1998: 21). Böylelikle zayıf konumdaki halkın güçlü konumdaki devlete karşı korunması bakımından önemli bir adım atılmıştır. Bu durum, hazine teorisini polis devletinden ayıran temel noktadır (Keskinsoy ve Kaya, 2021: 1155).

Kanun devleti ile polis devleti birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Polis devletinde devleti sınırlayan hükümler bulunmazken kanun devletinde kanunlara bağlılık esastır. Kanun devletinde hâkime takdir yetkisi tanınmamıştır ve hüküm içi boşluklar bulunmamaktadır. Kanun devletinde çoğunluğun iradesi genel irade olarak adlandırılmıştır. Kanun devletinde toplumun tümünü kapsayıcı kurallardan ziyade azınlık haklarının gözardı edilmesi söz konusu olabilir. Bazı durumlarda çoğunluğun çıkardığı kanun azınlıkta kalanların

haklarını içermeyebilir. Oysa hukuk devleti, azınlıkların da haklarının gözetildiği çoğulculuk sistemini benimsemiştir. Kanunlar hem çoğunluğun hem de azınlığın hakları gözetilerek düzenlenir (Çavdar Çapar, 2005: 10).

Hukuk Devleti- Kanun Devleti

Kanun devleti ile hukuk devleti kavramları farklı anlamlara gelmekte olup her ikisinin savundukları alanlar değişiktir. Bir ülkede kanunların var olması, o ülkeyi hukuk devleti haline getirmez (Aktan, 2003). Halkın bilinçlenmeye başlaması ile kanun devleti anlayışı ortaya çıkmış ve fermanların, emirlerin yerini, meclislerde kabul edilen kanunlar almıştır. Bu meclisler, bugünkü demokratik anlamda meclisler olmayıp belirli sınıflara mensup olan kişilerden oluşan meclislerdi. Zaman zaman hukuka ve adalete aykırı kanunlar çıkarılsa da halkın bilinçlenmeye başlamış olması, olumlu değerlendirilebilecek bir durumdur (Çelenk, 1990: 28).

Hukuk devleti, yazılı ve yazısız kurallarıyla kanun devletinden farklı bir anlayışı yansıtmaktadır. Hukukun kapsama alanı içerisinde kanunlar, yazılı hukuk kurallarının yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır. Hukuk kavramı kanunlar haricinde, anayasa, yönetmelik, genelgeler gibi diğer yazılı kaynakları barındırdığı gibi aynı zamanda genel hukuk ilkeleri, örf ve adetler, teamüller gibi yazılı olmayan hukuk kaynaklarını da barındırır. Devletlerin uygulamakta oldukları kanunlarının olması, onların her zaman hukukla bağlı olduğu anlamına gelmez (Duman, 1997: 140). Otoriter devletlerde de kanunlar mevcuttur, fakat bu kanunlar her zaman adalete uygun olmayabilir. Diğer yandan kanunu koyan otorite kendisi kanun ile bağlı olmayabilir. Oysa hukuk devletinde asıl olan kanun önünde eşitlik ilkesidir ve çıkarılan kanunlar, kanun koyucu da dâhil herkesi bağlamaktadır (Çavdar Çapar, 2005: 9).

Hukuk kavramı belli ilkeleri ve değişmez nitelikte birtakım değerleri ve esasları kapsamaktadır. Kanunun düzenlediği konular ve alanlar hukuka göre daha dar kapsamlıdır. Diğer bir deyişle hukukta kapsam daha geniştir. Hukukun özünde kişilere, topluma ve devlete tanınmış olan haklar ve değerler yer alırken, kanunlar kapsamı daha özel ve dar olan, hukuki ilkelere uygunluğu aranan kurallardır. Kanunlar yapılırken düzenlemekte olduğu alana ilişkin hukuki değerler göz önüne alınarak yapılırsa, hukuka uygun kanundan bahsedilir. Hukuk devletinde hukukun üstünlüğü ilkesi esas olduğu için kanunların da hukuka uygun olması gerekir (Em, 1998: 9).

Türkiye'de Hukuk Devletinin Tarihsel Gelişimi

Türk hukuk tarihinde hukuk devleti ilkesinin gelişimi cumhuriyet öncesine kadar uzanmaktadır. Türk anayasaları içerisinde hukuk devleti kavramı olarak ilk kez 1961 Anayasası'nda³ ifade edilmiştir. 1961 Anayasası'nın başlangıç bölümünde devletin sosyal adaleti, temel hakları ve özgürlükleri, milli dayanışmayı, bireyin ve toplumun refahını gerçekleştirmek için tüm sosyal ve hukuki temelleriyle kurulması amacı güdülmüştür (Kaboğlu, 1998: 108). 1982 Anayasası'nın⁴ 2. maddesinde ise cumhuriyetin nitelikleri; "*Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir*" şeklinde belirtilmiştir. Böylelikle bu Anayasa'da hukuk devleti esasına göre bazı düzenlemeler yapılmıştır.

³ Kanun No: 334, Kabul Tarihi: 9.07.1961, Resmi Gazete (RG) 31.05.1961/10816.

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun Numarası: 2907, Kabul Tarihi: 18.10.1982, RG 9.11.1982/17863 (Mükerrer).

Hukuk devletinin Türkiye'deki gelişimi dönemsel olarak farklı özellikler gösterdiği için konu, 1982 Anayasası öncesindeki durum ve 1982 Anayasası sonrasındaki gelişmeler olarak iki ayrı bölümde incelenecektir.

1982 Anayasası Öncesinde Türkiye'de Hukuk Devleti

1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden önce, hukuk devleti ilkesini gerçekleştirmeye yönelik birtakım uygulamalar hukuk sistemimize girmiştir. Bu kapsamda Kanuni Esası'deki ve 1921, 1924 ve 1961 Anayasalarındaki durum incelenecektir.

1876 Tarihli Kanuni Esası'de Hukuk Devleti

1868'de Şurâyı Devlet'in kurulmasıyla, Şurâyı Devlet'e hem idari hem de yargısal birtakım görevler verilmiştir. Fakat bu dönemde tutuk adalet sisteminin uygulandığı görülmektedir. Tutuk adalet sistemi, mahkemenin vermiş olduğu bir kararın, yargı dışında bir idari organ ya da makam tarafından onaylandığı sistemi ifade etmektedir. Bu dönemde Şurâyı Devlet'in önüne gelen davalar neticesinde verilen kararlar, sadrazamın onayı ve padişahın iradesiyle yürürlüğe giriyordu. Türkiye'de 1924 Anayasası'yla Şurâyı Devlet'in kurulmasından sonra, 669 sayılı Kanun'la Şurâyı Devlet yeniden düzenlenmiş, böylelikle bu anlayışa son verilmiştir (Yıldız, 2018: 215-218).

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası olan Kanuni Esası'de hukuk devletine yönelik düzenlemeler göze çarpmaktadır (Çavdar Çapar, 2005: 29). Kanuni Esası'de devlet organları yasama, yürütme ve yargı şeklinde düzenlenmiştir. Yasama organı, padişahın seçmiş olduğu kişilerden oluşan Meclisi Ayan'dan ve halkın seçtiği kişilerden oluşan Meclisi Mebusan'dan oluşmaktadır. Kanuni Esası'de yürütme organı olarak bakanlar kurulu ve padişah bulunmakta olup bakanlar kurulunun üyeleri padişah tarafından atanmıştır ve bakanlar kurulu çoğu zaman padişahın almış olduğu kararları tasdik makamı olarak kullanılmıştır. Padişahın Meclisi Mebusan'ı feshetme yetkisi varken, meclisin bakanlar kurulunu ve padişahı denetleme yetkisi bulunmamakta idi (Özbudun, 2016: 26).

Kanuni Esası'de yargı organından ayrı bir güç olarak bahsedilmemiştir. Bununla birlikte yargı alanında mahkemelerin bağımsızlığı, müdahalelerden korunması, hâkimlerin mahkûm olmadıkça görevlerinden alınamayacakları gibi birtakım yenilikler Kanuni Esası ile getirilmiştir. Mahkemeler, dini hükümlere göre çalışan şer-ıye mahkemeleri ve yeni kanunlara göre çalışan nizamiye mahkemeleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yüce Divan adıyla düzenlenmiş olan mahkeme, Yargıtay başkan ve üyelerini, Bakanlar Kurulu ile padişah aleyhine cürüm işleyenleri yargılamak üzere oluşturulmuştur. Padişahın kanunları mutlak veto yetkisi vardı ve onun tasdiki olmadan hiçbir teklif kanunlaşamazdı (Demirkol, 199: 33).

Bu dönemde anayasalı sisteme geçilmesi, güçler ayrılığının anayasada belirtilmesi ve padişahın yetkilerinin sınırlandırılması hukuk devleti açısından önemli gelişmelerdir. Fakat bu dönemde hukuk devletinin tam olarak hayata geçirildiği söylenemez. Çünkü hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmayan uygulamalar mevcuttur. Padişahın fiili olarak gücü elinde bulundurması, temel haklara ve

özgürlüklere yeterli güvencenin sağlanmamış olması buna örnek olarak gösterilebilir.

1909 Kanuni Esası Değişikliklerinde Hukuk Devleti

Kanuni Esası üzerinde 1909 yılında önemli değişiklikler yapılmıştır. 1909 Kanuni Esası değişikliklerinde halk lehine birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Temel haklar ve özgürlükler konusunda ileri adımlar atılmaya devam edilmiştir. Devlet organları olarak yasama, yürütme, yargı düzenlenmiş olmakla birlikte bu değişiklikler ile yürütme organının yetkileri daraltılmış, kanun çıkarmak için gerekli olan padişahın izin şartı kaldırılmıştır. Kanuni Esası'de padişaha kanunları veto yetkisi tanınmıştır. Kanun, padişahın onayına kadar tasarı halindedir. 1909 değişikliklerinde de padişaha veto hakkı tanınmıştır, fakat burada padişahın veto yetkisi mutlak değil geciktirici niteliktedir. Veto edilen kanun Meclisi Mebusan'ın üçte iki çoğunluğuyla kabul edilirse padişah bunu onaylamak zorunda idi. Diğer yandan yasama organına, yürütme organını denetleme ve gerektiğinde bakanlar kurulunu güvensizlik oyu vererek düşürme imkânı tanınmıştır (Gözler, 2020a: 20-22).

1909 değişiklikleri ile yargı organı üzerinde bir değişiklik yapılmamıştır. Kanuni Esası'nın 113. maddesi ile padişaha verilmiş olan sürgün yetkisi oradan kaldırılmıştır (Demirkol, 1991: 35). Bu düzenleme kişi hakları ve özgürlükleri açısından getirilen önemli güvencelerden birisi olmuştur. Kanun dışı tutuklamalara ve cezalara karşı kişiler korunmuştur. Haberleşmenin gizliliği benimsenmiş, fakat ifade özgürlüğü düzenlenmemiştir. 1909 değişikliklerinin getirmiş olduğu bir diğer önemli yenilik ise dernek kurma hakkının tanınmasıdır (Gözler, 2020a: 20).

Hukuk devletiyle ilgili pek çok ilkenin uygulanmaya başlamış olması olumlu bir gelişme olmakla birlikte bu dönemde de hukuk devleti ilkesinin tam olarak gerçekleştiği söylenemez. Bu düzenlemeler eksikliğiyle noksanıyla uygulanmaya başlamıştır. Hukuk devletinin önemli ilkelerinden olan idarenin yargısal denetimine bu dönemde geçilememiştir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi Kanuni Esası'nın ilk haline göre daha çok fiiliyata geçirilmiştir ve temel haklar ve özgürlükler ilk haline göre daha güvencelidir. Padişahın sürgün yetkisinin kaldırılarak yetkilerinin kısıtlanması, kişi güvenliği açısından önemli bir gelişme olarak ifade edilebilir.

1921 Anayasası'nda Hukuk Devleti

1921 Anayasası'nın Teşkilatı Esasiye Kanunu adı altında yürürlüğe girmesi ile hukuk devleti ilkesine bazı noktalar bakımından biraz daha yaklaşma olmuştur. Öncelikle anayasa yapım aşamasında halkın daha etkin olduğu görülmektedir. Yurdun bazı bölgelerinde yerel örgütlenmelerin yapılması, kongrelerin düzenlenmesi, halk arasında bir hareketlenmeye sebep olmuştur. Bu hareketlenmeler neticesinde gerçek anlamda yasama organı kurulmuştur (Çavdar Çapar, 2005: 31).

1921 Anayasası hem hazırlanış olarak hem de kabul ediliş olarak Kanuni Esası'ya göre daha demokratiktir. Çerçeve anayasa özelliğini taşımakta olup temel haklara ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler bu Anayasa'da

yapılmamıştır. Dönemin özelliği gereği burada devletin kurulması ön plana çıkmıştır. Bu dönemde yargılama faaliyetini yapmak üzere meclis üyelerinin görev yaptığı İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelerde görev yapan hâkimlerin sorumluluğu söz konusu değildir ve bu mahkemelerin delile dayanmadan hüküm kurabildikleri görülmektedir. Bu dönemde üst yargı organı bulunmamaktadır. Hükümet sistemi olarak ise kuvvetler birliği sistemlerinden meclis hükümeti sistemi uygulanmıştır. Meclis hükümeti sistemi yürütme görevinin meclis üyeleri arasından bir grup tarafından yürütüldüğü bir sistemi ifade etmektedir. Bu dönemde yürütme ve yasama görevi yasama organında birleşmiştir. Meclis hükümeti sisteminde devlet başkanlığı kurumu bulunmamaktadır (Demirkol, 1991: 37-39).

1921 Anayasası'nda yargı organının düzenlenmemiş olması, istiklal mahkemelerinin kurulmasına olanak tanınmış olması, yürütmenin yargısal denetiminin mümkün olmaması ve temel kamu haklarının düzenlenmemesi, bu Anayasa'nın eksikliklerini göstermektedir. Bununla birlikte bu Anayasa'nın benimsemiş olduğu ulusal egemenlik ilkesi, diğer anayasalarımızın da vazgeçilmezi olmuştur. Türkiye'nin cumhuriyet rejimine geçmesi de bu dönemde olmuştur (Yamaç, 2020: 215).

1921 Anayasası'nda temel haklara ve özgürlüklere ilişkin düzenlemenin yapılmamış olması dönemin şartları düşünüldüğünde olağan olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde temel hedef Kurtuluş Savaşı'nı kazanıp bağımsız bir devletin kurulmasıdır. Bu nedenle anayasanın kabulü, devlet organlarının oluşturulması, ilgili kanunların çıkarılması, icraatların yürütülmesi, böylelikle savaş döneminde bile keyfi uygulamaların önüne geçilmesi hukuk devleti bakımından olumlu gelişmelerdir.

1924 Anayasası'nda Hukuk Devleti

1924 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ile hem 1921 Anayasası hem de Kanuni Esasi yürürlükten kaldırılmıştır. Bu Anayasa, cumhuriyetin ilanından sonra kabul edilen ilk anayasadır. 1924 Anayasası'nda devletin şekline, hükümet sistemine ve organlarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır ve bu Anayasa uzun süre yürürlükte kalmıştır.

1924 Anayasası hükümet sistemi olarak kuvvetler birliği görevler ayrılığı sistemini getirmiştir. Bu sistemde yürütme yetkisi mecliste toplanmıştır, fakat yasama organı yürütme yetkisini cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu vasıtası ile yürütmektedir. Cumhurbaşkanı meclisin içinden seçilmektedir, başbakan ise meclis içerisinde cumhurbaşkanı tarafından belirlenir. Diğer bakanlar ise başbakan tarafından seçilir ve cumhurbaşkanı tarafından onaylanıp meclise sunulur (Özbudun, 2016: 31).

Yargı bağımsızlığı konusu, 1924 Anayasası'nda düzenlenmiş olup, buna göre mahkeme kararları tüm kişileri ve kurumları bağlar ve mahkemeler bağımsızdır. Mahkemelerde yargılamanın aleniliği ilkesi esas olup, hâkimlerin yetkileri ve görevleri kanunla düzenlenmektedir. Hâkimler kanunda belirtilenler haricinde görevlerinden alınamazlar (Çavdar Çapar, 2005: 32).

1924 Anayasası'nda temel haklar ve özgürlükler konusunda tabî hak anlayışı benimsenmiştir. Bu anlayışa

göre her Türk hür doğup hür yaşar. Özgürlük başkalarına zarar vermeyecek şeyleri yapmaktır. 1924 Anayasası tabî hak anlayışını benimsemiş olmasına rağmen özgürlükleri ayrıntılı ve geniş bir şekilde düzenlenmemiştir. Çoğu yerde sadece adlarını saymakla ve sınırlarının kanunla çizileceğini belirtmekle yetinmiştir (Özbudun, 2016: 33).

1924 Anayasasında hukuk devleti ilkesinden açık bir şekilde bahsedilmemesine rağmen, bu Anayasa'da hukuk devletin bazı unsurları görülmektedir. Devlet organlarının istisnalar haricinde hukuka bağlı olması, kanunların anayasaya aykırı olamayacağı, Anayasa hükümlerinin göz ardı edilemeyeceği, anayasanın üstün olduğu ve tüm devlet organlarını bağlayacağı 1924 Anayasası'nda benimsenmiştir. Diğer yandan demokratik devletin unsurları bu dönemde tam olarak yürürlüğe girmese de siyasal karar organlarının seçimle belirlenmesi öngörülmüştür. Bu nedenle Türkiye'nin bu dönemde hukuk devleti idealine biraz daha yaklaştığı söylenebilir.

1924 Anayasası'nın hukuk devleti bakımından olumsuz yönleri olarak hâkim bağımsızlığının ve hâkimlere yeteri kadar güvencenin sağlanmamış olması, kanunların anayasaya uygunluğunun güvence altına alınamamış olması, temel hakların ve özgürlüklerin yeterince güvenceye alınamamış olması gösterilebilir. Bunların güvenceye alınabilmesi için başka hukuki vasıtalar gereklidir (Gözübüyük, 1998: 30). 1924 Anayasası döneminde kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek Anayasa Mahkemesi'nin kurulmamış olması önemli bir eksikliktir. Bu dönemde Hâkimler ve Savcılar Kurulu da henüz kurulmamıştır.

1961 Anayasası'nda Hukuk Devleti

1961 Anayasası ile hukuk devletine katkı sağlayacak önemli yenilikler getirilmiştir. 1961 Anayasası'nın Anayasa Mahkemesi'ni kurması, bu Anayasa'da belirtilmiş olan pek çok hukuk devleti ilkesini teminat altına almıştır. Temel haklar ve özgürlükler tüm birimler karşısında güvenceye alınmış olup anayasanın üstünlüğü prensibi ve yargı bağımsızlığı ilkeleri işlerlik kazanmıştır (Çavdar Çapar, 2005: 34).

1961 Anayasası, tamamıyla anayasanın üstünlüğü ilkesine dayanmaktadır. Kanunların anayasaya aykırı olamayacağı açıkça belirtilmiştir ve anayasaya uygunluğun yargısal denetiminin Anayasa Mahkemesi tarafından yapılacağı ifade edilmiştir. Bu dönemde yasama organı Cumhuriyet Senatosu'ndan ve Millet Meclisi'nden oluşmaktadır. Çoğulcu demokratik düzenin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Siyasal organların, yargı organlarını etkilemesini engellemek için yargı bağımsızlığı ve hâkim güvencesi benimsenmiştir. Tabî hâkim ilkesi benimsenmiş, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ve üniversite gibi özerk kurumların kurulması sağlanmıştır. Yüksek Hâkimler Kurulu ile Yüksek Savcılar Kurulu, hâkim ve savcılarının özlük işlerini yürütmek üzere kurulmuştur (Özbudun, 2016: 38-48).

Diğer yandan 20.09.1971 tarihli ve 1488 sayılı Kanun'la hükümete kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi tanınmıştır. Olağanüstü yönetimlerde, cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan bakanlar kuruluna yetki kanununa dayanmaksızın, olağanüstü dönem kanun hükmünde kararnamesi çıkarma yetkisi tanınmıştır. Bunların

anayasaya aykırılığının iddia edilemeyeceği belirtilmiştir. Bunların anayasaya aykırılığı ileri sürülemediği için bu düzenleme hukuk devleti ilkesini zedelemekte idi (Kaboğlu, 1998: 112).

1961 Anayasası hukuk devleti ilkesi bakımından önemli bir yere sahip olan temel haklar ve özgürlükler alanında da önemli düzenlemeler getirmiştir. 1924 Anayasası'nda temel haklar ve özgürlükler yalnızca isim olarak belirtilmişken 1961 Anayasası'nda ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Özgürlüklerin sınırlandırılmasının ancak kanunla yapılabileceği, bu sınırlamaların anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olması gerektiği, bunların özüne dokunulamayacağı gibi ilkeler benimsenmiştir. Yapılan bir sınırlama, ilgili hakların ya da özgürlüklerin kullanılmasını aşırı zorlaştırıyor veya imkânsız kılıyor ise o hak ve özgürlüğün özüne dokunulmuş sayılır (Özbudun, 2016: 43-44).

1961 Anayasası bu döneme kadar çıkarılan anayasalar arasında hukuk devleti ilkesini en fazla yerine getiren anayasadır. 1961 Anayasası getirmiş olduğu düzenlemeler ile temel hakları ve özgürlükleri ön plana çıkarmış olmakla birlikte, bu ilkeler Türkiye'de gereği gibi uygulanamamış ve 1961 Anayasası, askeri darbe ile yürürlükten kaldırılmıştır (Çavdar Çapar, 2005: 35).

1982 Anayasası'nda Hukuk Devleti

1982 Anayasası'nda hukuk devleti konusunda yapılan düzenlemelerin önceki anayasalardan farklılık arzettiği söylenebilir. 1961 Anayasası'nın başlangıç kısmında belirtilmiş olan *hukuk devleti* terimi yerine, 1982 Anayasası'nda *hukuk düzeni* kavramı, *insan haklarına dayalı* kavramı yerine, *insan haklarına saygılı* kavramı kullanılmıştır. 1982 Anayasası'nda demokrasi ilkesine yönelik düzenlemeler 1961 Anayasası'na göre daha az kullanılmış olup insan haysiyeti gibi kavramlar 1982 Anayasası'nda daha az ifade edilmiştir (Kaboğlu, 1998: 111).

1982 Anayasası'nda kuvvetler ayrılığı korunmuş olmakla birlikte, yasama ve yürütme kuvvetlerinin kullanımında değişiklik yapılmıştır. Yasama organı Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak tek meclise indirilmiş, yürütme organının bir kanadını oluşturan cumhurbaşkanının yetkileri artırılmıştır. 1982 Anayasası'nın kabul edildiği ilk haliyle Yüksek Askeri Şûra kararlarına, cumhurbaşkanının tek başına yapmış olduğu işlemlere (Anayasa madde 125/2) ve (eski adıyla) Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun kararlarına karşı yargı yolu kapatılmıştır (Anayasa madde 159/4). Diğer yandan idari yargı denetimine ve anayasa yargısına bazı sınırlamalar getirilmiştir. İdari yargı denetiminin hukuka uygunluk denetimiyle sınırlı olduğu Anayasa'da ifade edilmiş, idarenin takdir yetkisini kaldırarak şekilde yargı kararı verilemeyeceği belirtilmiş (Anayasa madde 125/4) ve yürütmenin durdurulması kurumuna koşullar ve sınırlamalar getirilmiştir (Anayasa madde 125/5 ve 6).

Hukuk devletinde idari işlemlerin yargısal denetime tabi tutulması gerekir. Birtakım idari işlemlerin yargı denetiminden muaf tutulması, kişi hakları ve özgürlükleri bakımından güvencesiz bir ortam yaratmaktadır (Çavdar Çapar, 2005: 36).

2001 yılına değin 1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesinde belirtilen pek çok işlem yargı denetiminden muaf tutulmuştu. Geçici 15. maddenin son fıkrasında: "*Bu dönem içinde çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameyle 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların Anayasaya aykırılığı iddia edilemez*" hükmü yer alıyordu. Hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmayan bu

hüküm, 03.10.2001 tarihli 4709 sayılı Kanun'la yürürlükten kaldırılmıştır. Bu değişiklik, yürürlükteki kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi bakımından önemli bir değişikliktir (Türk, 2003: 95). Böylelikle bu dönemde yapılan idari işlemlerin yargısal denetimlerinin önü açılmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Milli Güvenlik Konseyi'nce çıkarılmış olan bazı kanunlara karşı da yargısal denetim yolu açılmıştır (Günday, 2015: 47-48).

4709 sayılı Kanun'la ayrıca, temel haklara ve özgürlüklere ilişkin 1982 Anayasası madde 13/1'de belirtilen "*Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı*" gibi genel sınırlama sebepleri kaldırılmıştır. Böylelikle her bir hak sadece ilgili maddede belirtilen özel sebeplerle sınırlandırılabilir hâle gelmiştir. 1961 Anayasası'nda var olan temel haklar ve özgürlükler sınırlandırırken hakkın özüne dokunulamayacağı prensibi 4709 sayılı Kanun'la 1982 Anayasası'na da alınmıştır. 07.05.2004 tarihli ve 5170 sayılı Kanun'la ölüm cezasının infazı tamamen kaldırılmıştır (Çavdar Çapar, 2005: 37).

1982 Anayasası'nda 14. ve 15. maddelerde temel hakların ve özgürlüklerin kötüye kullanılması yasaklanmış, savaş halinde ya da olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan kaynaklanan yükümlülükler ihlal edilmemek koşuluyla, durumun gerektirdiği ölçüde, bunların kullanılmasının kısmen ya da tamamen durdurulabileceği bunlara yönelik anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabileceği belirtilmiştir.

1982 Anayasası'nın mülga 143. maddesinde hukuk devleti konusunda önemli bir sorun teşkil eden Devlet Güvenlik Mahkemeleri düzenlenmişti. Devlet Güvenlik Mahkemeleri ilk olarak 1983'te Anayasa'nın 143. maddesine dayanarak devlet aleyhine işlenen birtakım suçları yargılamak amacıyla kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren pek çok eleştiri almıştır. Bu mahkemelerin kurulmasında, birey devlet ikileminde, devletin korunması ilkesi esas alınmıştır. Bu mahkemelerin devlet lehine karar verdiği, bağımsız ve tarafsız bir yargılamanın hâkim olmadığı, diğer mahkemelere nazaran bu mahkemelerin siyasal nitelikli olduğu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, Türkiye'yi Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde adil yargılanma ilkesinin ihlal edildiği gerekçesiyle pek çok defa tazminata mahkûm ettiği yönünde eleştiriler yöneltilmiştir (İnsan Hakları Derneği, Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kaldırılmalıdır, 2008, <https://www.ihd.org.tr/dgmlerin-kaldirilmesi-kampanyasi/>, Erişim Tarihi 09.11.2024). Devlet Güvenlik Mahkemeleri 07.05.2004 tarihli ve 5170 sayılı Kanun'la kaldırılmıştır ve Özel Ağır Ceza Mahkemelerinin kurulması öngörülmüştür.

Devlet Güvenlik Mahkemesi hâkimleri, dosyaları ve ilgili birimleri Özel Ağır Ceza Mahkemelerine aktarıldığı için Özel Ağır Ceza Mahkemelerinin de aslında Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin devamı niteliğinde olduğu, sadece görüntü olarak kurulduğu yönünde eleştiriler yapılmıştır. Ayrıca bunların genel mahkemeler arasındaki eşitlik ilkesine ve yargı birliği prensibine aykırı olduğu yönünde eleştiriler yöneltilmiştir (Keskin, 2012). Özel yetkili ağır ceza mahkemeleri, yargı

reformları kapsamında yapılan düzenlemeler üzerine, on ikinci yargı paketi ile çıkarılan kanun ile kaldırılmıştır.⁵

07.05.2010 tarihli ve 5982 sayılı Kanun'la yapılan 2010 Anayasa değişikliği ile hukuk devleti bakımından olumlu değişiklikler yapılmıştır. Çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi bazı kişilerin korunmasına yönelik birtakım tedbirlerin alınabileceği, bunların eşitlik ilkesine aykırılık olarak ileri sürülemeyeceği, anayasal hüküm olarak belirtilmiştir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Ailenin korunması, çocuk hakları, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, memurlara toplu sözleşme hakkının verilmesi gibi sosyo-ekonomik haklar, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma gibi konularda düzenlemeler yapılarak temel hakları ve özgürlükleri güçlendirici değişiklikler yapılmıştır. Yüksek Askeri Şûra kararlarının bir bölümü yargı denetimine açılmıştır. Kamu Denetçiliği Kurumunun kurulması öngörülmüştür. Diğer yandan memurlara verilen uyarı ve kınama cezalarına karşı yargı yolunun açılması, idari işlemlerin yargısal denetimi konusunda mevcut bir aykırılığı ortadan kaldırmıştır.

2010 Anayasa değişikliği ile Anayasa'nın geçici 15. maddesi⁶ tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Bu maddenin kaldırılması ile hukuk devleti ilkesine açıkça aykırı olan bir uygulamanın varlığına son verilmiştir. Anayasanın geçici 15. maddesinde yer alan askeri darbe döneminde yapılan işlemlerin yargısal denetimden muaf tutulmasını öngören hukuk devleti ilkesine aykırı olan bu düzenlemenin kaldırılması, bu dönemde hukuk devleti ilkesi bakımından yapılan önemli değişikliklerdendir. Böylelikle, 12 Eylül askeri darbesinden sorumlu olanların yargılanması mümkün olmuştur.

1982 Anayasası'nın 125. maddesinin 4. fıkrasının birinci cümlesinde *"Yargı yetkisi, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olup, hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamaz."* şeklinde ifade edilmiştir. Bu düzenlemede idari işlemlerin hukuka uygunluğunun denetlenmesi konusunda yargı yetkisinin çerçevesi belirlenmiştir. Böylelikle 1982 Anayasası, idarenin faaliyetlerinin hangi kriterlere göre yargısal denetiminin yapılacağını kendisi bizzat düzenlemiştir.

Yerindelik denetimi, bir idari işlemin hukuk kurallarına somut bir aykırılığı bulunmamasına rağmen hâkimin, kendisini idarenin yerine koyarak *"maslahata uygunluk"* bakımından idari işlemleri inceleyerek/denetleyerek, hukuk haricinde birtakım kriterlere dayanarak işlemleri iptal etmesine denir. Bununla birlikte yerindelik denetimi ile hukuka uygunluk denetimini ayırmak her zaman kolay olmayabilir. Yerindelik denetimi daha çok idarenin takdir yetkisinin denetlenmesi gereken durumlarda karşımıza çıkabilir (Ulusoy, 2021: 671).

Hukuka uygunluk denetiminden kastedilen idari faaliyetlerin hukuk kurallarına ve ilkelerine uygunluğunun denetlenmesidir. İdarenin faaliyetlerinin hukuka uygun olması gerekir. Yerindelik denetimi ise yapılan işlemin hukuka uygunluğunun ötesinde olaya, duruma ve zamana uygunluğu

gibi hususlar bakımından denetlenmesini ifade eder. 1982 Anayasası idari işlemlerin yerindelik denetimine tabi tutulmasını yasaklamıştır.

2017 Anayasa değişikliği ile Anayasa'nın 9. maddesinde yargı yetkisinin kullanılması hususunda mahkemeleri nitelendiren *"bağımsız"* kelimesinin yanına *"ve tarafsız"* ifadesinin eklenmesi teorik bir eksikliğin giderilmesi olarak değerlendirilebilir. Gelişen süreç içerisinde Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin ve Askeri Yargıtay'ın kaldırılması Türkiye'nin sivilleşmesi ve demokratikleşmesi açısından olumlu gelişmelerdir.

İdari İşlemlerin Hukuka Uygunluğu ve Yargısal Denetimi

İdarenin denetlenmesi konusu, demokrasinin ve hukuk devletinin olmazsa olmaz bir koşuludur. Tüm modern toplumlarda idarenin denetlenmesi konusu, zaman zaman gündemi meşgul etmektedir (Atay, 2014: 1). Bu noktada öncelikle idarenin hukuka bağlılığı sağlanmalı, sonrasında faaliyetlerinin yargısal denetimi mümkün olmalıdır.

İdarenin Hukuka Bağlılığı ve İdari İşlemlerin Hukuka Uygunluğu

İdarenin hukuka bağlılığı, ilk olarak idarenin kanuniliği ilkesini kapsar. İdarenin kanuniliği ilkesi uyarınca idarenin kuruluş, görev ve yetki olarak kanuni dayanağının bulunması gerekir. İdarenin yapmış olduğu işlemlerin yalnızca kanuni dayanağının bulunması yeterli olmayıp aynı zamanda idarenin kanuna uygun hareket etmesi ve kanuna saygı duyması gerekir. Kanunun sadece biçimsel olarak uygulanması, idarenin hukuka uygun davrandığını göstermez (Gözübüyük, 1998: 24).

1982 Anayasası'nın yürütmeyi yetki ve görev olarak tanımlamış olması kural olarak yürütmenin kanuna dayanmadan hareket edebileceği anlamına gelmez. Bununla birlikte 1982 Anayasası kanuni idare ilkesine bazı istisnalar tanımıştır. Cumhurbaşkanına tanınan kararname çıkarma yetkisi, idarenin kanuniliği ilkesinin bir istisnası olarak gösterilebilir (Günday, 2015: 44).

İdarenin kanuna bağlılığı ilkesinin gereği olarak idarenin, temel hakları ve özgürlükleri ilgilendiren, kişileri birtakım yükümlülükler altına sokan faaliyetlerde bulunabilmesi sadece kanunların açıkça öngördüğü durumlarda söz konusudur. İdare, kendisine çizilen sınırlar çerçevesinde düzenleyici işlem yapma yetkisine sahiptir (Özkan, 1995: 21-22). Bu kapsamda idarenin cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve yönetmelik gibi gerek anayasadan gerekse kanundan aldığı yetkiye dayanarak yapmış olduğu, birtakım düzenleyici işlemleri bulunmaktadır.

Hukuka bağlı idare ilkesi uyarınca idare kanuna uygun hareket etmek zorundadır. Hukuk devleti ilkesi uyarınca idari işlemlerin kanuna uygunluğu vazgeçilmez ilke olmakla birlikte, kanunların içeriği de önem taşımaktadır. Bu kapsamda kanunların genel hukuk ilkelerine uygunluğu ve adaleti gerçekleştirmeyi hedeflemesi de önem taşımaktadır (Çavdar

⁵ Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun Numarası: 6526, Kabul Tarihi: 21.02.2014, RG 6.3.2014/ 28933 (Mükerrer).

⁶ Mülga geçici 15. madde; "12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Millî Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezaî, malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz. Bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarruflarda bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır."

Çapar, 2005: 15). İdarenin hukuka bağlılığı, kanuniliğinin de ötesinde aynı zamanda anayasaya, anayasal ilkelere, genel hukuk ilkelerine bağlı olmasını, işlem ve eylemlerinde bunları gözetmesini gerektirir.

1982 Anayasası'nın 8. maddesinde anayasanın yargı, yasama ve yürütmeyi bağlayan temel hukuk kuralı olduğu ifade edilmiştir. 14.07.1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 6. maddesi uyarınca, devlet memurları Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na sadakatle bağlı kalmak zorundadır. Buna göre idarenin her davranışında anayasaya uymaları gerekir. Bu kapsamda anayasaya aykırı bir düzenleyici işlem yapılamayacağı gibi anayasaya aykırı bir bireysel işlem de yapılamaz (Alpar, 1993: 135).

İdarenin hukuka uygunluğunun denetimi yapılırken önemli olan hususlardan bir diğeri ise yargı organlarının ve hâkimlerin bağımsızlığının sağlanmasıdır. Hâkim bağımsızlığı sağlanmamışsa yargı organlarının idare üzerinde yapacakları hukuka uygunluk denetimi şekli bir denetim olmaktan öteye gidemeyecektir (Gözübüyük, 1998: 25).

İdari İşlemlerin Yargısal Denetimi

Hukuk devleti ilkesinin en önemli gereklerinden birisi, idarenin faaliyetlerinin yargısal denetime tabi tutulmasıdır. Yargı denetimi sayesinde idarenin hukuka bağlı kalması sağlanır ve idare edilenler idarenin keyfi ve kanunsuz işlemlerine karşı korunmuş olur (Günday, 2015: 46).

Hukuk devleti ilkesinin gerçekleşebilmesi için kişilerin haklarının ve özgürlüklerinin kişiler karşısında korunması gerektiği gibi bunların idareye karşı da korunması gerekir. Bu kapsamda, idarenin hukuka aykırı müdahalelerine karşı kişiler, 1982 Anayasası tarafından güvence altına alınmıştır ve Anayasa'nın 125. maddesinde idarenin her türlü işlemine ve eylemine karşı yargı yolunun açık olduğu belirtilmiştir.

İdari işlemlerin yargısal denetimi, hukuk devleti ilkesinin temel ilkelerinden birisi olmakla birlikte, tek başına vatandaşların hukuki güvenliğini ve hukukun üstünlüğünü sağlamaya yeterli değildir. Bu denetim yalnızca idari işlemlerin kanunlara uygunluğunu sağlar. Kanunların anayasaya aykırı olması durumunda vatandaşların anayasal hakları ihlal edilecektir. Bu nedenle hukuk devleti ilkesinin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için yalnızca yürütme organının faaliyetlerinin kanuna uygunluğu değil, aynı zamanda yasama organının faaliyetlerinin de anayasaya uygunluğunun yargı organları tarafından denetlenebilmesi gerekir (Özbudun, 2016: 134).

İdarenin yargısal denetimi konusunda dünya üzerinde uygulanmakta olan iki sistem bulunmaktadır. Bunlar; yargı birliği sistemi ve yargı ayrılığı sistemidir. Yargı birliği sisteminde kişiler arasında ortaya çıkan hukuki uyuşmazlıklara bakan mahkemeler, kişiler ile idare arasında ortaya çıkan hukuki ihtilaflara da bakmaktadır (Karahanoğulları ve Er, 2003: 2-4; Kuzu, 2004: 2; Özer, 1992: 3). Yargı birliği sisteminde idare ile kişiler arasında ortaya çıkan ihtilafları çözümlmek üzere ayrı bir idari yargı teşkilatı kurulmamıştır. Değişik isimler taşısalar bile tüm mahkemeler Amerika Bileşik Devletleri'nde olduğu gibi aynı yüksek mahkemeye tabidirler. Diğer bir deyişle yargı birliği sisteminde, idare mahkemeleri ile bunların üst mahkemesi konumunda olan ayrı bir yüksek mahkeme bulunmamaktadır. İster özel hukuk kişilerine karşı dava açılsın, isterse idareye karşı dava açılsın, davacının ve davalının kim

olduğu önemli olmaksızın görevli mahkeme aynı mahkemedir. Bu sistemde idare mahkemeleri ve Danıştay bulunmamaktadır (Gözler, 2020b: 156-157). Türkiye'de idari rejim sistemi uygulanmaktadır. Kişiler ile idare arasında ortaya çıkan hukuki uyuşmazlıklar kural olarak idari yargı organları tarafından çözümlenmektedir.

Yargı ayrılığı sisteminde idarenin idare hukuku alanındaki faaliyetlerinden kaynaklanan uyuşmazlıklarını çözümleyen, adli yargının dışında kendine özgü usullerle ve kurallarla faaliyet gösteren idari yargı sistemi bulunmaktadır (Özbudun, 2016: 126; Kuzu, 2004: 2). İdare ile kişiler arasında ortaya çıkan idare hukuku alanına ilişkin hukuki uyuşmazlıklara kural olarak idare mahkemeleri bakar ve bu tür mahkemelerinin oluşturduğu mahkemeler topluluğuna idari yargı kolu denir. Bu şekilde idarenin, özel hukuk uyuşmazlıklarından ayrı mahkemelerde yargılanmasına ve ayrı hukuka tabi tutulmasına idari rejim denir. Bu sistem ilk önce Fransa'da ortaya çıktığı için, bu sisteme Fransız sistemi olarak da adlandırılmaktadır (Gözler, 2019: 58).

Hukuk devleti ilkesi hem adli yargı sistemi ile hem de idari yargı sistemi ile bağdaşabilir. Hukuk devleti ilkesi açısından önemli olan nokta idarenin eylemlerinin ve işlemlerinin bağımsız yargı organları tarafından denetlenebilir olmasıdır. İdarenin faaliyetleri denetlenebilir olduktan sonra bu denetimi yapacak mahkemenin idare mahkemesi veya genel mahkeme olmasının hukuk devleti bakımından önemi bulunmamaktadır. Bu nedenle hukuk devleti ilkesi hem Kara Avrupası ülkelerinde hem de Anglo-Sakson ülkelerinde uygulama alanı bulmaktadır (Özbudun, 2016: 127; Kuzu, 2004: 2).

İdari yargı organları, bir idari işlemin hukuka uygunluğunu incelerken, idari işlemin içermesi gereken birtakım hususlarda hukuka uygunluk araştırması yapmaktadır. Bu çerçevede bir idari işlemin, 06.01.1982 tarihli ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 2. maddesinin 1. fıkrası gereğince yetki, şekil, sebep, konu ve amaç unsurları bakımından hukuka uygun olması aranır. İdari işlemin yetki unsuru, idari işlemi yapabilme ehliyetini ifade eder. İdari işlemi yapacak organın kişi, konu, yer ve zaman gibi unsurlar bakımından idari işlemi yapmaya ehil olması gerekir. İdari işlemin şekil unsuru ise idari işlemin maddi âlemde bürünmüş olduğu biçimi ifade eder. İdari işlemler kural olarak yazılı şekle tabi olsa da sözlü şekilde yapılan idari işlemler de bulunmaktadır. Sebep unsuru ise her idari işlemin hukuki ya da fiili bir sebebe dayanması gerektiğini ifade eder. Konu unsuru idari işlemin hukuk âleminde doğurmuş olduğu sonuçtur. Yapılan işlemin konu unsuru bakımından da hukuka uygun olması aranır. İdari işlemlerin hukuka uygunluğu bakımından aranan son şart ise idari işlemin amaç unsurunun hukuka uygun olmasıdır. Genel olarak tüm idari işlemler kamu yararı amacıyla yapılmaktadır. Kamu yararı amacı haricinde başka bir amaçla yapılan idari işlemler hukuka aykırıdır.

Yargı Denetiminden Muaf Tutulan İdari İşlemler ve Bunların Hukuk Devleti İlkesine Uygunluğu Sorunu

Hukuk devleti olduğunu iddia eden bir devlette, idari işlemlerin yargı denetiminden muaf tutulmaması gerekir. 1982 Anayasası'nda yargı dışı tutulan idari işlemler olduğu için 1982 Anayasası'ndaki tüm düzenlemelerin hukuk

devleti ilkesiyle bağdaştığı söylenemez (Kuzu, 2004: 10-11).

1982 Anayasası'nda yargı denetiminden muaf tutulan birtakım idari işlemler bulunmaktadır. Yargı denetiminden muaf olan bu işlemlere karşı yöneltilen eleştiriler üzerine, zaman içerisinde bu alanda kimi düzenlemeler yapılmıştır. Eski adıyla Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun tüm kararlarına karşı yargı yolu kapalı iken 2010 Anayasa değişikliği ile bu Kurul'un meslekten çıkarma kararları hakkında yargıya başvurma imkânı getirilmiştir. Bu değişiklik ile devlet memurlarına verilen uyarma ve kınama cezalarına karşı da yargı yolu açılmıştır. Bu değişiklikler olumlu olmakla birlikte, Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun meslekten çıkarma kararları haricindeki kararlarına karşı yargı yolunun kapalı olması, hukuk devleti ilkesine aykırı bir uygulama olarak varlığını devam ettirmektedir.

Diğer yandan Anayasa'nın 125. maddesinin 2. fıkrasında yer alan *"Yüksek Askerî Şûranın kararları yargı denetimi dışındadır. Ancak, ..."* ifadesi 2017 Anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır. Bununla birlikte bu maddeye göre Yüksek Askerî Şûra'nın yargı denetiminden muaf tutulan, terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma işlemleri hâlen hukuk sistemimizde denetlenemez idari işlemler olarak varlığını devam ettirmektedir. Yüksek Askerî Şûra'nın bu iki istisna haricinde, her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır. Ayrıca 1982 Anayasası'nın 59. maddesinin 3. fıkrasında ise *"Tahkim kurulu kararları kesin olup bu kararlara karşı hiçbir yargı merciine başvurulamaz."* şeklinde belirtilmiştir.

2017 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle, cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemlerin yargı denetiminin dışında olduğu yönündeki Anayasa hükmü, hükümet sisteminin değişmesi üzerine kaldırılmış olmakla birlikte, olağanüstü hâl dönemlerinde çıkarılan ve idari işlem niteliğinde olan cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Anayasa'ya aykırılığının ileri sürülebilmesi, hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmayacak başka bir uygulama olarak varlığını devam ettirmektedir.

Olağanüstü hâl cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile temel haklara ve özgürlüklere ilişkin düzenleme yapılabilir.⁷ Olağanüstü hâl dönemlerinde çıkarılan cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kanunlaştıktan sonra yargı denetimine açık olması, adaletin gerçekleşmesi için tek başına yeterli değildir. Kanunlaşma sürecine kadar geri dönülmesi mümkün olmayan birtakım zararların ortaya çıkması mümkündür. Bu nedenle, yeni anayasa çalışmaları kapsamında olağanüstü hâl döneminde çıkarılan cumhurbaşkanlığı kararnamelerine karşı yargı yolunun açılması, hukuk devleti ilkesi uyarınca gereklidir.

Hukuk sistemimizde yargısal denetimden muaf tutulan bir diğer alan yargı kısıntılarıdır. Bir idari işleme karşı mevzuatta dava açılmasına engel bulunmamasına rağmen yargı organlarının geliştirdiği içtihatlarla, bazı idari işlemlere karşı yargı yolunun kapatılmasına yargı kısıntısı denir. Yargı kısıntılarının en önemlisi hükümet tasarrufu olarak adlandırılan idari kararlardır (Ulusoy, 2021: 675). *"Hükümet tasarrufları yürütme organının idare olarak değil de hükümet olma sıfatıyla ve devletin yüksek menfaatlerini korumak maksadıyla yaptığı işlemlerdir."* (Güzel, 2017: 217). Hükümet tasarrufları ülkemizde 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden önceki dönemde söz konusu olmuştur. Danıştay, mukabele-i bilmisil kararları, yabancıların Türkiye'ye girişinin yasaklanması kararları, zorunlu göçe/iskana tabi tutulma kararları, yabancıların sınır dışı edilmesi kararları gibi birtakım kararlara karşı açılan davaları görev bakımından reddederek, bunları denetlemekten kaçınmıştır. Hükümet tasarrufu uygulaması 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle son bulmuştur.⁸ Fakat 1961 ve 1982 Anayasası dönemlerinde idari yargı alanına giren bir kısım davaların *"Devletin hükümranlık/egemenlik hakkı"* kavramına dayanılarak esastan reddedilmesi söz konusu olmuştur (Kaya, 2016: 660).

Sonuç

Hukuk devleti kavramı, ileri sürüldüğü günden bugüne gelişimini devam ettirmekte olan bir kavramdır. Türkiye'de hukuk devletinin gelişimi, hukuksal düzenlemeler olarak inişli çıkışlı dönemler geçirmiştir. Buna rağmen 1982 Anayasası ve bu Anayasa'da yapılan değişiklikler ile -tüm eksik ve kusurlarıyla- hukuk devleti ilkesinin bu dönemde en olgun halini aldığı söylenebilir. Türkiye'nin gündemine girmiş olan yeni anayasa yapımı sürecinde hukuk devletini daha olgunlaştıracak, varlığını ve ağırlığını her alanda hissettirecek düzenlemelerin yapılması gereklilik ve hatta zaruret olarak değerlendirilebilir. Uygulayıcı konumunda olan idarenin hukuk içerisinde kalması, buna yönelik tedbirlerin getirilmesi yerinde olacaktır. Hukuk devleti konusundaki en önemli engellerden birisi, yargı denetiminden muaf tutulan idari işlemlerin varlığıdır. Diğer yandan, idareye takdir yetkisinin tanınmış olduğu alanlarda bu yetkinin kamu yararı çerçevesinde kullanılması, idarenin keyfi uygulamalarının önüne geçilmesi, önemli bir gereksinimdir. Bu, aynı zamanda hukuki güvenliği de destekleyecektir.

Tarihsel süreç içerisinde, Türkiye'de hukuk devleti ilkesini gerçekleştirme konusunda birtakım somut girişimler yapılmıştır. 2017 Anayasa değişikliği ile

⁷ 1982 Anayasası madde 119/6; *"...Olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, 104 üncü maddenin onyedinci fıkrasının ikinci cümlesinde belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Kanun hükmündeki bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır, aynı gün Meclis onayına sunulur..."*; 1982 Anayasası madde 104/17 ikinci cümle; *"...Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez..."*.

⁸ Gözler ve Kaplan, bu görüşün aksine Türkiye'de hükümet tasarruflarının bulunduğunu, olmamasının mümkün olmadığını iddia etmektedir. Örneğin cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakan atama işlemlerinin, yürütme organının yabancı devletlerle olan ilişkilerinin idari işlem niteliğinde olmadığını, bunların hükümet tasarrufu niteliğinde işlemler olduğunu, bunların yargısal denetiminin mümkün olmadığını iddia etmektedir (Gözler ve Kaplan, 2020: 244).

cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemlerin yargı denetiminden muaf olduğuna ilişkin ifadenin Anayasa'dan çıkarılması yerinde bir değişiklik olmuştur.

Hâkimler ve Savcılar Kurulu hakkında kuruluşundan bugüne pek çok düzenleme ve değişiklik yapılmış olsa da bu Kurul hakkında hâlen pek çok eleştiri yapılmaktadır. Hâkimler ve Savcılar Kurulu idari nitelikte bir organdır. Bu nedenle, sırf hâkimlerden oluştuğu gerekçesiyle, meslektan çıkarma haricinde almış olduğu Kurul kararlarına karşı yargı yolunun kapalı olması hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmaz (Çavdar Çapar, 2005: 113). Zaman içerisinde Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun meslekten çıkarma kararlarına karşı yargı yolu açılmış olsa da diğer kararlarına karşı hâlen yargı yolu kapalıdır. Bu konuda daha fazla zaman kaybetmeden Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun tüm kararlarına karşı yargı denetiminin açılması gerekir. Ayrıca Yüksek Askeri Şûra kararlarında hâlen denetlenemez alanlar bulunmaktadır. Bu alanların kaldırılarak Yüksek Askeri Şûra'nın tüm kararlarının yargı denetimine açılması hukuk devleti ilkesini gerçekleştirmede önemli bir adım olacaktır.

Olağanüstü hâl döneminde çıkarılan cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin denetlenemez olması ise başka bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir. Olağanüstü hâl döneminde çıkarılan cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yargı denetiminin yapılamaması, hukuk devleti ilkesinin tam olarak gerçekleştirilmesine engeldir. Zira bu kararnameler ile kişi hakları ve özgürlükleri alanında düzenlemeler yapılabilmektedir. Bu durumda yargısal denetimin hemen başlatılamaması geri dönülmez zararların ortaya çıkmasına neden olabilir.

Türkiye'de hukuk devletine geçiş sürecinin başlangıcından bu yana, gelişen süreç içerisinde temel haklar ve özgürlükler lehinde düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerin kâğıt üzerinde kalmaması için bunlara uygun icraatlar yapılmalı ve uygulamadaki aykırılıkları giderici önlemler alınmalıdır. Bireylerin kendilerini -var oldukları haliyle- gerçekleştirebilmeleri için temel haklar ve özgürlükler konusunda tehdit teşkil edebilecek devlete güvenmeleri gerekir. Diğer bir deyişle bireylerin maddi-manevi varlıklarını geliştirip kendilerini gerçekleştirebilmeleri, devletin bu konudaki engelleri ortadan kaldırıp diğer vazifelerini yerine getirmesine bağlıdır. Bu nedenle hukuk devleti ilkesini tam anlamıyla gerçekleştirmek için bu konuda mevcut olan aykırılıklar bir an evvel giderilmelidir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2003). Kanun Devleti Değil Hukuk Devleti Olmalıyız, <https://docplayer.biz.tr/28889026-Kanun-devleti-degil-hukuk-devleti-olmaliz.html>, Erişim Tarihi 21.12.2024.
- Aktaş, S. (2020). Hukuk Devleti İdealine Felsefi Bir Bakış. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 1–32.
- Alpar, E. (1993). Hukuk Devleti. *Türk İdare Dergisi*, (400), 125- 165.

- Atay, E. E. (2014). Hukuk Devleti İlkesi Işığında İdarenin Denetimi ve Kamu Denetçiliği Kurumu. *Ombudsman Akademik*, (1), 1-30.
- Çavdar Çapar, A. (2005). *Hukuk Devletinde Yargı Bağımsızlığı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Çelenk, H. (1990). *Hukuksuz Demokrasi*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Demirkol, F. (1991). *Yargı Bağımsızlığı*, İstanbul: Kazancı Yayınları.
- Duman, İ. H. (1997). *Hukuk Devleti*, Ankara: Kartal Yayınları.
- Em, A. (1998). *Anayasada Yargının Yeri ve Kanunları, Milletlerarası Anlaşmaları Uygulama Tekniği*, Ankara: Ankara Açık Cezaevi Matbaası.
- Gözler, K. (2019). *İdare Hukuku C 1*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2020a). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. (2020b). *Hukuka Giriş*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, K. ve Kaplan, G. (2020). *İdare Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. (1998). *Yönetim Hukuku*, İstanbul: Turhan Kitabevi.
- Günday, M. (2015). *İdare Hukuku*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Güzel, O. (2017). Danıştay Kararları Işığında Türk Hukukunda Hükümet Tasarrufları. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (25), 217-247.
- <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>, Erişim Tarihi 20.11.2024.
- İbrahim, A. (2021). Modern Toplumda Hukuk Devleti: Siyasal Meşrulaştırma Aracı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 233-256.
- İnsan Hakları Derneği. (2008). Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kaldırılmalıdır. <https://www.ihd.org.tr/dgmlerin-kaldirilmesi-kampanyasi/>, Erişim Tarihi 09.11.2024.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1998). Türkiye'de Hukuk Devletin Gelişimi. Hayrettin ÖKÇESİZ içinde *Hukuk Devleti*, İstanbul: Afa Yayınları.
- Karahanoğulları, Ö. E., Er, S. (2003). İdari Yargıda Hâkim ve Savcı Adaylarının Eğitimi. *Danıştay Dergisi*, (106), 1-59.
- Kaya, C. (2016). Danıştay İçtihatlarında Hükümet Tasarrufu Teorisinden Devletin Hükümlerlik/Egemenlik Hakkı Teorisine, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, (7), 637-663.
- Keskin, M. (2012). Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemelerinin Anayasal İlkeler ile Temel Hak ve Özgürlükler Işığında İncelenmesi, (İdealonlayn), <<https://web.archive.org/web/20120819075433/http://www.id.ealhukuk.com/hukuk/hukuk.asp?mct>, Erişim Tarihi 21.12.2021.
- Keskinsoy, Ö., Kaya, S. B. (2021). Hukuk Devletin Kanun Devletine Anayasal Devletin Anayasalı Devlete Evrilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70 (3), 1147-1206.
- Kuzu, B. (2004). Hukuk Devleti ve Hukuk Zihniyeti. <https://baskanlikreferandumu.siyasaliletisim.org/blog/2009/05/05/hukuk-devleti-ve-hukuk-zihniyeti19/>, Erişim Tarihi 21.12.2021.
- Özbudun, E. (2016). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özer, A. (1992). Hukuk Devleti ve Yargı Denetimi, *Türk İdare Dergisi*, (394), 1-18.
- Özkan, G. (1995). *Hukuk Devleti ve Yargı Denetimi*, Ankara: Matser Yayınları.
- Özok, Ö. (2005). Demokrasi ve Yargı Sempozyumu. Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
- Türk, H. S. (2003). *Daha İyi Bir Anayasa İçin*, Ankara: Tesav Yayınları.
- Ulusoy, D. A. (2021). *Yeni Türk İdare Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Yamaç, M. (2020). Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 204-220.
- Yıldız, H. (2018). İdare Hukukunun Kısa Tarihçesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22 (4), 197- 223.

Urbanization Problems in Sivas in the Context of Industrial Relations

Ahmet Mazlum^{1,a,*}

¹ Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Letters, Department of Sociology

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 30/01/2025

Accepted: 20/05/2025

ABSTRACT

Industrial relations emerged with the Industrial Revolution in the 18th century and have become a factor that directly affects/determines the level of development/modernization of countries and cities. The Industrial Revolution began in Britain around 1760 (Industry 1.0) and lasted until 1840. Today, with advanced science, technology, and civilization, we are in Industry 5.0.

Industrialization levels and industrial relations significantly influence the development of modern countries and cities. The course and management of industrialization, along with technological integration into production relations, directly impacts urban development, serving as its primary driver. The technological development facilitated by Silicon Valleys and R&D efforts is an economic phenomenon that generates added value and drives development. Cities that are unable to participate in this process, either through industrialization or by developing a distinctive brand identity, face stunted growth. On the contrary, societies and cities that have completed their industrial development have managed to minimize fundamental development problems such as unhealthy urbanization (slum formation), hunger and poverty.

In this study, it is aimed to evaluate the general situation of the city of Sivas within the scope of these relations and to reveal where it is located. The city of Sivas is the first largest city in the Central Anatolia Region and the second largest city in Turkey in terms of geographical size. It is unique in Türkiye in that it borders eight cities. It has a great potential in terms of its underground resources and agricultural land. The fact that the Kızılırmak River passes through the city limits provides great advantages in terms of agriculture and tourism. Considering these features, it is a natural expectation that Sivas, in a sociological context, should be among the developed and important cities of the region and the country, especially in terms of agricultural production efficiency and size, as well as the industrial sector.

Keywords: Sivas, Urbanization, Industrialization, Industrial Relations, City

Endüstriyel İlişkiler Bağlamında Sivas'ta Kentleşme Sorunları

Süreç

Geliş: 30/01/2025

Kabul: 20/05/2025

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

ÖZ

Endüstriyel ilişkiler, 18. Yüzyılda Sanayi Devrimi ile ortaya çıkmış ve günümüzde ülkelerin, kentlerin gelişmişlik/modernleşme düzeyini doğrudan etkileyen/belirleyen etken konumuna gelmiştir. Endüstri Devrimi'nin ilk olarak (Birinci Sanayi Devrimi, Endüstri 1.0) Büyük Britanya'da 1760 yılında ortaya çıktığı ve 1840 yılına kadar devam ettiği kabul edilmektedir. Günümüz modern dünyasında bilimin, teknolojinin ve uygarlığın ulaştığı gelişmişlik düzeyinde artık Endüstri 5.0'dan söz edilmektedir.

Modern dünyada gerek ülkelerin ve gerekse kentlerin gelişmişlik düzeylerini belirleyen etmenlerin başında endüstrileşme düzeyleri ve endüstriyel ilişki biçimleri gelmektedir. Endüstrileşme sürecinin devam etme ve yönetilme biçimi, teknolojinin başta üretim ilişkileri olmak üzere toplumsal yaşamda kullanıma biçimi kentlerin doğrudan etkilemekte ve kentsel gelişimin itici motor gücü olarak kabul edilmektedir. Silikon vadileri ve AR-GE faaliyetleri ile sağlanan teknolojik gelişim, katma değer yaratan, kalkınmayı sağlayan ekonomik bir olgudur. Bu sürecin dışında kalan, endüstrileşemeyen veya sahip olduğu özellikler bazında marka kent olamayan kentlerin gelişmesi sektöre uğramaktadır. Bunun aksine endüstriyel gelişimini tamamlamış toplumlar ve kentler sağlıklı kentleşme (gecekondulaşma), açlık ve yoksulluk gibi temel gelişim sorunlarını en aza indirmeyi başarmışlardır.

Bu çalışmada, Sivas kentinin genel durumunun bu ilişkiler kapsamında değerlendirilmesi ve hangi noktada yer aldığının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Sivas kenti coğrafi büyüklük olarak İç Anadolu Bölgesi'nin birinci, Türkiye'nin ikinci en büyük kentidir. Sekiz kente sınır komşusu olması açısından Türkiye'de tektir. Sahip olduğu yer altı kaynakları ve tarıma elverişli

arazi açısından büyük bir potansiyeli barındırmaktadır. Kızılırmak Nehri'nin kentin sınırları içerisinde geçmesi tarımsal ve turistik anlamda büyük avantajlar sağlamaktadır. Bu özellikleri dikkate alındığında sosyolojik bağlamda Sivas kentinin endüstri sektörü başta olmak üzere, tarımsal üretim verimliliği ve büyüklüğü açısından bölgenin ve ülkenin gelişmiş önemli kentleri arasında yer alması doğal bir beklentidir.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Kentleşme, Endüstrileşme, Endüstriyel İlişkiler, Kent

mazlum@cumhuriyet.edu.tr

0000-0001-7350-8671

How to Cite: Mazlum, A. (2025). Urbanization problems in Sivas in the context of industrial relations. *International Journal of Current Social Science*, 4(1), 11–22.

Giriş

Bu çalışmanın amacı tarihsel olarak büyük bir öneme sahip olan Sivas kentinin, geçmişten günümüze yaşadığı kentsel sorunları eklettik ve betimsel bir yaklaşımla ortaya koymaktır. Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük önem verdiği ve bunu her fırsatta gösterdiği Sivas, daha sonra hak ettiği değeri yeterince görememiş ve günümüzde bir çok sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar eklettik ve betimsel bir yaklaşımla ele alınmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Bu sorunlar iki temel noktada toplanabilir. Birincisi kentin sürekli göç veren bir kent olmasından kaynaklı nitelikli nüfusunun başka illere göç etmesidir. Alibaba olayları ve Madımak katliamı sonrasında kent, nitelikli nüfusunun başka illere göçüne tanıklık etmiştir. İkincisi ise, başta yerel yönetimlerin yetersiz ve vizyonsuz hizmet anlayışından kaynaklı olarak yaşadığı az gelişmişlik ve buna dayalı kentsel sorunlardır. Bu iki temel soruna ek olarak kentin ekonomik ve siyasal elitlerin ve kentte yaşayan yurttaşların kente sahip çıkmaması ve kentin kaderine terk edilmesi olarak ifade edilebilir.

Sivas, tarihsel anlamda ve yakın dönem Cumhuriyet tarihi bağlamında oynadığı roller açısından önemli bir kent kimliğine sahiptir. Tarih boyunca coğrafi konumu nedeniyle birçok medeniyete ev sahipliği yapan Sivas, Hititlerden Eretna Beyliğine, Selçuklulardan Osmanlıya kadar uzanan zengin bir tarihsel ve kültürel mirasın varisidir. Bu tarihsel ve toplumsal birikimin temeline indiğimizde, "UNESCO tarafından 1987 yılında "Dünya Kültür Mirası" listesine alınan, Hz. Mevlana'nın da tedavi gördüğü Anadolu'nun el hamrası Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası, dünyadaki en büyük Hitit tapınaklarına sahip olan, Hititlerle Mısırlıların ünlü Kadeş Antlaşması'nın metne döküldüğü, bir savaşın barışa dönüştüğü Sarissa antik kenti Sivas'ın görülmesi gereken önemli tarih ve kültür hazineleri"ni görürüz (Sivas Valiliği, 2024). Sivas, tarihsel süreç içerisinde farklı siyasi güçlerin egemenliğine girmiş ve bu durum şehrin adının sıklıkla değişmesine neden olmuştur. Sebaste, Sipas, Megalopolis, Kabira, Diaspolis (Tanrı Şehri), Talaurs, Danişment İli, Eyalet-i Rum, Eyalet-i Sivas ve Sivas gibi isimler, Sivas'ın zengin tarihsel ve kültürel mirasının birer yansımasıdır.

Cumhuriyet döneminde kurtuluşun başkenti diyebileceğimiz tarihsel bir misyonla, sürecin temel taşlarından biri olmuştur. Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde, ulusal birlik ve bağımsızlığın pekiştirilmesi amacıyla Sivas, en güvenilir şehir olarak seçilmiş ve Sivas Kongresi burada toplanmıştır. Bu kongre, aynı zamanda ülkenin geleceği hakkında kararlar alınan bir kurucu meclis görevi görmüştür. Mustafa Kemal Atatürk'ün, 108 gün boyunca Sivas'ta kalarak Millî Mücadele'nin önemli kararlarının alındığı toplantılara başkanlık etmesi (Günaydın, 2019), şehrin bağımsızlık mücadelesindeki stratejik önemini vurgulamaktadır. Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemlerde önemli bir merkez olan Sivas'ın, bu zengin tarihsel, siyasal ve kültürel mirası, günümüzde kentin, endüstrileşmiş, gelişmiş modern bir kent olması

gerektiği beklentisini oluşturmaya karşın, durum beklendiği gibi değildir.

Materyal ve Metot

Çalışmada benimsenen yaklaşım, eklettik ve betimsel yaklaşımdır. Bu bağlamda kentin tarihsel ve kültürel konumuna vurgu yapılarak günümüzdeki durumu açıklanmaya çalışılmıştır.

Sivas, bir yandan tarihsel ve kültürel olarak hep önemli kent olma kimliğini korurken, diğer yanda da tarihin dolambaçlı yollarından ilerlerken, sorunları olan kent görünümünden kurtulamamıştır. Merkezi yönetimden gelen yatırım ve kaynaklarla gelişmeye ve büyümeye çalışmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren önemli kamusal yatırımlar almakla birlikte bu yatırımlarla kentin büyümesi, gelişmesi, modernleşmesi ve istihdam olanaklarının optimize edilmesi sağlanamamıştır. Bu yüzden kentin gelişim çizgisi hep inişli-çıkışlı olmuştur. Kent, sahip olduğu bu zengin mirasın sağladığı enerjiyi sorunlarla uğraşmaya harcarken, gelişmeye harcayacak enerjiyi kendisinde bulamamıştır. Sivas'ın endüstriyel ilişkiler bağlamında kentleşmesi ve sorunları üzerine kurgulanan bu inceleme, kentin sosyo-ekonomik gelişimini, kentsel dokusunu ve dönüşümünü anlamak açısından önemlidir. Bu çalışmanın, gelecekte kentin planlanması ve kentsel gelişimin hangi parametreler üzerinden yapılması gerektiği noktasında yol gösterici olması umulmaktadır.

Çalışmanın konusu ve kapsamı açısından kente ilişkin farklı alanlara ilişkin veriler incelenmiş, bazı hesaplamalar yazar tarafından yapılmış ve bu doğrultuda analizler yapılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır

Türkiye'de Modernleşme Çabalarının Bir Sonucu Olarak Kentleşme

18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi, üretim faaliyetlerinin tarımsal alandan endüstriyel alana kaymasını sağlarken, ihtiyaç duyulan işgücünün bir kısmının kırsal kesimden karşılanması yoluna gidilmiştir. Bu durum nüfusun kentlere yoğunlaşmasına neden olmuş, şehirleri önemli sanayi merkezlerine dönüştürürken ekonomik, fiziksel ve sosyal yapılarında köklü değişimlere yol açmıştır. Avrupa coğrafyası kapitalizm, kentleşme ve modernleşme süreçlerini eş zamanlı olarak yaşamıştır. Ortaçağ'ın sonlarında Feodalitenin çökmeye başlaması; ekonomik gelişmelerin sonrasında ortaya çıkan *ticaret burjuvazisi* bu sürecin dönüştürücü aktörü olarak tarihsel rol oynamıştır. Kentlerin sanayileşme ile büyümesi, yeni toplumsal ilişki ağlarının ve toplumsal pratiklerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Sanayi Devrimi'yle birlikte Avrupa kentleri, yalnızca mekânsal olarak değil, aynı zamanda üretim biçimleri ve sosyal yaşam formları da değişmiş ve yeni ilişki biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu durum genelde sosyal bilimcilerin, özelde ise sosyologların ilgi ve dikkatini çekmiştir. Yaşanan gelişmeler kentlerin

sadece fiziki mekânlar olmadığını, aynı zamanda insan topluluklarının yaşadığı ve sosyal ilişki ağlarının geliştiği toplumsal mekânlar olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Kentlerin mekânsal biçimlenişleri ile kentsel toplumsal ilişkilerin gelişimi arasında bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki, “Mekânın toplumsal oluşu sosyologları kentsel mekânın formu ile ilgilenmekten çok toplumsal içeriği ile ilgilenmeye yöneltir. Kentsel mekânın formunu kent planlamacıları incelerler. Sosyolog kentin içeriğini yani kentsel toplumu inceler... Kentleşme de hem kırsal toplumun kentsel topluma dönüşme süreci; hem de kentsel mekânın ve toplumsal pratiğin değişme ve evrimleşme süreci olarak algılandığında kent sosyolojisini bu süreçlerle ilgili görmek mümkündür. Kent sosyolojisi bütünsel toplumda ve kentlerde yapısal değişim ve dönüşümü kentsel fonksiyonları, kentsel toplumsal hareketleri, kentsel sorunları, kentsel algıların gruplara göre değişmesini, kentleşme ve kentlileşme ilişkisini vb.” (Bal, 2020, s. 11) kendine konu ve çalışma alanı olarak belirler. Batı’da Marx, Durkheim ve Weber gibi klasik sosyologların kente ilişkin görüşleri bu konuda öncü rol oynamıştır. Onların kentleşmeyi endüstrileşmenin temel yapı taşı olarak görmeleri; Marx’ın sınıf çatışması çözümlemeleri, Durkheim’in iş bölümü ve uzmanlaşma konusundaki görüşleri, Weber’in rasyonel düşüncenin gelişim yeri olarak kente vurgu yapması, bu alanın öncü ve ufuk açıcı parametreleri olmuştur.

Türkiye’de kentleşme süreci, Türk modernleşmesinin bir türevi olarak değerlendirilir. Ancak bunun Cumhuriyet sonrası modernleşme için geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Türk modernleşmesinin tarihsel olarak II. Mahmut ile başladığı kabul edilir (Göbel, 2023, s. 47). İmparatorluğun eski ihtişamından uzaklaşmaya başlaması ve Batı karşısında alınan askeri yenilgiler, modernleşmenin askeri alanda başlamasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun askeri gücü sayesinde fetihlerle büyümesi bu görüşün oluşmasında önemli rol oynamıştır. İmparatorluğun gerileme nedenlerine ilişkin yapılan tespitlerin askeri alanla sınırlı olması nedeniyle, girilen reform çabaları Osmanlı İmparatorluğu’nu çöküşten kurtaramamıştır. Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması ve Cumhuriyet’in kurulması ile yeni bir dönem başlamıştır. Cumhuriyet’in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün ‘Muasır Medeniyetler Seviyesi’nin üstüne çıkma hedefi Türk Modernleşmesinin yönünü belirlemesi açısından tarihsel bir öneme sahiptir. Kurtuluş Savaşı devam ederken Atatürk’ün 1. Maarif Kongresi’ni 15-21 Temmuz 1921’de, İzmir İktisat Kongresi’ni, 17 Şubat 1923’te toplaması kurulacak Cumhuriyet’in hedeflerini göstermesi açısından belirleyici olmuştur. 1923’te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye’de başlayan modernleşme sürecinde, Medeni Kanun, Ceza Kanunu gibi birçok alanda devrim niteliğinde uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu kapsamlı dönüşümün, halkın katılımını esas almadan “yukarıdan aşağı” bir anlayışla hayata geçirilmesi, bazı dirençlerle karşılaşılmasına ve modernleşme sürecinin tam anlamıyla istenilen sonuçlara ulaşmamasına neden olmuştur. Kurulan yeni Cumhuriyet’in yurttaş profili, bu hamlelerinin başarıya ulaşması için elverişli değildir. Okuma yazma oranının erkeklerde %13, kadınlarda binde dört olması (Kara, 2020, s. 114), ülkenin milli bir burjuvaziye ve işçi sınıfına sahip olmaması başarıyı engelleyen önemli

tarihsel, toplumsal gerçekliklerdir. Ayrıca savaşın ekonomik, sosyal ve altyapısal olarak ülkeye verdiği zararlar, yeniden yapılanma sürecinde büyük zorluklar yaratarak, bu sürecin daha yavaş ve sancılı ilerlemesine neden olmuştur.

Türkiye’de Kentleşmenin Dinamikleri ve Kentleşme Süreci

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu dönemde, sahip olunan demografik yapı eğitimsiz ve köylü bir toplum görüntüsünden ibaretti. Nüfusun $\frac{3}{4}$ ’ü köylerde, $\frac{1}{4}$ ’ü kentlerde yaşamaktaydı. Bu demografik tabloda 1950’lere kadar önemli bir değişiklikler yaşanmamıştır (Sağlam, 2016, s. 259). II. Dünya Savaşı sonrasında ABD’nin 1947 yılında komünizmle mücadele amacıyla karara bağladığı ve 1948-1951 yılları arasında hayata geçirilen Marshall Planı ile Türkiye dahil 16 ülkeye savaşın tahribatının giderilmesi ve Avrupa’nın siyasi ve ekonomik olarak yeniden yapılandırılması amacıyla bir yardım paketi açıklandı. Resmi adı “Avrupa Kalkınma Programı” olan Marshall Planı ile Türkiye savaşa katılmadığı halde bu plan kapsamına alındı. Marshall Planı çerçevesinde, “1948 yılından 30 Haziran 1959 tarihine kadar Marshall Planı kapsamında Türkiye’ye 1 milyar 207 milyon 434 bin dolara varan yardım yapılmıştır. Bunun 988 milyon 76 bin doları direkt yardım, 195 milyon 402 bin doları endirekt yardım ve 23 milyon 936 bin doları teknik yardım kapsamındadır. 1962 yılına gelindiğinde Amerikan yardımı miktarı 1,5 milyar dolardan biraz fazla olup, bunun yaklaşık üçte biri borç, üçte ikisi ise hibe yoluyla verilmiştir.” (Belenli, s. 5). Bu plan kapsamında Türkiye’ye aktarılan kaynağın bir kısmı tarımda modernleşme faaliyetlerine ayrıldı. Tarımda modernleşme, traktörün tarıma sokulması olarak algılandı. Çünkü traktör, geleneksel yöntemlere göre çok daha hızlı ve verimli bir şekilde toprak işleme, ekim ve hasat yapma imkânı sunmaktadır. 1940 yılında ülkemizde traktör sayısı 1065 iken, 1950 yılında 16585, 1960 yılında 42136, 1970 yılında 105865, 1980 yılında 436369 olmuştur (Bal, 2020, s. 114). 2024 yılı itibarıyla bu sayı 2.186.1500’dir (TÜİK, 2024).

Türkiye’de yapılan ilk nüfus sayımına göre Cumhuriyet’in kuruluşunda nüfusun %82’si çiftçi olup, iktisadi faaliyet anlamında tarımla uğraşmaktadı. “1927 Türkiye nüfus sayımı, 28 Ekim 1927 günü yapılmış olup Cumhuriyet tarihinde bir ilktir. 2 Haziran 1926 tarihinde TBMM’de kabul edilen ve Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 896 sayılı “İlk Genel Nüfus Sayımı Kanunu” çerçevesinde yapılmıştır. “Umûmî Nüfus Tahriri” adı altında 63 vilâyet, 328 kazâ ve 39.901 köy sayılmış ve Türkiye’nin o günkü nüfusu 13.648.270 kişi olarak belirlenmiştir.” (Gürel, 2024). 13.648.270 kişilik bu nüfusun %75,77’si (10.342.391 kişi) köylerde, %24,3’ü (3.305.879 kişi) şehirlerde yaşamaktaydı. Traktörün tarıma girmesi ve 1950 yılından önceki döneme oranla yaklaşık 15,5 kat artması Türkiye’de iç göçün kırdan kente doğru kontrolsüz bir biçimde yönelmesine neden olmuştur. Rusen Keleş’in hesaplamasına göre bir traktörün tarımsal işgücünden kopardığı işçi sayısı yaklaşık 6 kişidir. Her tarım işçisinin ailesinin ortalama en az dört kişiden oluştuğu varsayılırsa bir traktörün, tarımsal işgücünden kopararak köyünden göç etmek zorunda bıraktığı kişi sayısı minimum 24 kişidir. Tarımda makineleşme sonucu köyünden göç etmek zorunda kalan insan sayısının 8-9

milyon civarında olduğu hesaplanmaktadır (Bal, 2020, s. 113). Bu tablo, modernleşme sürecinde olan kentleri hazırlıksız olduğu bir nüfus kütesini uygun olmayan koşullarda barındırmak zorunda bıraktı. Dünyada sanayileşme, kırsal kesimden kentlere doğru büyük bir iş gücü göçüne neden olurken, Türkiye’de kentleşme süreci farklı dinamiklerle şekillenmiştir. Tarımsal üretimin düşüşü, tarım arazilerinin bölünmesi ve kırsal kesimde istihdam olanaklarının sınırlı olması gibi nedenlerle milyonlarca insan kente göç etmiştir. Bu durum, Türkiye’de sanayiye dayalı bir kentleşme yerine daha çok hizmet sektörüne ve kayıt dışı ekonominin gelişmesine zemin hazırlamış ve gecekondulaşma, işsizlik gibi sorunların artmasına neden olmuştur. Ankara, İstanbul, İzmir, Kocaeli ve Bursa gibi büyük şehirler, hızlı nüfus artışı/göçü ve altyapı yetersizliği nedeniyle konut arzı sıkıntısıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, kentlere göç edenlerin kamu arazilerine gecekondular inşa etmelerine yol açarak, sağlıksız yaşam koşulları ve çarpık kentleşme sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Hızlı nüfus artışı, kırsal kesimden göç ve ekonomik sorunlar, birçok kentte konut ihtiyacının karşılanamaması nedeniyle gecekondulaşma yaygınlaşmış ve bu durum, sağlıksız yaşam koşulları, altyapı sorunları ve çevre kirliliği gibi sorunlara yol açarak kentlerin fiziksel yapısını olumsuz etkilemiştir.

Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda öncelikli olarak şehrin kentsel gelişimi ele alınmış ve mevcut durum ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kentin geçmişten günümüze kadar endüstriyel bağlamda yaşadığı değişimler tablo, analiz ve metinsel ifadelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Sivas’ın her alanda yaşadığı değişim, gelişim ve sorunlar bütüncül bir bakış açısıyla serimlenmeye çaba sarf edilmiştir. Çalışmaya ilişkin bulgular üç başlık altında kategorize edilmiştir. Bulgular şu başlıkları içermektedir. ‘Kentsel Gelişim: Anadolu’nun Mahzun Kenti Sivas’, ‘Sivas’ın Kentsel Gelişimi’ ve ‘Sivas’ın Kentsel Sorunları’. Tarihsel ve kültürel olarak önemli bir birikime sahip kentin, geleceğe yönelik kentsel planlama, kalkınma ve ilerlemenin sağlanabilmesi için sürdürülebilir çözümler geliştirilmesi gerekmektedir. Tarımda modernizasyon çalışmalarının yanı sıra yeni yatırım alanlarının teşvik edilmesi önemli bir adım olacaktır. Kentin modern mimari ve kentsel planlama teknikleri ile planlanması, -kenti gelecekte hak ettiği modern kent statüsüne ve görünümüne kavuşması açısından önemli bir parametre olacaktır.

Kentsel Gelişim: Anadolu’nun Mahzun Kenti Sivas

Sivas’ın kentsel kimliği, gelişimi ve sorunları, ülkedeki tablodan bağımsız olarak değerlendirilemez. 1927 yılındaki nüfus sayımına göre Sivas’ta kentleşme düzeyi oldukça düşük olup, nüfusun %83’ü köylerde, %17’si (Yalman, 2019) kent merkezinde yaşayanlardan oluşmakta ve Türkiye ortalamasının altında bir tablo sunmaktadır.

Sivas, hem tarım ve hayvancılık gibi geleneksel sektörlerde hem de dokuma, deri işleme gibi el sanatları ile madencilik gibi alanlarda güçlü bir ekonomik yapıya

sahiptir. Bu çeşitlilik, Sivas’ın Türkiye’nin önemli üretim merkezlerinden biri olma potansiyelini yansıtır. Ancak, sanayi yapısı büyük ölçekli üretime değil, daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelere dayanmaktadır (Yalman, 2024).

Sivas’ın endüstriyel geçmişi, Cumhuriyet dönemine uzanır. Özellikle 1930’lu yıllarda başlayan devletçi politikalarla birlikte ilde bazı temel sanayi tesisleri kurulmuştur. TÜDEMSAŞ (Türkiye Demiryolu Makinaları Sanayii Anonim Şirketi) gibi büyük bir işletmenin Sivas’ta faaliyet göstermesi, şehrin sanayi potansiyelini gösteren önemli bir örnektir (Yalman, 2024).

Ancak, son yıllarda Sivas’ın sanayi yapısı, daha çok küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerine dayanma eğilimi göstermektedir. Organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri, şehrin sanayi üretimine önemli katkılar sağlamaktadır.

Cumhuriyet tarihi boyunca aldığı kamu yatırımları ve sanayileşme girişimleri kentin sanayi kenti olması için yeterli olmamıştır. Bugün kentin demografik göstergeleri, sahip olduğu endüstriyel kurumlar, istihdam oranı, istihdam yapısı bu durumu net bir biçimde kanıtlar niteliktedir. Kentsel gelişimi etkileyen hatta belirleyen birçok faktör vardır. Kentin coğrafi konumu, endüstriyel yatırımlar, eğitim düzeyi, nüfus dinamikleri, ulaşım olanakları vb. bunların başında gelmektedir. Sivas kenti coğrafi olarak gelişmeye açık bir kenttir. Sekiz kente komşu olması, Türkiye’nin ortasında yer alması, kara, hava ve demiryolu olanaklarının fazlalığı, sahip olduğu maden potansiyeli, tarıma elverişli arazinin büyüklüğü önemli avantajlar olarak kabul edilebilir. Diğer yandan geniş tarım arazilerine sahip olmasına karşın sulu tarım olanaklarının sınırlılığı ve iklimsel koşulların elverişsizliği nedeniyle sahip olduğu potansiyeli kullanmasına engel oluşturmaktadır. İklimsel olarak karasal iklime sahip olması nedeniyle çok fazla yağış alamamaktadır. Yıllık yağış miktarı açısından değerlendirildiğinde, 2013-2023 arasında Türkiye Yıllık Top Yağış Ortalaması: 591,5 mm’nin (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2024) biraz altında 455.4 mm olarak gerçekleşmiştir. Kent, bu bağlamda kurak kabul edilebilecek kentler arasındadır. İklim değişikliğinin etkileri Sivas’ta da kendini göstermekte, kış aylarındaki kar yağışı miktarı azalırken, yılın geri kalanında da yağışların düzensiz dağılımı ve miktarında azalma yaşanmaktadır. Sivas, su kullanımı ve yönetimi konularında yerel ve ulusal düzeyde önlem alınmaması durumunda, ilerleyen yıllarda kuraklık ve su kıtlığı gibi ciddi sorunlarla karşı karşıya kalabilecektir. Bu durum, tarımsal üretimi olumsuz etkileyerek hem üretim miktarlarını azaltacak hem de üretim maliyetlerini arttırarak, kent ve bölge ekonomisini olumsuz etkileyecektir.

Kentsel demografik yapının ve buna ait parametrelerin kentin gelişimindeki rolünün önemli olduğu sosyolojik olarak bilinmektedir. Bir kentin günümüzdeki durumu, geçmişindeki durumu incelenerek anlaşılabilir. Bu nedenle, Sivas gibi bir şehrin Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemdeki nüfus hareketleri, kentin bugünkü yapısını ve sorunlarını daha iyi anlamamız için önemli bir veri kaynağıdır. Sivas’ın 16. yüzyıla kadar takip edilebilen Cumhuriyet öncesi nüfus kayıtları eksikliklere sahip olsa da

şehrin nüfus yapısının tarihsel gelişimini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. 1520 yılına ait verilere göre kentte 1134 hanede toplam 6.695 kişi yaşamaktadır. 54 yıl sonrasına ait verilere nüfus yaklaşık 2,5 kat artmış ve 3.315 hanede 17.398 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Tapu Tahrir Defterlerinden yararlanılarak yapılan hesaplamalara göre Osmanlı döneminde 1834 yılında 5.536 hanede 30.766 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. 1880 yılında yapılan nüfus sayımına göre kentin nüfusu 62.736 kişi olarak belirlenmiştir (Şahin'den akt. Mahiroğulları, 2018, s. 148).

Sivas, tarih boyunca farklı etnik kökenlere ve dinlere mensup insanların bir arada yaşadığı, hoşgörü ve saygı temelinde şekillenen zengin bir kültürel yapıya sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu dönemi kayıtlarını incelediğimizde kentin yaklaşık %23'nün gayrimüslimlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. 1905 yılı kayıtlarına göre sancak konumunda olan Sivas'ın Merkez, Divriği, Gürün, Hafik, Tonus, Kangal, Koyulhisar, Susehri,

Zara ve Yıldızeli yerleşimlerinde 95.313 gayri müslim ve 330.788 müslim olmak üzere toplam 426.101 kişilik nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Yine 1914 yılı kayıtlarına göre aynı yerleşim birimlerinde 100.653 gayri müslim 341.757 müslim olmak üzere toplam 442.410 kişilik bir nüfusu ihtiva etmektedir (Mahiroğulları, 2018, s. 148). Günümüzde sayıları ciddi ölçüde azalmakla birlikte Sivas kentinde halen Ermeni ve Çerkez kökenli yurttaşların yaşadığı bilinmektedir. Cumhuriyet dönemi demografik verileri incelendiğinde, Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar kent nüfusunun ancak yaklaşık iki katına çıktığı görülür. Dönemsel olarak nüfus artışları yaşansa da kent, düzenli göç veren kent kimliğine sahiptir. 2024 TÜİK verilerine göre Türkiye'de yaşayan toplam Sivaslı sayısı 1.979.824 kişidir. Sadece İstanbul'da yaşayan sivaslı sayısı 754.327 kişi olup Sivas'ın 2024 verilerine göre 654.466 olan nüfusundan daha fazladır. Sivas'ın güncel nüfusundan iki kat fazlası Sivaslı diğer illerde yaşamaktadır.

Tablo 1: Cumhuriyet'ten Günümüze Sivas'ta Nüfus Hareketleri

Yıl	Toplam	Fark	Şehir	%	Kır	%
1927	329.551		55.845	17	273.706	83
1935	432.996	%31 ▲	65.118	15	367.878	85
1940	468.243	%8 ▲	78.701	17	389.542	83
1950	542.004	%11 ▲	92.352	17	449.652	83
1960	669.922	%13 ▲	149.491	22	520.431	78
1970	731.921	%4 ▲	195.908	27	536.013	73
1980	750.144	%1 ▲	239.817	32	510327	68
1985	772.209	%3 ▲	265.768	34	506.441	66
1990	767.481	%1 ▼	270.329	35	497.152	65
2000	755.091	%2 ▼	299.935	40	455.156	60
2010	642.224	%2 ▼	354.762	55	287.462	45
2020	635.889	%0 ▼	382.520	60	253.369	40
2023	650.401	%0 ▼	389.719	60	260.682	40

Kaynak: TÜİK, wikipedia 2024, nüfusa 2024.

Bu tabloda sosyolojik olarak izaha muhtaç durumlar bulunmaktadır. Örneğin ilk nüfus sayımından (1927) 8 yıl sonra yapılan 1935 yılı sayımına göre kent nüfusunun %31 artışı doğurganlık oranıyla açıklanabilir bir durum değildir. Burada ilk düşünülecek şey 1927 yılında yapılan sayımın çok sağlıklı yapılamadığıdır. Bu süreçte 1/3'lük nüfus artışını sağlayacak çevre illerden göçü hızlandıracak endüstriyel bir hamle ve gelişim söz konusu değildir. Dolayısıyla geriye kalan tek seçenek ilk sayımın sonuçlarının sağlıklı olmadığıdır. Sivas kent nüfusu ile ilgili dikkati çeken bir diğer nokta Cumhuriyet tarihi boyunca Sivas nüfusunun 1985 yılında tarihinin en yüksek rakamı olan 772.091 kişiye ulaştıktan sonra düşüşe geçmesi, artış dönemlerinde de kayda değer bir artışın görülmemesidir. Bu düşüşün birçok nedeni olmakla birlikte öne çıkan en önemli sosyolojik tespit 1978 yılında yaşanan mezhepsel çatışmalara dayalı olaylardır. Sivas, tarih boyunca Alevi ve Sünni nüfusun birlikte yaşadığı bir şehir olmuştur. Ancak, 1980 öncesi dönemde yaşanan siyasi çatışmaların mezhepsel kimlik üzerinden yürütülmesiyle, Sivas gibi birçok şehirde Alevilere yönelik saldırılar ve katliamlar yaşanmıştır. 1978 yılında ilki yaşanan bu olaylardan sonra Alevi nüfusun önemli bir kısmı büyük kentlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu olayların ivme kazandırdığı göç süreci Sivas'ın göç veren bir kent haline

gelmesine yol açmıştır. Yine 2 Temmuz 1993 yılında yaşanan Madımak katliamı, Sivas'ın tarihinde derin izler bırakmış ve şehrin nüfusunda önemli bir azalmaya yol açmıştır. Bu acı olay, birçok insanın şehirden göç etmesine neden olarak Sivas'ın demografik yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir.

Sivas'ın azalan bir nüfus trendine sahip olmasının bir diğer nedeni de ülke genelinde yaşanan kırdan kente göçün bir devamı olarak düşünülebilir. 1985 yılı Türkiye demografyası açısından da bir kırılma noktası olarak kabul edilebilir. Bu tarihe kadar kır nüfusu kent nüfusunun daha fazla iken, bu tarihte ilk kez kent nüfusu kır nüfusunun önüne geçmiştir. 1980 yılında kır nüfusu %56, kent nüfusu % 44 iken, 1985 yılında kır nüfusu ilk kez %50'nin altına düşerek %47 olarak gerçekleşirken, kent nüfusu da %53 olarak gerçekleşmiştir.

Yine Tablo 1 verilerine göre Sivas kır ve kent nüfusu, izaha muhtaç yüksek değişkenlik gösterdiği görülmektedir. 2007 yılına kadar Sivas kent merkezi nüfusu kır nüfusunun gerisinde yer alırken, bu yıldan sonra kent merkezi nüfusu kır nüfusunun önüne geçmiş ve nüfusun yarısından fazlası kent merkezinde yaşamaya başlamıştır. 2010 yılında ise kent merkezi nüfusunun kır nüfusunun belirgin olarak farklılaştığı görülmektedir. 2023 yılı verileri incelendiğinde ise toplam nüfusun %60'ının kent merkezinde, geri kalan %40'ın ise ilçe ve köylerde yaşadığı

görülmektedir. Bu durum sosyolojik olarak Sivas'ta kırsalda yer alan geleneksel ilişki kalıplarının çözülmeye başladığını, tarım ve hayvancılık gibi kırsal özgül geleneksel ilişki ağları içinde yer alan nüfusun bu bağlarından koparak kent merkezine yöneldiğini göstermektedir. Bu durum Türkiye'deki kentleşme hareketiyle benzerlik göstermekle birlikte sadece zamansal anlamda asenkronik bir seyir izlemektedir.

Türkiye nüfusunun 1985 sonrası kır-kent oranı kent lehine değişirken Sivas, Türkiye genelini yaklaşık 30 yıl geriden takip ederek kentleşmesini sürdürmektedir. Sivas'ta 2007 sonrası yaşanan kentleşme, kırsal kesimden kente göçün yanı sıra, şehrin ekonomik ve sosyal imkanlarının gelişmesi gibi diğer faktörlerin bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Kırsal kesimdeki geleneksel yaşam biçiminin zayıflaması, bu göç hareketini tetikleyen önemli bir etken olsa da, tek başına yeterli bir açıklama değildir. Türkiye'de ve özellikle Sivas'ta kentleşme süreci, Batı Avrupa'daki gibi sanayileşmenin doğrudan bir sonucu olarak değil, daha çok kırsal kesimden kentlere göç, nüfus artışı ve ekonomik zorunluluklar gibi farklı faktörlerin bir araya gelmesiyle şekillenmiştir.

Sivas kent merkezi nüfusunun kırsal önüne geçmesi kentin endüstrileşmesi ile açıklanamaz. Kırsal kesimdeki geleneksel yaşam biçiminin çözülerek değişmesi ve kent hayatının cazibesinin artmasıyla birlikte, insanlar daha iyi eğitim, sağlık ve ulaşım hizmetlerine ulaşmak amacıyla kırsal bölgelerden kentlere göç etmeye başlamıştır. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması da bu göç hareketini hızlandıran önemli bir faktör olmuştur. Dolayısıyla Türkiye geneli kentleşmesi için söylenebilecek itici (kır açısından), iletici (iletişim ve ulaşım olanaklarının yaygınlaşması) ve çekici (kent yaşamını açısından) nedenlerin Sivas'taki kentleşme süreci için de asenkronik olmakla birlikte geçerli olduğunu ifade edebiliriz. Sivas'taki endüstrileşme, klasik anlamda kent merkezinde yoğunlaşan bir sanayi yapısı yerine, daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelere dayalı bir yapı sergilemiştir. Bu nedenle, diğer birçok şehirde görülen endüstrileşmeye bağlı büyük ölçekli göç hareketleri Sivas'ta aynı şekilde yaşanmamıştır.

Osmanlı döneminde Sivas ekonomisinin diğer bölge illerinde olduğu gibi tarım ve hayvancılık üzerine kurulu olduğunu ve 20. yüzyıla kadar geleneksel yöntemlerin hakim olduğunu görmekteyiz. Nitekim bu durum, 1870'lerde Sivas'ta açılan Amerikan Konsolosluk'u'nun resmi raporlarına göre toprağın işlenmesinde ilkel karasabanın kullanıldığı, tarımda modernleşmeye yönelik herhangi bir çabının ve gelişmenin olmadığı ifade edilmektedir (Mahiroğulları, 2018, s. 185-186). 1890'lı yıllarda Sivas'ta arpa, buğday, çavdar, yulaf, mısır, darı, mercimek, tütün, şarap, mahlep, kuru üzüm, pekmez gibi geleneksel ürünlerin tarımının yapıldığı görülmektedir. Aynı yıllarda hayvancılık alanında öküz, inek gibi büyükbaş, koyun, keçi gibi küçükbaş ve at, eşek gibi tarımda saban koşturmak için kullanılan hayvanların beslendiği ve toplam sayılarının 796.890 (Mahiroğulları, 2018, s. 188) olduğu görülmektedir. Sivas'ta ilk şirket kurma girişiminin, dönemin valisi Memduh Bey'in gayretleri ile bölgede yetiştirilen hububat ürünlerinin pazarlanmasını amacıyla Şirket-i Nehriyye-i Osmaniyye adıyla anonim şirket statüsünde kurulduğunu görmekteyiz. İkinci şirket ise İbrahim Niyazi Bey tarafından 1898 yılında iplik, kaykan ve bez üretim yapmak üzere kurulmuştur. Sivas Ticaret ve Sanayi Odası'nın ise 1901 yılında kurulduğunu (Mahiroğulları, 2018, s. 192-193) görmekteyiz. İlk kurulduğu zaman Sivas Ticaret Ziraat ve Sanayi Odası adını taşıyan kurum 1908 yılında Ziraat Odasından ayrılarak Sivas Ticaret ve Sanayi

Odası adını almıştır. Endüstri Devrimi'nin bir ürünü olan ve kitle üretimi yapan fabrika olgusuyla Sivas'ın buluşması ilk kez dönemin valisi Halil Rifat Paşa'nın kendi parasıyla yaptırdığı su değirmeni ile 19. Yüzyıl sonlarında gerçekleşmiştir (Mahiroğulları, 2018, s. 195).

Cumhuriyet döneminde Sivas'a önemli kamusal yatırımlar yapılmıştır. Devletçilik politikasının devamı olarak yapılan bu yatırımlar kenti bir endüstri kentine dönüştürmek için yeterli olmamıştır. Kamusal yatırımların kentsel yapıyı dönüştürmesi noktasında iki nedenden söz edilebilir: Birincisi bu yatırımlarla kurulan endüstriyel işletmelerin devamlılığının sağlanamaması, ikincisi ise ilgili işletme ve kuruluşların teknolojik modernizasyonu yapamadığı için büyüme ve gelişmelerinin gerçekleştirilememesidir.

Kentin, sanayi kentine dönüşememesinin bir diğer nedeni olarak kamusal yatırımlar haricinde özel sektörün kente yeterli yatırım yapmaması veya kentin özel sektör yatırımlarını çekecek ortamı oluşturmamasıdır. Başta Sivaslı iş insanları olmak üzere özel sektör temsilcileri yatırımlarının neredeyse tamamını daha çok kazanç elde edebilecekleri büyük kentlere yapmışlardır. Özel sektör açısından elbette bu durum rasyonel bir tercihtir. Anılan bu gerekçeler Sivas kentinin neden bir sanayi kenti olmadığını yeterince açıklamaktadır. Cumhuriyet döneminde Sivas'a yapılan kamusal yatırımları kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

"10 Ekim 1924: Ankara-Sivas Demiryolunun yapımına başlanmıştır.

15 Ocak 1928: Kayseri-Sivas demiryolunun devlet tarafından yapılması kararlaştırılmış, bölüm bölüm yapılacak hattın uzunluğu 223 km olarak belirlenmiştir.

30 Ağustos 1930: Bölüm bölüm tamamlanan Ankara-Sivas demiryolu (toplam uzunluğu 603 km) Başbakan İsmet İnönü tarafından ulaşıma açılmıştır.

16 Aralık 1932: Samsun-Sivas demiryolu (395 km) hizmete açılmıştır.

19 Aralık 1935: Sivas-Eskiköy demiryolu işletmeye açılmıştır.

18 Mayıs 1936: Sivas- Erzurum demiryolunun yapımına başlanmıştır.

6 Haziran 1937: Sivas- Malatya demiryolu Çetinkaya'da birleşmiştir.

20 Kasım 1937: Sivas-Divriği demiryolu hizmete girmiştir.

1938: Divriği Demir İşletmesi faaliyete geçmiştir.

1939: Sivas Cer Atelyesi faaliyete geçmiştir.

1943: Sivas Çimento Fabrikası faaliyete geçmiştir.

1945: Askeri Dikimevi faaliyete geçmiştir.

1947: Cer Atelyesine çalışan yetiştirmek üzere Çırak Okulu açılmıştır.

1950: Ulaş Devlet Üretim Çiftliği (TİGEM) kurulmuştur.

1957: NATO tarafından kullanılmak üzere havaalanı inşa edilmiş, 1987'de sivil uçuşlara açılmıştır.

1961: Sızır H.E.S. hizmete açılmıştır.

1965-69: 398 dükkanlık "sanayi çarşısı" faaliyete geçmiştir.

1966: Sivas Havaalanı hizmete girmiştir.

1968: Sivas "Kalkınmada Öncelikli İller" kapsamına alınmıştır.

1974: Cumhuriyet Üniversitesi kurulmuştur.

1979: Beton Travers Fabrikası kurulmuştur.

1980: Sivas Dokuma Fabrikası (SIDAŞ) Sivas'ın en büyük çok ortaklı kuruluşu (5400 ortak) olarak faaliyete geçmiştir.

1984: Sivas Et Kombinası faaliyete geçmiştir.

1985: Sivas Demir Çelik İşletmesi kurulmuş ve 1989 yılında faaliyete başlamıştır.

1990: Kangal Termik Santrali işletmeye açılmıştır.

1990: DHMİ tarafından ilk terminal binası yapılmıştır.

1994: Merkez 100. Yıl sanayi sitesi faaliyete geçmiştir.

1997: SİHAZ özelleştirmesinde yöresel sermaye tabanı tercih edilerek pilot bir örnek ortaya çıkarılmıştır.

1998: Merkez 4 Eylül sanayi sitesi faaliyete geçmiştir.

2001: Merkez Ahşap İşleri (Ata Sanayi) sitesi açılmıştır.

2018: Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi kurulmuştur.

2021: Demirağ OSB Cazibe Merkezleri kapsamına alınmıştır.

2023: Yüksek Hızlı Tren seferleri başlamıştır.” (Yalman, 2024, s. 17-18).

Yalman’ın derlediği yatırım kronolojisi içinde yer alan bazı kurumlar endüstriyel nitelikte kurumlar değildir (Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi) ancak istihdam ettiği personel sayısı anlamında Sivas ekonomisi açısından bacasız fabrika niteliğindedir. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi 2280 akademik ve 3509 idari personelle toplamda 5789 kişiye istihdam sağlamaktadır (Cumhuriyet Üniversitesi, 2025). Öğrenim gören güncel öğrenci sayısı 50975 olup Sivas ekonomisinin can damarı niteliğindedir. Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi de 728 öğrenci, 151 akademik ve 143 idari personeli ile Sivas’a katkı sunmaktadır.

2000 yılından sonra Sivas ekonomisinin üç temel bileşeni olan tarım, sanayi ve hizmet sektörleri ile istihdam yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 2000 yılında kentin nüfusu 755.091 kişi olup bunların 571.489’u çalışma çağındaki olan kişilerden oluşmaktadır. İşgücü sayısı 318.180 olup bunların 23.137’si işsiz, 295.043’ü aktif işgücü olarak istihdam edilen kitleyi oluşturmaktadır. 2017 yılı verilerine göre, Sivas’ta 621.301 kişilik bir nüfus yaşamaktadır. Çalışma çağındaki nüfusun yaklaşık yarısı olan 240.914 kişi iş gücüne katılmış olup, bu kişilerin %11’i işsizdir ve %89’u istihdam edilmektedir. 17 yıllık süre zarfında işgücü sayısında 77.226 kişilik bir azalma görülürken, istihdam alanında ise 80.338 kişilik bir düşüş yaşandığı tespit edilmiştir (Mahiroğulları, 2019, s. 59).

2000 yılında 295.043 olan toplam istihdam gücünün sektörel dağılımı şöyledir: Tarım 196.204 (%66,5), sanayi 27.735 (%9,4), hizmet 71.105 (%24,1). Bu dağılım geçen 17 yıl içinde ciddi değişiklik göstermiştir. Tarımda çalışan sayısı 2000 yılına göre yaklaşık ¼ oranına düşerek 54.321 kişiye (%25,3) gerilerken, sanayi sektöründe çalışan sayısı yaklaşık iki kat artarak 60.967 kişiye (%28,4) yükselmiş, hizmet sektöründeki istihdam da 99.408 kişi (%46,3) olarak gerçekleştirmiştir (Mahiroğulları, 2019, s. 59). Bu durum daha önce ifade edildiği gibi Sivas’ta geleneksel ilişki biçimlerinin çözülerek dönüşmeye başladığını, tarımda istihdam edilen nüfusun azaldığını, sanayi ve hizmet sektöründe ise artışlar yaşandığını göstermektedir. Sivas’ın endüstriyel gelişiminin istenen noktada olmadığı, olması gerekenin/potansiyel olarak olabilecek olanın oldukça uzağında olduğu bilinmektedir.

Nitekim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın 2022 yılına ait Sivas İl Sanayi Durum Raporu’nda yer alan veriler çok olumlu değildir. Rapora göre Türkiye’de 973 ilçe içinde sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması sonuçlarına göre Sivas kent merkezi diğer illere ait büyük ilçelerin gerisinde yer almaktadır. Yapılan değerlendirmeler, Sivas’ın Türkiye genelindeki iller arasında sosyo-ekonomik açıdan en gelişmiş iller arasında yer almadığını, hatta birçok ilçesinden bile geride kaldığını göstermektedir. Sivas’ın 110. sırada yer alması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Aynı rapora göre Sivas’ın ilçelerinin de çok iyi göstergelere sahip olmadığı görülmektedir. En iyi durumda olan Şarkışla ilçesi 417. sırada yer alırken Sivas’ın ilçeleri içindeki son sırada yer alan Yıldızeli’nin 817. sırada yer alması (Taşar, 2021, s. 2) oldukça düşündürücüdür. İl sanayi GSYH’sinin, il toplam GSYH’si içindeki payı 2021’de %23,16 olarak gerçekleşmiştir. Sivas ili, illerin sanayi GSYH’sine göre yapılan sıralamada 2021’de 34. sırada yer almaktadır (Taşar, 2021, s. 7).

2017 yılında Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanan “Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmasında” (SEGE) Sivas Türkiye genelinde 45. sırada yer almıştır (Kaya, Mahiroğulları, 2024, s.33).

Tablo 2. Sivas İlinde Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı (2021)

Sektörler (NACE Rev 2)	Türkiye		Sivas		Türkiye içindeki payı (%)
	İşletme sayısı	Pay (%)	İşletme sayısı	Pay (%)	
B. Madencilik ve taş ocaklığı	5.055	3,39	119	11,19	2,35
05. Kömür ve linyit çıkartılması	228	0,15	6	0,56	2,63
06. Ham petrol ve doğal gaz çıkarımı	123	0,08	1	0,09	0,81
07. Metal cevherleri madenciliği	593	0,40	28	2,63	4,72
08. Diğer madencilik ve taş ocaklığı	4.111	2,76	84	7,90	2,04
C. İmalat	139.507	93,66	870	81,84	0,62
10. Gıda ürünlerinin imalatı	21.481	14,42	121	11,38	0,56
11. İçeceklerin imalatı	550	0,37	1	0,09	0,18
12. Tütün ürünleri imalatı	95	0,06	0	0,00	0,00
13. Tekstil ürünlerinin imalatı	11.752	7,89	9	0,85	0,08
14. Giyim eşyalarının imalatı	9.477	6,36	25	2,35	0,26
15. Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	2.974	2,00	2	0,19	0,07
16. Ağaç, ağaç ürün. ve mantar ürün. iml.(mobilya hariç)	6.284	4,22	95	8,94	1,51
17. Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı	2.495	1,68	7	0,66	0,28
18. Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	2.182	1,46	8	0,75	0,37

19. Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	239	0,16	1	0,09	0,42
20. Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	4.698	3,15	24	2,26	0,51
21. Temel eczacılık ürün. ve eczacılığa iliş. malz. iml. iiiimlml.imalatı	264	0,18	0	0,00	0,00
22. Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	10.485	7,04	81	7,62	0,77
23. Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	8.024	5,39	93	8,75	1,16
24. Ana metal sanayii	4.141	2,78	23	2,16	0,56
25. Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine teçhizat hariç)	15.883	10,66	105	9,88	0,66
26. Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	1.449	0,97	7	0,66	0,48
27. Elektrikli teçhizat imalatı	4.238	2,85	16	1,51	0,38
28. Başka yerde sınıflandırılmamış mak. ekipman imalatı	14.366	9,65	39	3,67	0,27
29. Motorlu kara taşıtı, treyler ve yarı treyler imalatı	2.465	1,65	2	0,19	0,08
30. Diğer ulaşım araçlarının imalatı	767	0,51	6	0,56	0,78
31. Mobilya imalatı	12.171	8,17	188	17,69	1,54
32. Diğer imalatlar	3.027	2,03	17	1,60	0,56
D. Elek, gaz, buhar ve iklimlen. üretim ve dağıtımı	4.381	2,94	74	6,96	1,69
35. Elek., gaz, buhar ve havaland. sis. üretim ve dağıtımı dağıtım	4.381	2,94	74	6,96	1,69
Sanayi toplamı	148.943	100,00	1.063	100,00	0,71

Kaynak: (Taşar, 2021, s. 12).

Tablo verileri incelendiğinde, dikkat çeken en önemli nokta, kentin madencilik faaliyetlerinin Türkiye'nin %2,35'ini oluşturmaktadır. Bu durum, Sivas'ın bir madencilik kenti olduğu gerçeğini doğrulamaktadır. Tablo 2'de yer alan sektörel iş kollarında istihdam edilen kişi sayısı 19.475 olup, Türkiye'deki toplam istihdamın %0,47'sini oluşturmaktadır.

Bütün bu olumsuz göstergelere rağmen kent için olumlu sayılabilecek gelişmeler de söz konusudur. Yakın dönemde açılan yeni organize sanayi bölgeleri istihdama katkı sunma noktasında olumlu bir gelişme kabul edilebilir. Sivas 1. Organize Sanayi Bölgesinin ekonomiye kazandırılmasıyla birlikte 4000 kişilik yeni istihdam alanının sağlanması beklenmektedir. Demirağ Organize Sanayi Bölgesi'nin istihdam öngörüsü ise 23,043 kişidir (Demirağ Organize Sanayi Bölgesi, 2025) .

Sivas ekonomisi belirli alanlarda avantajlı konumda olmasına karşın bazı alanlarda oldukça dezavantajlı konumdadır. Coğrafi pazarın sağladığı avantajlar açısından hammadde bulunabilirliği, ulaşım ve haberleşme gibi altyapı olanakları bakımından oldukça iyi bir konumda olmasına rağmen; ücret maliyetleri, geleneksel üretim yapısının hakimiyeti, nitelikli işgücünün yetersizliği ve teknolojik altyapı olanakları açısından (TOBB, 1997, s. 77) dezavantajlı bir durumdadır.

Sivas'ın Kentsel Gelişimi

Kentler, adeta canlı bir organizma gibidir ve ekonomik ile siyasi aktörlerin kararlarına tepki verirler. Bu aktörlerin

aldığı kararlar, kentlerin gelişimini hızlandırabileceği gibi yavaşlatabilir de. Ekonomik aktörler yatırım yaparak kentin gelişime katkı sunarlar. Siyasal aktörler ise ekonomik aktörlerle veya onlardan bağımsız biçimde aldıkları kararlarla kentin gelişimine/duraklamasına doğrudan etki ederler. Yerel yönetimlerin aldığı imar kararları, kentin gelecekteki büyüme yönünü, ulaşım ağını, yeşil alan oranını ve sosyal donatılarını belirler. Bu nedenle, imar planları hazırlanırken kent sakinlerinin katılımı ve farklı kesimlerin görüşlerinin alınması önemlidir. Sosyolojik bir temele dayandırarak olursak, siyasal mekanizmalar kentin kaderi üzerinde doğrudan belirleyici bir güce sahiptir. Yerel yönetimlerin kararlarıyla atıl durumda bulunan veya mera/tarla niteliğindeki birçok arazinin imara açılması, bu bölgelerin konumuyla bağlantılı olarak ciddi ekonomik değer artışlarına yol açmakta ve büyük oranlarda arsa spekülasyonları ile arazi rantları oluşturabilmektedir. Bu durum kentin gelişim çizgisini ve yönünü belirleyebildiği gibi, kentte yaşayan toplumsal katmanlar arasındaki sosyal mesafeyi de arttırabilmektedir. Son yirmi yıllık süreçte Kardeşler Mahallesi ve Eğriköprü Mahallesi ile Gültepe bölgesinde yapılan uygulamalar bu durumun tipik örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bahsi geçen yerleşim birimleri, önceden mera ya da gecekondü bölgesi niteliği taşıırken, yerel yönetimlerin imar uygulamaları sonrasında piyasa koşullarının çok üzerinde değer kazanmıştır. Bu durum, kentin bu yönde gelişimini sağlarken, söz konusu bölgelerde yükselen arsa ve konut fiyatları ile kira düzeyleri bu sürece örnek teşkil etmektedir. Anılan bu

mahalleler, bölge hinterlandında yer alan diğer yerleşim birimlerine fiziki olarak yakın olmalarına karşın, sosyal mesafe anlamında araya büyük sosyal bariyerler örülmüştür. Sosyo-ekonomik seviye ve yaşam standardı açısından asla yan yana gelemeyecek yeni sosyal gruplar ortaya çıkarmıştır. Bu sosyal gruplar arasındaki sosyal izolasyon ekonomik koşulların da etkisiyle her geçen gün artmaktadır. Bu durum kentsel gruplar arasındaki toplumsal fay hatlarını derinleştirmekte ve kent barışını tehdit edebilmektedir.

Kamusal yatırımlarla birlikte özel sektör yatırımları da kentler ve kentleşme üzerinde doğrudan etkide bulunmakta ve kentin gelişim seyrini belirleyebilmektedir. Sarı ve Türk'ün bu konuda yaptığı çalışma, bu durumu çok net bir biçimde ortaya koymaktadır. Sarı ve Türk'e göre, "Tahmini imar planlarının yapılan analizlerle karşılaştırılması üzerine, Sivas şehrinin düzenli büyümesinden söz etmek mümkün değildir. Kent, hem yatırımlar hem de karar vericiler için seçilen yerlerin etkisi altında, genişleme sırasında sık sık yön değişikliklerine uğramıştır" (Sarı ve Türk, 2021, s. 56). Bu durum, yukarıda ifade edilen kentin gelişim çizgisinde ve yönünde siyasal karar mekanizmalarının etkisini ortaya koymaktadır.

1934 yılında Paşabahçe enerji santralinin faaliyete geçmesiyle birlikte kentin gelişim yönü kuzeye doğru yönelmiştir. Kamu yatırımları gerek endüstriyel alanda

gerek sağlık kurumları ve ulaşım hizmetlerinde yapılan yatırımlarla kentin gelişim düzeyini ve yönünü belirlemeye devam etmiştir. Nitekim, "1939 yılında Devlet Demiryolları Çekiş atölyesinin kurulmasıyla, şehrin batıya yönelmesiyle ve Çimento Fabrikası'nın 1943 yılında hizmete girmesiyle bu yönelim giderek artarak devam etti. 1953 yılında Sivas Numune Hastanesi'nin kurulmasıyla birlikte kent gelişimi kuzeye doğru ilerler, ancak 1966 yılında Nuri Demirağ Havalimanı'nın inşası ile bu gelişme kuzeybatı yönüne kaymıştır. 1972 yılında hizmete giren Sıdaş İplik Fabrikası doğu yönünde gelişmeye öncülük etmiş, 1976 yılında Sivas Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması bu gelişmeyi desteklemiştir. Bu döneme paralel olarak, temelleri 1974 yılında atılan Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ve 1982 tıp fakültesinin gelmesiyle birlikte güney yönünde çok hızlı bir kentleşme trendi başlamış"tır (Sarı, Türk, 2021, s. 56). Bu gelişim trendi sonraki yıllarda yapılan konut yatırımları ile devam etmiştir. Bugün Yenişehir Mahallesi olarak adlandırılan bölgede 1987 yılında başlatılan Yenişehir İlçesi Toplu Konut Projesi ile bu eğilim devam etmiştir. Kümbet-Mimar Sinan bölgesinde hayata geçirilen Parkcity cazibe alanı başarılı olamamıştır. Daha önce ifade edildiği gibi Gültepe, Kardeşler ve Eğriköprü yerleşim birimlerinin kamu ve özel sektör girişimleri ile başlatılan cazibe merkezleri oluşturma çabası kentin gelişim çizgisini bu bölgelere doğru kaydırmıştır.

Tablo 3. Kentsel Gelişimi Etkileyen Parametreler

Yıl	Değişikliğe Yol Açan Parametre	Kentin Gelişim Yönü
1934	Paşabahçe elektrik santrali	Şehir gelişimi Kuzey'e yöneldi
1939	Devlet Demiryolları Çekiş Atölyesi	Şehir gelişimi doğuya yöneldi.
1943	Çimento Fabrikası	Batı yönelimi giderek devam etti.
1953	Sivas Numune Hastanesi	Şehir gelişimi Kuzey'e yöneldi.
1966	Nuri Demirağ Airport	Şehir gelişimi Kuzeybatı'ya yöneldi
1972	Sıdaş İplik Fabrikası	Şehir gelişimi doğuya yöneldi.
1974-82	Sivas Cumhuriyet Üni. ve Tıp Fak.	Güney yönünde çok hızlı bir kentleşme trendi başladı.
1976	Sivas Organize Sanayi Bölgesi	Doğu yönelimi giderek devam etti.
1987	Yenişehir District Toplu Konut	Güney yönelimi giderek devam etti.
2007	İşhanı TOKİ ve Eğriköprü, Kardeşler	Şehir Güneydoğu yönünde gelişmeye devam etti

Kaynak: (Sarı, Türk, 2021, s. 56).

Sivas'ın Kentsel Sorunları

Sivas, Türkiye'nin önemli kentlerinden biri olmasına rağmen, diğer birçok şehir gibi kendine özgü kentsel sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunlar, kentin coğrafi konumu, plansız kentleşme, kentsel dönüşüm sorunları, artan trafik yoğunluğu, hava kirliliği gibi temel başlıklar altında sıralanabilir.

Sivas, geçmişten günümüze yavaş büyüyen bir kent olmasına rağmen, planlı ve düzenli bir kentleşme sürecinden geçmemiştir. Bugün, kentin merkezinde 65 mahalle bulunmakta ve bunların yarısından fazlası müstakil veya konut kalitesi düşük (gecekondu) konutlardan oluşmaktadır. Bütün araştırmalara rağmen kentte bu tarz konut sayısının ne kadar olduğuna ilişkin net bir veriye ulaşılamamıştır. Geri kalan mahallelerde, sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte diğer mahallelere kıyasla daha az sayıda olmak üzere, tüm mahallelerde müstakil ve

düşük kaliteli konutların bulunduğu bilinmektedir. Eğriköprü Mahallesi hariç hemen hemen her mahallede bu tarz konutlara rastlamak mümkündür. Kentin lüks mahallerinden kabul edilen Kardeşler Mahallesi'ni ikiye ayıran Bağdat Caddesi'nin arka sokaklarında dahi bu tarz konutlar mevcuttur. Belediye kaynaklarından ulaşılabilen sınırlı veriler iskan izni olmayan çok fazla konut mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin: Alibaba Mahallesinde bulunan 2500 konutun 1600'nün iskan izni yokken, Aydoğan Mahallesinde 1750 konutun 1000 adedinin, Demircilerardı Mahallesinde 2100 konutun 1350 adedinin, Kadı Burhanettin Mahallesinde 1600 konutun 1250 adedinin, Eskikale Mahallesinde 1800 konutun 1500 adedinin, Küçük Minare Mahallesinde 1350 konutundan 1100 adedinin ve Mehmet Paşa Mahallesinde 1900 konutun 1500 adedinin iskan izni bulunmamaktadır.

TÜİK'in 2023 Bina ve Konut Nitelikleri Araştırmasına göre Sivas il genelinde bulunan toplam konut sayısı

198.468'dir. Aynı veri dönemine göre, ortalama hane halkı sayısı 3,27 kişidir. Merkez nüfusun 2023 verilerine göre 389.719 olduğundan hareketle yapılan hesaplama göre merkezde bulunan konut sayısı 119.180 adet olduğu hesaplanmıştır. Belediyeden alınan verilere göre, 9.300 konutun iskan izni bulunmamaktadır. Bu da, merkezdeki konutların kabaca %8'inin iskan izni olmayan konutlardan oluştuğunu göstermektedir. Diğer mahallelerde benzer konutların varlığı dikkate alındığında bu oranın çok daha fazla olduğu söylenebilir. Bu durum kentte yeni Kentsel Dönüşüm Projelerinin acil olarak hayata geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca kentin geçmişten günümüze planlı bir kentleşme sürecine tabi tutulmamasından dolayı kent merkezinin, Valilik eski binasının bulunduğu İsmet İnönü Bulvarı (İstasyon Caddesi) ile Atatürk Caddesi'nin kesiştiği alanda yoğunlaşmasına neden olmuştur. İstasyon Caddesi ve Atatürk Caddesi'nin günümüzde genişletilme şansı yoktur. Burada yapılacak bir kamulaştırma uygulamasının yerel yönetim bütçesini aşacak miktarlara mal olacak olması bu seçeneği ortadan kaldırmaktadır.

Sivas'ın kentsel gelişim sürecinde zamanla ortaya çıkan bir diğer sorun kent içi trafik yoğunluğudur. 2024 Kasım ayı verilerine göre toplam araç sayısı kasımda 200.658 olup, bunların 103.812 tanesi otomobilden oluşmaktadır (Kangal Gündem, 2024). İl genelinde, yapılan hesaplama göre 6,3 kişiye bir otomobil düştüğüne göre, kent merkezi müfusu dikkate alındığında bu otomobillerin yaklaşık 61.860 tanesi il merkezinde yer almaktadır. Sivas'ın ulaşım altyapısı ve yol durumu dikkate alındığında kentin bu kadar araç yükünü kaldırması olanaklı değildir. Bu sorunun kısa vadede çözümü de zor görünmektedir. Karayolları ve belediye işbirliğinde kentin etrafında yeni ana arterlerin açılması ve kent merkezinin cazibi alanı olmaktan çıkarılması sorunu süreç içinde hafifletebilir. Kent içinde uygun bölgelerde ve üniversiteye ulaşım sağlamak amacıyla raylı sistemin düşünülmesi, sorunun çözümüne önemli bir katkı sağlayabilir. Kent içi ulaşımın sağlandığı mevcut yapının dışında daha konforlu ve hızlı toplu ulaşım alternatifinin oluşturulması otomobillere olan talebi azalatabilir ve trafik yoğunluğunun hafiflemesini sağlayabilir. Önlem alınmaması durumunda mevcut trafik karmaşasının daha da artması kaçınılmaz olacaktır.

Kentleşme sürecinde kentin özellikle kış aylarında yaşadığı bir başka sorun yoğun hava kirliliğidir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2022 yılında, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını *insan hakkı* olarak tanıyan tarihi bir karar almıştır. Günümüzde kentlerde sürekli artan sanayi kuruluşları, araç egzoz gazları, evsel ısınmadan kaynaklı gazlar hava kirliliğinin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Günümüzde hava kirliliği, solunum ve akciğer hastalıkları başta olmak üzere kardiyovasküler hastalıklara yol açtığı modern tıp tarafından ortaya konulmuş durumdadır. Hava kalitesi anlamında Sivas kenti çok olumlu göstergelere sahip değildir. Kentin genelinde doğal gaz kullanıldığı halde Alibaba, Kılavuz, Fatih, Dedebalı, Emek, Yüceyurt, Dört Eylül, Tuzlugöl, Diriliş, Aydoğan gibi konut kalitesi düşük

veya müstakil konutların ağırlıkta olduğu mahalleler başta olmak üzere kentin 65 mahallesinden yarıdan fazla mahallesi karma nitelikte olup bunların bir kısmı doğalgaz kullanırken, önemli bir bölümü evsel ısınmada odun ve kömür gibi geleneksel yakıt kullanmaktadır. Bu durum, hava kalitesini olumsuz etkilemekte ve kentin hava kalitesi özellikle kış aylarında alarm verici bir düzeye ulaşmaktadır.

Sivas'ta toplam hane sayısı 198.468 olup, bunların yaklaşık 150.000'ini doğal gaz kullanırken geri kalanı odun ve kömür kullanmaktadır. Kentin hava kalitesi/kirliliği ile ilgili veriler bu konuda ciddi bir sorun olduğunu ve mutlaka çözüm bulunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Temiz Hava Hakkı Platformu'nun (THHP) yayınladığı "Kara Rapor 2024" verileri bu durumu gözler önüne sermektedir. "Raporda paylaşılan 2022 yılına ait iller bazında yaş üstü bireyler arasında doğal nedenlerle hayatını kaybedenlerin sayısının yer aldığı tabloda Sivas'ta ölümlerin yüzde 12, 18'i hava kirliliğine atfedildi. 2022 yılına ait tabloda Sivas'ta; PM_{2,5} için sınır değeri 5 µg/m³ alındığında 552 kişinin hava kirliliğiyle ilişkili sebeplerden yaşamını yitirdiği belirtilmektedir. Sivas'ın yıllık ortalama PM_{2,5} değerinin 21,87 mg/m³ olduğu kaydedilirken bu rakam, DSÖ'nün önerdiği 5µg/m³ sınır değerinin dört katından fazla olarak kayıtlara geçmiştir. Rapora göre, PM_{2,5} sınır değeri 10 µg/m³ olarak alındığında atfedilen ölüm sayısı 396'dır. Bu durum bile Sivas'ın, yüzde 8,73 oranında bir ölümle karşılaşmış olması anlamına gelmektedir. Hava kirliliği kaynaklı ölüm hızları da Sivas'ta endişe verici boyuttadır; DSÖ standartlarına göre bu oran 153,17 iken, sınır değerin 10 µg/m³ olarak kabul edilmesi durumunda oran 109,83'e düşmektedir. Sivas'ta hava kirliliğinin en önemli kaynakları arasında evsel ısınma için kullanılan düşük kaliteli kömür ve diğer fosil yakıtlar yer alıyor. Özellikle kış aylarında, şehirde kömür tüketiminin yoğunlaşmasıyla birlikte hava kirliliği seviyeleri kritik düzeylere ulaşıyor." (İrade Gazetesi, 2024). Rapordan da anlaşılacağı gibi özellikli kentte evsel ısınmada odun, kömür gibi çevreyi/havayı kirleten yakıtların kullanılması hava kirliliğinin ve hava kalitesinin düşmesinin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Bunun yanında araç egzozlarından çıkan gazlar, sanayi kuruluşlarının bacalarından çevreye yayılan gazlar da hava kirliliğinin oluşumunda temel faktörler arasında kabul edilmektedir.

Extended Abstract

The origins of industrial relations can be traced back to the transformative periods of the 18th and 19th centuries, where societies began to grapple with the shifting dynamics of production, labour, and capital. Over time, these relationships evolved into a critical determinant of a nation's socio-economic fabric, shaping the development trajectories of both countries and cities alike. The advent of the Industrial Revolution, which began in Britain in 1760, fundamentally altered traditional modes of production and established the groundwork for modern industrial economies. This monumental shift not only revolutionized manufacturing but also redefined societal norms and urban landscapes.

Today, as we enter the era of Industry 5.0, characterized by advanced technologies, artificial intelligence, and seamless human-machine collaboration, the nexus between industry, technology, and society has grown increasingly complex. Unlike previous industrial phases that prioritized efficiency and automation, Industry 5.0 emphasizes personalized production, sustainability, and the integration of human creativity with intelligent systems. These changes profoundly impact urban development, influencing how cities evolve, adapt, and sustain their economic vitality.

A city's developmental trajectory is inherently tied to its degree of industrialization and the nature of its industrial relations. Cities that successfully foster innovation and adapt to technological advancements often emerge as hubs of economic prosperity. For instance, Silicon Valley stands as a global symbol of innovation, technological research, and economic success, driven by its robust ecosystem of research and development, venture capital, and talent. Conversely, cities that fail to industrialize or carve out a unique identity face persistent economic stagnation and developmental challenges.

In this context, the city of Sivas in Turkey provides an intriguing case study to examine the interplay between industrial development and urban growth. As one of the largest and most historically significant cities in its region, Sivas boasts rich natural resources, fertile agricultural lands, and a strategic location along critical transportation route. The presence of the Kızılırmak River further enhances its potential for agricultural and tourism development. These geographical and resource-based advantages position Sivas as a key player in regional development.

However, despite these inherent strengths, Sivas's industrial and economic influence has not fully materialized to the extent expected. This disparity underscores the need for a closer examination of its industrial structure, agricultural productivity, and economic integration. Identifying the factors that have impeded its growth while exploring strategies to harness its untapped potential is essential for guiding future development efforts.

The objectives of this study are twofold: first, to assess Sivas's position within the broader context of industrial relations and urban development, and second, to explore the underlying factors that have shaped its current economic landscape. By evaluating the city's industrial base,

agricultural productivity, and overall economic performance, this research seeks to identify actionable insights that can inform strategic planning and policy development.

Ultimately, the findings of this study will contribute to a deeper understanding of the intricate relationship between industrial relations, technology, and urban development. The research will offer valuable lessons not only for Sivas but also for other cities with significant industrial and agricultural potential, providing a

framework for sustainable economic growth and development in an era defined by technological disruption and global competitiveness.

Sonuç

Sivas, kentsel gelişimini planlı kentleşme ekseninde gerçekleştirememiş, bunun yarattığı sorunları yoğun olarak yaşayan bir Anadolu kentidir. Bunun en önemli nedeni geçmişten günümüze kadar yerel yönetimlerin planlı ve kenti dönüştürücü projeleri hayata geçirmek yerine popülist yaklaşımlarla hareket etmeleridir. Sık sık değişen yerel yönetimler, uzun vadeli planların uygulanmasını zorlaştırmakla kalmamakta, yeni gelen yerel yöneticiler, önceki dönemde yapılan planlama ve projeleri rafa kaldırmıştır. Bu durum yönetimde devamlılık ilkesini işlevsiz hale getirmiş, kaynak israfına yol açmış ve zaman kaybına neden olmuştur. Bir başka sorun ise planlama süreçlerinin karmaşıklığı ve bürokratik engeller, projelerin gecikmesine veya rafa kalkmasına yol açmıştır.

Sivas'ın kentleşme sürecinde ilk planlı çalışma 1937 yılında gerçekleştirilmiştir. 1936 yılında Sivas Valiliğine atanan Nazmi Toker başkanlığında oluşturulan "Sivas Şehri İmar Planı Raporu"na göre kent merkezinde yer alan konutların %70'i kerpiç, %20'si ahşap ve %5'i kagir (taş veya tuğladan yapılan) konutlardan (Bayındırlık Bakanlığı, 1937, s.25) oluşmaktaydı. Kentin çehresi o günlerden bugünlere şüphesiz büyük değişimler geçirmiştir. Ancak geline nokta Sivas'ın ciddi kentleşme sorunlarının devam ettiği görülmektedir. Süreç içinde sorunlar çözülmemiş, nitelik ve nicelik değişikliği göstermiştir. Kentin nitelsiz (gecekondu tarzı) konut sorunu ciddi ölçüde devam etmektedir. Bu tür konutların varlığı ve çokluğu kenti, modern kent görünümünden uzaklaştırmakla kalmamakta, kentteki toplumsal katmanlar arasındaki gelişmişlik seviyesini arttırarak toplumsal fay hatları derinleştirmektedir. Kent, iktisadi faaliyetler anlamında önemli değişimler geçirerek günümüzde tarım, hizmet ve sanayi sektörüne yönelmiştir. Madencilik kenti olma özelliğine rağmen sanayi alanında olması gereken noktanın çok uzağındadır. Yapılan yatırımların kentin gelişmesine nasıl katkı sağladığı, kentin gelişim yönünü hangi coğrafi yönde belirlediği daha önceki örneklerle ortaya konulmuştur. Kente yapılan kamusal yatırımların kentin gelişimine katkı sağladığı görülmekle birlikte merkezi hükümetlerin kente ayırdığı kaynakların yetersizliği kentsel gelişimin önündeki en önemli engellerin başında gelmektedir.

Kamusal yatırımların istenen düzeyde olmaması, özel sektörün ilgisizliği gibi nedenlerden dolayı kent, günümüzde yoğun göç veren illerin başında gelmektedir. Başka kentlere göçün önlenmesinin en önemli aracı sanayileşme alanına yatırımların artırılmasından ve buna dayalı yaratılacak istihdamın genişletilmesinden geçmektedir. 1927 yılı nüfus sayımı baz alındığında nüfus artışı ancak iki katına ulaşabilmiştir. Kayıtlara göre günümüz Sivas kent nüfusunun 2 katına yakın Sivas doğumlu insan başka kentlerde yaşamaktadır. Endüstrileşmenin bir kenti nasıl değiştirip dönüştürdüğünün en tipik örneği Sivas'ın komşusu olan Kayseri ilidir. Cumhuriyetin ilanına kadar Sivas eyaletine bağlı nahiye olan Kayseri, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra sağladığı endüstriyel gelişme ile bambaşka bir kent kimliğine büründü ve bugün 1.473.146 kişilik bir nüfusa ev sahipliği

yapmaktadır. Kayseri kenti gerek aldığı kamusal yatırımlar ve gerekse Kayserili iş insanlarının kente yaptığı yatırımlar sayesinde bu gelişmişliği sağlamıştır.

Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan, zengin kültürel mirası ve doğal güzellikleriyle dikkat çeken Sivas, aynı zamanda önemli bir sanayi ve tarım merkezi olma potansiyeli taşımaktadır. Sahip olunan geniş tarım arazileri, stratejik ürünlerin yetiştirilmesi için ideal koşullar sunmaktadır. Özellikle organik tarım, seracılık ve sulama sistemlerinin geliştirilmesiyle tarımsal üretimde önemli artışlar elde edilebilir. Şehrin sahip olduğu bu çok yönlü potansiyel, doğru stratejilerle hayata geçirildiğinde Sivas'ı Türkiye'nin gelişmiş kentleri arasına sokacaktır. Kentin sahip olduğu zengin maden yatakları, madencilik sektörünün canlanması için büyük bir fırsattır. Stratejik öneme sahip bu madenlerin sadece ham madde olarak değil, katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülmesiyle sanayileşme süreci hızlandırılabilir. Bu sayede istihdam artışı sağlanırken, bölgenin ekonomik bağımsızlığı güçlenecektir.

Bunların yanında Sivas'ın sahip olduğu termal kaynaklar ve sağlık kurumları, sağlık turizmi için önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu kaynakların modern tesislerle desteklenmesi, bölgeye yerli ve yabancı turistleri çekecektir. Ayrıca rüzgar ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla yatırım yapılması, enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir rol oynayabilecektir.

Hayvancılık alanında Sivas'ın coğrafi koşulları, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık için elverişlidir. Yün, süt ve et gibi hayvansal ürünlerin üretimi, hem iç tüketimi karşılayacak hem de ihraç edilerek döviz girdisi sağlayacaktır.

Bir diğer önemli konu ise kentte bulunan ruhsatsız ve kalitesi düşük konutların, kentsel dönüşüm planları ile modernize edilmesi kenti modern görünüme kavuşturacağı gibi, kent sakinlerinin yaşam standartlarını yükseltecek ve birçok kentsel sorunun çözümüne katkı sunacaktır. Kentsel dönüşüm projeleri ile şehrin ekonomik ve sosyal yapısının canlanması sağlanırken eş zamanlı olarak modern konforlu yaşam alanlarının oluşturulması, kent estetiğinin yaratılması ve yeşil alanların çoğaltılmasıyla yaşam kalitesi de yükselecektir.

Kaynakça

Bal, H. (2020). *Kent Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Bayındırlık Bakanlığı Yayın Direktörlüğü. (1937). *Sivas Şehri İmar Planı Raporu*. Bayındırlık Bakanlığı.Bayındırlık İşleri Dergisine Ek No:5.

Belenli, T. (Tarihsiz). *ataturkansiklopedisi*. 05.01.2025 tarihinde Atatürk Ansiklopedisi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/marshall-planı/> adresinden alındı.

Bölgesi, D. O. (2025, 01 19). *Demirağ Organize Sanayi Bölgesi*. 19.01.2025 tarihinde Demirağ Organize Sanayi Bölgesi: <https://www.demiragosb.org.tr/> adresinden alındı.

Cumhuriyet Üniversitesi. 19.01.2025. *Cumhuriyet Üniversitesi*. <https://www.cumhuriyet.edu.tr/personel/personel-sayisi>. Erişim:19.01.2025.

Demirağ Organize Sanayi Bölgesi. 19.01.2025. *Demirağ Organize Sanayi Bölgesi*. <https://www.demiragosb.org.tr/>. Erişim: 19.01.2025.

Göbel, A. (2023). Cumhuriyet Modernleşmesi ile Osmanlı Modernleşmesinin Karşılaştırılması. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 45-57.

Günaydın, A. N. (2019). *Milli Mücadelede 108 Gün*. Sivas: Sivas Valiliği Özevl Kalem Müdürlüğü.

Gürel, R. (20.02.2024). Türkiye'de Köylerimiz. *Güven Gazetesi*. 15.11.2024 tarihinde <https://www.guvengazetesi.com.tr/yazarlar/rufat-gurel/turkiye-de-koylerimiz/585/> adresinden alındı.

İrade Gazetesi. (19.11.2024). *İrade Gazetesi*. 14.01.2025 tarihinde İrade Gazetesi: <https://www.sivasirade.com/haber/sivas-ta-hava-kirliligi-olduruyor-552-kisi-hava-kirliligi-nedeniyle-hayatini-kaybetti-70420.html> adresinden alındı.

Kangal Gündem. (20.12.2024). <https://kangalgundem.com/haber/22868221/sivasta-arac-sayisi-patladi-kasimda-200-bini-asti>. Erişim: 18.05.2025.

Kara, A. (2020, 06). Türkiye'de Alfabe Değişiminden Sonra Yeni Harflerin Yaygınlaştırılması ve Halk Eğitiminde Millet Mekteplerinin Rolü ve Önemi. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, IV(1), s. 114-141. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1208683>. Erişim: 18.05.2025.

Mahiroğulları, A. (2018). "Bozkordaki Çekirdek" SİVAS. A. Mahiroğulları içinde, *"Bozkordaki Çekirdek" SİVAS* (s. 148). Sivas: Özlem Kitabevi.

Mahiroğulları, A. (2019). Sivas'ta İşgücü İstihdam ve İşsizlik. E. İ. Yalman içinde, *Sivas Ekonomisi: Geçmiş, Bugünü, Geleceği* (s. 464). Sivas: Sivas Valiliği Özel kalem Müdürlüğü.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2024). *Meteoroloji Genel Müdürlüğü*. 14.01.2025 tarihinde Meteoroloji Genel Müdürlüğü: <https://www.mgm.gov.tr> adresinden alındı.

nüfusune. (2024). *nüfusune*. 17.01.2025 tarihinde nüfusune: https://www.nufusu.com/ilce/merkez_sivas-nufusu adresinden alındı.

Sağlam, S. (07.04.2016). 1923-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Kent ve Kentleşme Olgusu. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 53(1), s. 257-274. doi:10.18368/IU/sk.09525. E.T.: 17.05.2025.

Sarı, S., & Türk, T. (2021). Coğrafi bilgi sistemleri ile kentsel gelişimin incelenmesi: Türkiye, Sivas ilinin 100 yıllık değişimi. (M. YAKAR, Dü.) *Uluslararası Mühendislik ve Yerbilimleri Dergisi*, 6(1), s. 51-63. doi:<https://doi.org/10.26833/ijeg.690216>.

Sivas Valiliği. (2024). *İlimizin Tarihiçesi*.24.12.2024 tarihinde Sivas Valiliği: <http://www.sivas.gov.tr/il-adinin-tarihcesi> adresinden alındı.

Taşar, A. (2021). *İL SANAYİ DURUM RAPORU*. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/81-il-sanayi-durum-raporlari/mu2708011671> adresinden alındı. Erişim:16.01.2025.

TOBB. (1997). *Sivas İli Gelişme Stratejisi*. Ankara: Tisamat Basım Sanayii.

TÜİK. (2024).18.01.2025 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Motorlu-Kara-Ta%C5%9F%C4%B1tlar%C4%B1-Ekim-2024-53461&dil=1> adresinden alındı.

wikipedia. (2024). *wikipedia*. 01 17, 2025 tarihinde wikipedia: [https://tr.wikipedia.org/wiki/Sivas_\(il\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Sivas_(il)) adresinden alındı.

wikipedia. (tarih yok). *tr.wikipedia.org*. 01 05, 2025 tarihinde tr.wikipedia.org: https://tr.wikipedia.org/wiki/1927_T%C3%BCrkiye_n%C3%BCf_us_say%C4%B1m%C4%B1 adresinden alındı.

Yalman, İ. N. (2019). Sivas'ın Genel Ekonomik Yapısı. *Sivas Ekonomisi:Dünü, Bugünü ve Geleceği* (s. 31-51) içinde Sivas: Sivas Valiliği Özel Kalem Müdürlüğü.

Yalman, İ. N. (2024). *Sivas Sanayisinin 100 Yılı*. Sivas: SOSAD (Sivas OSB Sanayicileri Derneği).

Alternative Bread Production for Individuals with Special Needs

İbrahim Tuğkan Şeker^{1,a,*}, Bahar Demir^{2,b}

¹ Assoc. Prof., Sivas Cumhuriyet University, Tourism Faculty, Department of Gastronomy and Culinary Arts

² Master Student, Sivas Cumhuriyet University, Institute of Social Sciences, Department of Gastronomy and Culinary Arts

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 11/05/2025

Accepted: 20/05/2025

ABSTRACT

This study aims to produce gluten-free bread suitable for consumption by celiac patients, utilizing red, green, and black lentils, and to evaluate the sensory properties of these breads. Celiac disease is an autoimmune disorder characterized by damage to the small intestine resulting from the consumption of gluten-containing grains. Therefore, gluten-free products are of vital importance in the daily dietary routines of celiac patients. Within the scope of the research, breads produced using red, green, and black lentil flours were prepared, and various additives such as cottage cheese, black olives, dill, black cumin, red pepper powder, thyme, and raw pumpkin seeds were incorporated to enhance the sensory qualities of the breads. The produced breads were evaluated in terms of appearance, odor, texture, aroma, taste, and overall acceptability, and the results were compared through statistical analyses.

Sensory analysis findings revealed that the bread made with red lentils was the most preferred in terms of appearance. The green lentil bread received the highest scores regarding odor, texture, aroma, and taste, emerging as the most preferred product in terms of overall acceptability. On the other hand, the black lentil bread was found to negatively affect consumer preference due to its dense texture and characteristic aroma. In conclusion, green lentil bread is recommended as the most suitable option for celiac patients following a gluten-free diet in terms of taste and quality.

This study demonstrates that the use of lentils in gluten-free bread production positively influences sensory quality. Future studies may explore the potential of using different legume types in gluten-free bread production to enhance product diversity.

Keywords: Gluten-free bread, celiac disease, lentil, sensory analysis, bread quality.

Özel Gereksinimi Olan Bireyler İçin Alternatif Ekmek Üretimi

Süreç

Geliş: 11/05/2025

Kabul: 20/05/2025

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

ÖZ

Bu çalışma, çölyak hastalarının tüketimine uygun, glutensiz kırmızı, yeşil ve siyah mercimekli ekmek üretimini ve bu ekmeklerin duyuşal özelliklerinin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Çölyak hastalığı, gluten içeren tahılların tüketimi sonucu ince bağırsakta meydana gelen hasarla karakterize bir otoimmün hastalıktır. Bu nedenle, çölyak hastalarının günlük beslenme rutinlerinde glutensiz ürünler hayati öneme sahiptir.

Araştırma kapsamında, kırmızı, yeşil ve siyah mercimek unlarının kullanıldığı ekmeklerin üretimi gerçekleştirilmiş ve bu ekmeklerin duyuşal kalitelerini artırmak amacıyla lor peyniri, siyah zeytin, dereotu, çörek otu, kırmızı toz biber, kekik ve çiğ kabak çekirdeği gibi katkı maddeleri kullanılmıştır. Üretilen ekmekler; görünüş, koku, tekstür, aroma, lezzet ve genel kabul edilebilirlik açısından değerlendirilmiş ve sonuçlar istatistiksel analizlerle karşılaştırılmıştır.

Duyusal analiz bulguları, kırmızı mercimekli ekmeğin görünüş açısından en çok beğenilen ekmek olduğunu ortaya koymuştur. Yeşil mercimekli ekmek ise koku, tekstür, aroma ve lezzet açısından en yüksek puanları almış ve genel kabul edilebilirlik bakımından en çok tercih edilen ürün olarak öne çıkmıştır. Siyah mercimekli ekmek, yoğun dokusu ve karakteristik aromasının tüketici tercihini olumsuz etkilediği belirlenmiştir.

Sonuç olarak, yeşil mercimekli ekmek, glutensiz diyet uygulayan çölyak hastaları için lezzet ve kalite bakımından en uygun seçenek olarak önerilmektedir. Bu çalışma, glutensiz ekmek üretiminde mercimek kullanımının duyuşal kaliteyi olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, farklı baklagil türlerinin glutensiz ekmek üretiminde kullanım potansiyelini araştırarak ürün çeşitliliğini artırabilir.

Anahtar Kelimeler: Glutensiz ekmek, çölyak hastalığı, mercimek, duyuşal analiz, ekmek kalitesi.

Giriş

Ekmek, çeşitli tahıl unlarından yapılmış ve tüm yaş grupları tarafından yaygın olarak tüketilen fırıncılık ürünlerinden biridir. Kolay taşınabilir olması, ekonomik fiyatı ve kısa sürede hazırlanabilirliği nedeniyle hem ülkemizde hem de dünya genelinde en popüler karbonhidrat kaynakları arasında yer almaktadır (Atasoy, A., & Turhan, M. (2020)). Ekmek üretiminde temel olarak un, su ve maya gibi üç ana bileşen kullanılmaktadır. Un, gluten proteini olan glutenin ve gliadin içermektedir. Ancak çölyak hastaları, bu proteinleri içeren gıdaları tüketememektedir (Dizlek, H. (2020); Akkelle, B., & Ertem, D. (2017)).

Çölyak, ince bağırsağın gluten olarak bilinen proteine karşı aşırı duyarlılık göstermesi nedeniyle hasar gördüğü, genetik temelli otoimmün bir hastalıktır (Emsey Hospital, 2023). Bu hastalık, genellikle bebeklik döneminden itibaren kendini göstermekte olup, çölyak hastalarının gluten içermeyen besinler tüketmesi zorunludur. Bu nedenle, glutensiz fırıncılık ürünlerinin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Buğday unu yerine gluten içermeyen pirinç, mısır, kinoa, karabuğday ve mercimek unlarının yanı sıra diğer kuru baklagil unlarını içeren fırıncılık ürünleri geliştirilmektedir (Kurtoğlu ve Tekedereli, 2018; Çölyak Rehberi, 2019; Madiha Javvar vd., 2022).

Mercimek, insan beslenmesinde önemli bir kuru baklagil olup, yüksek protein içeriği ile öne çıkmaktadır. Gluten içermeyen bir yapıya sahip olması, özellikle çölyak hastaları için değerli bir besin kaynağıdır (Nikolic vd., 2019). Mercimek ayrıca protein, karbonhidrat, lif, yağ, vitamin ve mineral açısından zengin olup, flavonoller, tanenler, fenolik asitler ve fitik asit gibi önemli fitokimyasallar içermektedir. Düşük glisemik indeksi sayesinde kan şekeri seviyelerini dengede tutar ve tok tutma özelliği ile vücut ağırlığının korunmasına katkı sağlar (Joshi vd., 2017).

Çölyak hastalığı, gluten ve bazı tahıl proteinlerine karşı bağırsaklarda alerjik bir reaksiyon olarak ortaya çıkan bir otoimmün hastalıktır. Genetik yatkınlığı olan bireylerde görülmekte olup, hastalığın ana nedeni glutenin gliadin adı verilen alt fraksiyonudur (Özkaya, 1999). Çölyak hastaları gluten içeren gıdalar tükettiklerinde, vücut için gerekli olan vitamin ve minerallerin emiliminde ciddi sorunlar yaşarlar. Bu durum, özellikle bağırsak villuslarında meydana gelen yapısal bozukluklar ile ilişkilidir.

Gluten, buğdayda bulunan temel depo proteindir ve hamurun viskoelastik yapısını sağlayan önemli bir bileşendir. Bu protein, hamurun fermentasyon sürecinde gaz tutma kapasitesini arttırarak ekmek yapısının gelişmesine katkıda bulunur (Hoseney, R. C. (1994)). Ancak, çölyak hastaları için glutenin tamamen diyetlerinden çıkarılması zorunludur. Tek tedavi yöntemi ise glutensiz bir yaşam sürmektir (Battais, F. (2005)).

Glutensiz beslenme, buğday, arpa ve çavdar unu içeren tüm gıdalardan kaçınmayı gerektirir. Bazı çölyak hastalarında gluten duyarlılığı farklılık gösterirken, bazı hastalar iz miktarda gluteni dahi tolere edemez (Türksoy & Özkaya, 2006). Bu durum, glutensiz ürünlerin üretiminde yüksek hassasiyet gerektirmektedir.

Fırıncılık ürünlerinde glutenin çıkarılması, hamurun gaz tutma kapasitesini ve elastikiyetini olumsuz etkilemektedir. Bu

eksiklik, genellikle hamurun zayıf yapıda olması ve pişirme sonrası ufalanabilir bir dokuya sahip olması gibi kalite sorunlarına yol açar (İşleroğlu, H. (2009)). Glutensiz ekmeklerin yapısını iyileştirmek amacıyla hidrokolloidler, süt ürünleri ve diğer gluten ikameleri kullanılmaktadır (Gobbetti, M. (2007)).

Çölyak Hastalarının Beslenmesi ve Glutensiz Diyet

Çölyak hastaları için uygun olan beslenme şekli, tamamen gluten içermeyen bir diyetin benimsenmesini gerektirmektedir. Gluten içermeyen diyet kapsamında buğday, arpa, çavdar, tritikale (buğday ve çavdar melez) ve yulaf unlarından yapılan ekmekler veya bu unların türevleriyle hazırlanan gıdalar (örneğin soslu sandviçler, salata sosları, hazır çorbalar, işlenmiş peynirler, krema sosları) diyetten çıkarılmalıdır. Ayrıca, tabletlerde bağlayıcı olarak kullanılan gluten içeren ilaçlar da bu diyetle dahil edilmemelidir (Gallager, Garmley ve Arendt, 2004).

Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ile Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından belirlenen glutensiz gıdalar standardına göre, buğday prolamini, çavdar, arpa veya yulaf gibi gluten içeren bileşenlerden arındırılmış veya bu bileşenlerin gluten miktarı 200 ppm'yi geçmeyen gıdalar, glutensiz olarak kabul edilmektedir (Rostami, Malekzadeh ve Shahbazkhani, 2004). Ancak farklı ülkelerde glutensiz gıda standartları farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da "glutensiz" ibaresi, gluten içeriği sıfır olan gıdalar için kullanılmaktadır. Buna karşın İngiltere'de, buğday nişastası içeren ürünlerde dahi "glutensiz" ibaresi bulunabilmektedir (Gobbetti, Rizzella, Cagno ve Angelis, 2007).

Türkiye'de ise Türk Gıda Kodeksi'nin glutensiz gıda standardına göre, "gluteni azaltılmış" olarak tanımlanan gıdalarda gluten içeriği 200 mg/kg kuru maddeyi geçmemelidir. "Glutensiz hale getirilmiş" gıdalarda ise gluten içeriği 20 mg/kg kuru maddeyi aşmamalıdır. Ayrıca, temel gıdaların yerine kullanılan glutensiz ürünlerin aynı miktarda vitamin ve mineral içermesi gerekmektedir (Gıda Derneği, 2016).

Çölyak hastaları için toksik olan proteinlerin çoğu, buğdayın yapısında bulunan α - ve β -gliadin ile düşük ve yüksek moleküler ağırlıklı gluteninlerdir. Bunun yanında, çölyak hastalarına zararlı diğer proteinler arasında çavdardaki sekinin, arpadaki hordein ve yulaftaki avenin yer almaktadır (Mariotti, Lucisano ve Pagani, 2009).

Buğday, çavdar ve arpa gibi gluten içeren tahıllar, Khorosan buğdayı (Kamut), spelt (Farro) ve tritikale gibi hibrit tahıllar, çölyak hastaları için uygun olmayan gıdalar arasında yer almaktadır. Ayrıca, durum buğdayından elde edilen irmik, einkorn, bulgur ve diğer buğday çeşitleri (buğday ruşeymi, buğday kepeği, tam buğday ve kırık buğday) da tüketilmemelidir. Makarna ve ekmek gibi gluten içeren tahıllardan yapılan tüm gıdalar da çölyak hastaları için uygun değildir (Saturni, Ferretti ve Bacchetti, 2010).

Yöntem

Çalışma kapsamında kullanılacak olan bakliyat çeşitleri ve diğer hammaddeler piyasadan temin edilmiştir. Bu çalışmanın amacı çölyak hastalarının tüketimine uygun glutensiz kırmızı, yeşil, siyah mercimekli ekmek yapmaktır. Bu çalışmada buğday unu yerine kırmızı, yeşil, siyah mercimek ve ürünün duyuusal özelliklerini iyileştirmek için siyah zeytin, lor peyniri, çörek otu,

kırmızı toz biber, kekik ve dereotu kullanılarak çölyak hastalarının tüketimine uygun ekmek yapımı planlanmıştır. Tablo 1’de

çalışmada kullanılan malzemeler ve hazırlanış şekli verilmiştir. Her mercimek çeşidi için aynı reçete kullanılmıştır.

Tablo 1. Glütensiz Ekmek Reçetesi

Malzemeler	Ekmeklerin Hazırlanışı
• 340 Gram Mercimek • 200 Gram Yoğurt • 3 Yumurta • 12 Gram Tuz • 65 Mililitre Zeytinyağı • 45 Gram Lor Peyniri • 40 Gram Doğranmış Siyah Zeytin • 25 Gram Dereotu • Çörek Otu • Kırmızı Toz Biber • Kekik • 1 Paket Kabartma Tozu • Tereyağı • Çiğ Kabak Çekirdeği	• Bir gece öncesinden mercimekler ıslatılır. • Bir gece önceden ıslatılmış mercimek, yoğurt, yumurta ve tuz blenderdan geçirilir. • Mercimekli karışım mayonez tenceresine dökülür ve içerisine zeytinyağı, lor peyniri, doğranmış siyah zeytin, çörek otu, kırmızı toz biber, kekik, kıyılmış dereotu ve kabartma tozu eklenir ve spatula yardımıyla karıştırılır. • Baton kalıp tereyağı ile yağlanır. • Mercimekle yapılan harç yağlanmış baton kalıba dökülür. • Harcın üstü çörek otu ve çiğ kabak çekirdeği ile süslenir. • Harçta hava kabarcığı kalmaması için baton kalıp birkaç defa tezgâha vurulur. • 175 derecede önceden ısıtılmış fırında 40 dakika pişirilir. • Piştikten sonra ekmek bıçağı yardımıyla kesilir ve servis edilir.

Araştırma kapsamında, önceden ıslatılmış kırmızı mercimek, yeşil mercimek ve siyah mercimeğin belirli oranlarda ikame edilmesiyle ekmekler hazırlanmıştır. Üretilen ekmeklerin duyuşal özelliklerini değerlendirmek amacıyla elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programı kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar arasındaki anlamlı fark, parametrik ve non-parametrik testler uygulanarak belirlenmiştir.

Ekmeklerin duyuşal özelliklerinin değerlendirilmesi amacıyla görünüş, koku, tekstür, aroma, lezzet ve kabul edilebilirlik açısından analizler gerçekleştirilmiştir. Bu değerlendirme için Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencileri arasından 20 eğitilmiş panelist seçilmiştir. Panelistler, enine dilimlenmiş ekmek örneklerini, her biri üç farklı yazı ve rakamla kodlanmış olarak değerlendirmiştir.

Duyusal analizde, 1 (Hiç Beğenmedim) ile 5 (Çok Beğendim) arasında derecelendirme yapan beşli hedonik skala kullanılmıştır. Elde edilen veriler, ortalama değerler ve standart sapmalar hesaplanarak değerlendirilmiş, gruplar arası farkın belirlenmesi amacıyla varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır.

Bulgular

Glütensiz ekmeklerin görünüş açısından duyuşal analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre sonuçlar arasında istatistiksel olarak fark olduğu görülmektedir. Görünüş açısından kırmızı mercimekli ekmek en yüksek skoru elde etmiştir. Tüketicilerin ürün seçiminde renklerin etkisi göz önünde bulundurulduğunda kırmızı mercimekli ekmeklerin görünüş açısından daha beğenilmiş olmasının beklenen bir durum olduğu düşünülmektedir. Görsel 1’de kırmızı mercimekli ekmek verilmiştir.

Ekmekte koku, kalite değerlendirmesinde önemli bir rol oynayan duyuşal bir özelliktir. İyi bir ekmekten yayılan hoş ve taze aroma, hem iştah açıcıdır hem de üretim sürecinin doğru yönetildiğine işaret eder. Ekmekte kokuyu belirleyen temel unsurlar; kullanılan unun kalitesi, fermantasyon süresi, maya çeşidi ve pişirme teknikleridir. Farklı mercimeklerden üretilen glutensiz ekmeklerin, koku açısından duyuşal analiz sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 2. Glütensiz Ekmeklerin Görünüş Açısından Duyusal Analiz Sonuçları

Glütensiz Ekmek	Görünüş Skoru	F	Sig.
Siyah Mercimekli Ekmek	2,90±0,788	11,038	,000
Yeşil Mercimekli Ekmek	3,00±0,725		
Kırmızı Mercimekli Ekmek	4,05±0,887		

Görsel 1. Kırmızı Mercimekli Glutensiz Ekmek

Tablo 3. Glutensiz Ekmeklerin Koku Açısından Duyusal Analiz Sonuçları

Glutensiz Ekmek	Koku Skoru	F	Sig.
Siyah Mercimekli Ekmek	3,05±0,686	7,526	,001
Yeşil Mercimekli Ekmek	3,90±1,020		
Kırmızı Mercimekli Ekmek	3,00±0,725		

Analiz sonuçlarına göre sonuçlar arasında istatistiksel olarak fark olduğu görülmektedir. Glutensiz ekmeklerin duyusal olarak koku özellikleri incelendiğinde yeşil mercimekli ekmeklerin daha çok beğenildiği görülmüştür. Görsel 2’de yeşil mercimekli ekmek verilmiştir.

Ekmekte tekstür, tüketici deneyimini doğrudan etkileyen önemli bir kalite parametresidir. İyi bir ekmek tekstürü, hem görsel hem de dokusal olarak hoş bir deneyim sunar. Genel olarak ekmek tekstürü; gözeneklilik, yumuşaklık, elastikiyet ve çiğnenebilirlik gibi özelliklerle tanımlanır. Tekstürdeki sertlik veya yoğunluk genellikle hamurun yeterince kabarmaması veya pişirme sıcaklığının yetersiz olmasından kaynaklanabilir. İdeal ekmek, dışı çıtır ve içi yumuşak, elastik yapıda olmalıdır. Tablo 4’te glutensiz ekmeklerin duyusal açıdan tekstür analiz sonuçları verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre sonuçlar arasında istatistiksel olarak fark olduğu görülmektedir. Ekmekte tekstür en önemli kalite kriterlerinden biri olduğu için birçok faktörden etkilenmektedir. Özellikle çölyak hastaları için üretilen ürünlerde, kullanılan farklı hammaddeler ve işlemlerden dolayı tekstürel yapı oldukça farklı olabilmektedir.

Ekmekte aroma, tüketicinin algıladığı ilk özelliklerden biri olup ekmek kalitesinin önemli bir göstergesidir. Aroma; kullanılan ham maddeler, fermentasyon süreci, maya tipi ve pişirme koşulları gibi birçok faktörden etkilenir. İyi bir ekmek aromasının karakteristik özellikleri, hafif ekşi, fırından yeni çıkmış taze ekmek kokusu ve doğal tahıl notalarını içermelidir. Glutensiz mercimekli ekmeklerin duyusal olarak aroma değerleri Tablo 5’ de verilmiştir.

Resim 1. Tümce düzeninde olacak

Figure 1. ?????????

Tablo 4. Glutensiz Ekmeklerin Tekstür Açısından Duyusal Analiz Sonuçları

Glutensiz Ekmek	Tekstür Skoru	F	Sig.
Siyah Mercimekli Ekmek	3,05±0,759	8,905	,000
Yeşil Mercimekli Ekmek	3,90±0,718		
Kırmızı Mercimekli Ekmek	3,00±0,794		

Tablo 5. Glutensiz Ekmeklerin Aroma Açısından Duyusal Analiz Sonuçları

Glutensiz Ekmek	Aroma Skoru	F	Sig.
Siyah Mercimekli Ekmek	2,95±0,944	2,878	,064
Yeşil Mercimekli Ekmek	3,55±0,686		
Kırmızı Mercimekli Ekmek	3,25±0,716		

Tablo 5 incelendiğinde sonuçlar arasında istatistiksel olarak fark olmamasına rağmen aroma açısından en beğenilen ürünün yeşil mercimekli ekmek olduğu görülmektedir.

Ekmekte lezzet ve kalite, çeşitli bileşenlerin ve üretim süreçlerinin uyumlu bir şekilde bir araya gelmesiyle şekillenir. Ekmekte lezzet, genellikle kullanılan hammaddeler, fermantasyon süreci ve pişirme teknikleri ile doğrudan ilişkilidir. Üretilen glutensiz ekmeklerin duyusal olarak lezzet değerleri Tablo 6’da verilmiştir.

Glutensiz ekmeklere ait genel kabul edilebilirlik düzeyleri Tablo 7’de verilmiştir.

Bu sonuçlara göre yeşil mercimekli ekmeklerin panelistler tarafından kabul edilebilir olduğu kabul edilmiştir. İstatistiksel olarak ta sonuçlar arasında fark olduğu görülmüştür. Üretilen glutensiz ekmeklerin fotoğrafı Görsel 3’te verilmiştir.

Tablo 6. Glutensiz Ekmeklerin Lezzet Açısından Duyusal Analiz Sonuçları

Glutensiz Ekmek	Lezzet Skoru	F	Sig.
Siyah Mercimekli Ekmek	2,95±0,825	3,041	,056
Yeşil Mercimekli Ekmek	3,60±0,753		
Kırmızı Mercimekli Ekmek	3,35±0,933		

Tablo 7. Glutensiz Ekmeklerin Duyusal Olarak Kabul Edilebilirlik Analiz Sonuçları

Glutensiz Ekmek	Kabul Edilebilirlik	F	Sig.
Siyah Mercimekli Ekmek	2,55±0,760	19,704	,000
Yeşil Mercimekli Ekmek	4,05±0,825		
Kırmızı Mercimekli Ekmek	2,85±0,812		

Görsel 3. Üretilen Glutensiz Ekmekler

Sonuç

Bu çalışma kapsamında, çölyak hastalarının tüketimine uygun glutensiz ekmek üretimi gerçekleştirilmiştir. Ekmek üretiminde kırmızı, yeşil ve siyah mercimek çeşitleri temel hammadde olarak kullanılmış ve duyu kaliteyi artırmak amacıyla lor peyniri, siyah zeytin, dereotu, çörek otu, kırmızı toz biber, kekik ve çiğ kabak çekirdeği gibi bileşenler eklenmiştir. Glutensiz ekmeklerin duyu özellikleri, görünüş, koku, tekstür, aroma, lezzet ve genel kabul edilebilirlik açısından değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular ışığında sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

Duyusal analiz sonuçları, kırmızı mercimekli ekmeğin görünüş açısından en yüksek beğeniye sahip olduğunu göstermiştir ($p<0.05$). Kırmızı mercimek, ekmeğin daha çekici ve iştah açıcı bir görünüme sahip olmasına katkıda bulunmuştur. Görsel değerlendirme kriterlerine göre, kırmızı mercimekli ekmeğin canlı ve parlak rengi, panelistler tarafından olumlu bulunmuştur. Bu sonuç, kırmızı mercimeğin tüketici tercihlerinde görsel çekicilik sağladığını göstermektedir.

Glutensiz ekmeklerin koku değerlendirmesi sonucunda, yeşil mercimekli ekmek en yüksek puanı almıştır ($p<0.01$). Yeşil mercimeğin karakteristik kokusunun diğer bileşenlerle uyumlu olması, bu ekmeğin koku açısından daha çok beğenilmesine neden olmuştur. Özellikle fermente tahıl aroması ve taze bitkisel kokuların birleşimi, hoş bir koku profili oluşturmuştur.

Tekstürel analizlerde, yeşil mercimekli ekmek, yumuşaklık, gözeneklilik ve elastikiyet açısından diğer çeşitlere göre üstün bulunmuştur ($p<0.01$). Yeşil mercimeğin hamur yapısına kattığı nem tutma kapasitesi, ekmeğin daha yumuşak ve elastik bir dokuya sahip olmasını sağlamıştır. Siyah mercimekli ekmek ise nispeten daha yoğun ve sert bulunmuş, bu da düşük tüketici memnuniyetine yol açmıştır.

Aroma analiz sonuçları, istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermemekle birlikte, yeşil mercimekli ekmeğin diğer çeşitlere göre daha yüksek puan aldığını ortaya koymuştur. Bu durum, yeşil mercimeğin kendine özgü hafif ve doğal aroması ile açıklanabilir. Siyah mercimekli ekmek ise daha ağır bir aromaya sahip olduğundan panelistler tarafından daha az tercih edilmiştir.

Lezzet açısından, yeşil mercimekli ekmek en yüksek puana sahip olmuştur ($p<0.05$). Yeşil mercimeğin hafif tat profili, kullanılan baharat ve aromatik bileşenlerle uyumlu bir bütünlük oluşturmuştur. Kırmızı mercimekli ekmek ise hafif tatlımsı yapısıyla olumlu değerlendirilmiştir. Siyah mercimekli ekmek, yoğun ve hafif acımsı tadı nedeniyle daha düşük puan almıştır.

Genel kabul edilebilirlik analizlerinde, yeşil mercimekli ekmek en yüksek skoru almış ve tüketiciler tarafından daha çok beğenilmiştir ($p<0.001$). Bu sonuç, özellikle tekstür, lezzet ve koku özelliklerinin olumlu bütünlüğü ile ilişkilendirilmiştir. Siyah mercimekli ekmek, duyu parametrelerdeki olumsuz değerlendirmeler nedeniyle kabul edilebilirlik açısından en düşük puanı almıştır.

Araştırma bulguları, yeşil mercimekli ekmeğin çölyak hastaları için glutensiz ekmek üretiminde en uygun seçenek olduğunu göstermektedir. Özellikle tekstür ve koku gibi duyu kalite parametrelerinde üstünlük sağladığı belirlenmiştir. Kırmızı mercimekli ekmek ise görsel çekiciliği ve dengeli lezzeti ile öne çıkmaktadır. Siyah mercimekli ekmek, diğer çeşitlere kıyasla daha az kabul görmüş olup, özellikle sert dokusu ve yoğun aroması nedeniyle tüketicilerin tercihini olumsuz yönde etkilemiştir.

Sonuç olarak, yeşil mercimekli glutensiz ekmek, çölyak hastalarının günlük diyetlerine uygun bir alternatif olarak değerlendirilebilir. Üretim süreçlerinin iyileştirilmesi ve tüketici beklentilerine yönelik yeni tarif geliştirme çalışmaları, glutensiz ekmeklerin lezzet ve kalite açısından daha da optimize edilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akkelle, B., & Ertem, D. (2017). Çölyak hastalığı ve beslenme. *Gıda Bilimi ve Teknolojisi Dergisi*, 32(1), 45-53.
- Atasoy, A., & Turhan, M. (2020). Ekmek ve fırıncılık ürünlerinde glutenin rolü. *Gıda Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 215-221.
- Battais, F. (2005). Gluten sensitivity and food intolerance. *Journal of Food Safety*, 25(4), 315-320.
- Çölyak Rehberi. (2019). Çölyak hastalığı ve glutensiz beslenme. Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Dizlek, H. (2020). Gluten ve çölyak hastalığı üzerine bir değerlendirme. *Beslenme ve Diyetetik Dergisi*, 18(4), 301-310.
- Emsey Hospital. (2023). Çölyak Hastalığı Nedir, Çölyak Belirtileri ve Tedavisi. Emsey Hospital Resmi Web Sitesi. Erişim Tarihi: 7 Kasım 2023. <https://www.emseyhospital.com.tr>
- Gallager, E., Garmley, T. R., & Arendt, E. K. (2004). Recent advances in the formulation of gluten-free cereal-based production trends. *Food Science and Technology*, 15(2), 143-152.
- Gıda Derneği. (2016). Gluteni azaltılmış ve glutensiz hale getirilmiş gıdalar. Erişim adresi:
- Gobbetti, M. (2007). Gluten-free bread: Advances in formulation. *Food Chemistry*, 102(3), 567-573.
- Gobbetti, M., Rizzella, C. G., Cagno, R., & Angelis, M. (2007). Sourdough lactobacilli and celiac disease. *Food Microbial*, 24(2), 187-196.
- Hoseney, R. C. (1994). *Principles of Cereal Science and Technology*. St. Paul: AACC International.
- İşleroğlu, H. (2009). Gluten-free bread production and quality issues. *Turkish Journal of Food Science*, 18(2), 123-130.
- Joshi, R., et al. (2017). Nutritional profile of lentils and their potential health benefits. *Journal of Food Science and Nutrition*, 6(2), 113-119.
- Kurtoğlu, M., & Tekedereli, Z. (2018). Çölyak hastaları için alternatif tahıl ürünleri. *Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 24(2), 97-103.
- Madiha Javvar, S., et al. (2022). Development of gluten-free bakery products: A review. *Food Science and Technology Journal*, 15(3), 223-231.
- Mariotti, M., Lucisano, M., & Pagani, M. A. (2009). The role of corn starch, amaranth flour, pea isolate, and psyllium flour on the rheological properties and the ultrastructure of gluten-free doughs. *Food Research International*, 42(8), 963-975.
- Nikolic, M., et al. (2019). The role of lentils in gluten-free diets. *International Journal of Food Science*, 4(1), 65-72.
- Özkaya, B. (1999). Celiac disease and gluten intolerance. *Nutrition Journal*, 14(1), 45-50.
- Rostami, K., Malekzadeh, R., & Shahbazkhani, B. (2004). Celiac disease in Middle Eastern countries: A challenge for the evolutionary history of this complex disorder. *Journal of Food Science*, 34(6), 694-697.

- Saturni, L., Ferretti, G., & Bacchetti, T. (2010). The gluten-free diet: Safety and nutritional quality. *Nutrients*, 2(1), 16-34.
- Thompson, T. (2000). Nutritional aspects of gluten-free diets. *Clinical Nutrition*, 19(2), 89-93.
- Türksoy, S., & Özkaya, B. (2006). Gluten sensitivity in celiac patients. *Journal of Clinical Nutrition*, 22(3), 201-208.

Examination of Smartphone Addiction in Terms of Generation and Gender Variables

İsmail Demirbağ^{1,a,*}

¹ Asst. Prof., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Communication, Department of Radio, Television and Cinema

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 19/05/2025

Accepted: 10/06/2025

ABSTRACT

The aim of this study was to examine whether individuals' levels of smartphone addiction differ according to generational cohort (X, Y, Z) and gender (female, male). Employing a quantitative research approach and a 3x2 factorial design, data were collected from 434 individuals aged between 18 and 65. A personal information form and the Smartphone Addiction Scale – Short Form were used as data collection instruments. Prior to analysis, assumptions such as normality and homogeneity of variance were checked. Subsequently, two-way analysis of variance (two-way ANOVA) was conducted. The results revealed a significant main effect of generation on smartphone addiction scores ($F_{(2, 428)} = 14.88, p < .001, \eta^2 = .065$). According to Bonferroni post hoc test results, individuals from Generations Z and Y had significantly higher addiction scores than those from Generation X. However, the main effect of gender was not statistically significant ($F_{(1, 428)} = 3.25, p > .05$), indicating that smartphone addiction levels did not differ substantially between male and female participants. Furthermore, the interaction effect between generation and gender was also found to be non-significant ($F_{(2, 428)} = 0.48, p > .05$). In conclusion, the study found that smartphone addiction levels differ significantly across generations, whereas gender and the interaction between generation and gender do not have a significant impact. These findings suggest that digital addictions may be shaped by generation-specific psychosocial dynamics and that technology usage habits vary with age.

Keywords: Smartphone Addiction, Generation, Gender, Factorial Design

Akıllı Telefon Bağımlılığının Kuşak ve Cinsiyet Değişkenleri Açısından İncelenmesi

Süreç

Geliş: 19/05/2025

Kabul: 10/06/2025

Öz

Bu araştırmanın amacı, bireylerin akıllı telefon bağımlılığı düzeylerinin kuşak (X, Y, Z) ve cinsiyet (kadın, erkek) değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Nicel araştırma yaklaşımıyla ve 3x2 faktöriyel desen ile yürütülen çalışmada, 18–65 yaş aralığındaki 434 bireyden elde edilen veriler kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ve Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği – Kısa Formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde normallik ve varyans homojenliği gibi varsayımsal kontrollerin ardından iki yönlü varyans analizi (iki yönlü ANOVA) uygulanmıştır. Bulgulara göre, kuşak değişkeninin temel etkisi akıllı telefon bağımlılığı puanlarında anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(2,428)} = 14.88, p < .001, \eta^2 = .065$). Bonferroni testi sonuçlarına göre Z ve Y kuşaklarının puanları X kuşağından anlamlı düzeyde yüksektir. Cinsiyetin temel etkisine dair anlamlı bir fark bulunmamış ($F_{(1,428)} = 3.25, p > .05$), kadın ve erkek bireylerin bağımlılık düzeylerinin benzer olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, kuşak ve cinsiyetin etkileşim etkisi de anlamlı bulunmamıştır ($F_{(2,428)} = .48, p > .05$). Sonuç olarak, kuşaklar arasında akıllı telefon bağımlılığı düzeylerinin farklılaştığı; ancak cinsiyetin ve kuşak-cinsiyet etkileşiminin bu bağımlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Araştırma, dijital bağımlılıkların kuşak temelli psikososyal dinamiklerle açıklanabileceğine ve teknoloji kullanım alışkanlıklarının yaşa bağlı olarak çeşitlilik gösterdiğine işaret etmektedir.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

Anahtar Kelimeler: Akıllı Telefon Bağımlılığı, Kuşak, Cinsiyet, Faktöriyel Desen

Giriş

Geçmişten günümüze insanlar arasındaki iletişim sürekli olarak değişkenlik göstermiş olup, teknolojinin insanların hayatını kolaylaştırmasıyla insanlar arasındaki etkileşim yüz yüze görüşmeden ziyade, görsel, yazılı ve işitsel şekle dönüşmüştür. Hayatı bu kadar kolaylaştıran akıllı telefonlar dokunmatik ekranlara, wi-fi üzerinden mobil internet erişimine, medya oynatıcılara ve dijital kameralar gibi diğer işlevlere sahiptir. Genelde kullanıcılar akıllı telefonlar ile telefon görüşmeleri yapmalarının yanı sıra oyun oynamakta, arkadaşlarıyla sohbet edebilmekte, web hizmetlerine erişebilmekte ve bilgi aramaktadırlar.

Akıllı telefonların lüks olmaktan ziyade ihtiyaç olarak tercih edilmesi insanların hayatına pozitif yönde katkı sağladığı gibi negatif olarakta olumsuz yönde etkilemektedir. Akıllı telefonun insanların hayatında yer almasıyla birlikte önemli faydalar sağladığı gibi, akıllı telefonların aşırı kullanılması davranışsal bozukluklara neden olmaktadır. Akıllı telefonların sürekli olarak kendini yenilemesi ve küresel boyutta ilginin artması, insanlar arasındaki etkileşimi değiştirdiği gibi küçüğünden büyüğüne her yaş grubundaki insanlar tarafından yoğun şekilde kullanılması konusunda dünya çapında endişelere yol açmıştır. Artık insanların bütün işlerini bu cihazlarla yapması, yeni güne başladıkları esnada her şeyden önce akıllı telefonlara yönelmeleri, toplum içinde yalnızlaşıp bu cihazlarla mutlu olmaları ve onsuz yapamama duygusu bağımlılık haline dönüşmüştür. Özellikle 2019 yılında başlayıp 2020 yılında Türkiye’de de görülen ve etkisi hala hissedilen pandemi süreci ile insanların alışkanlıkları değişmiş ve dijital dünyaya daha fazla alışmışlardır. Bu durum dijital bağımlılığa dönüşmüş ve insanlar yalnız hareket etmeye başlamışlardır.

Kişilerin biyolojik ya da genetik yatkınlığı olmak üzere, sosyal çevre gibi birçok etken bağımlılıktan kaynaklanmaktadır (Griffiths, 2003: 558-559; aktaran Aktaş ve Yılmaz, 2017: 87). Özellikle insanların hayatında önemli yer tutan akıllı telefon bağımlılığı, akıllı telefonların aşırı kullanımının günlük hayat standartlarını etkileyerek çok hızlı bir şekilde duygusal değişimlere neden olması olarak ifade edilmektedir (Han vd., 2017; Yang vd. 2019; aktaran Öztürk, 2021: 267). Küresel boyutta akıllı telefon kullanımı, büyük ölçüde nomofobi sorunlarına ve akıllı telefonları kullanamayan insanların yaşadığı kaygı bozukluklarına neden olmaktadır (Dasgupta vd., 2017: 199; aktaran Balci ve Bal, 2022: 106).

Son dönemlerde akıllı telefon bağımlılığı kuşaklar arasında o kadar yoğun hale gelmiştir ki, artık insanların akıllı telefonları kullanmama korkusu olan ve psikolojilerini negatif yönde etkileyen nomofobi’ye dönüşmüştür.

Kuşaklar kavramı genellikle tarihsel döneme ve yaş grubuna göre (1946-1964 *Baby Boomers kuşağı*, 1965-1979 *X kuşağı*, 1980-1994 *Y kuşağı*, 1995-2012 *Z kuşağı*, 2013-2025 *arası alpha kuşağı*) ayrılmakta olup, her kuşağın kendine özgü duygu ve düşünceleri vardır (<https://pazarlamaitisimi.com/kusaklar-kavrami-baby-boomers-x-y-z-ve-alpha-kusaklari/>). Özellikle kuşaklar

arasında, Z kuşağı ve alpha kuşağının akıllı telefon bağımlılığı teknolojik yeniliklere karşı ilgisi çok daha fazla olsa ve kolaylık sağlasa da, bütün kuşakların gündelik hayatlarında negatif yönde etki yapma olasılığı daha yüksek olabilir.

Bu araştırmanın amacı bireylerin akıllı telefon bağımlılığı düzeylerinin kuşak ve cinsiyet değişkenlerinin temel etkileri ve etkileşim etkisi açısından incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan ve araştırma kapsamında test edilen hipotezler şunlardır:

H₁ : Kuşak değişkeninin temel etkisi açısından bireylerin akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları arasında anlamlı fark vardır.

H₂ : Cinsiyet değişkeninin temel etkisi açısından bireylerin akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları arasında anlamlı fark vardır.

H₃ : Kuşak ve cinsiyet değişkenlerinin etkileşim etkisi açısından bireylerin akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları arasında anlamlı fark vardır.

Literatür Taraması

Türkiye’de sabit telefon haricindeki ilk telefon deneyimi 1991 senesinde 1G teknolojisini temsil eden araç telefonları ile başlamış olup, 23 Şubat 1994 yılı itibarıyla o dönemin Başbakanı Tansu Çiller’in dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’i aramasıyla ülkemizde ilk defa cep telefonu kullanılmıştır (<https://www.m-tod.org>).

2025 verilerine göre, dünyada 7.2 milyar insan akıllı telefon kullanmakta olup, yaklaşık olarak % 97’sini 18-49 yaş aralığındaki kişiler oluşturmaktadır. Akıllı telefonların en fazla kullanıldığı ülkeler ise, % 88,2 oranı ile Amerika Birleşik Devletleri, %79,8 oranı ile Birleşik Krallık, %78,8 oranı ile Fransa ve Almanya, % 77 ile İtalya’dır. Akıllı telefonlarda harcanan ortalama süre ise, 5 saat 47 dakika ile Filipinler ilk sırada yer alırken, Türkiye’de 4 saat 16 dakikadır (<https://www.demandsage.com/smartphone-usage-statistics/>).

Türkiye’de ise, 2023 yılı verileri dikkate alındığında 16-74 yaş aralığındaki bireylerde %87,1’ iken 2024 yılında % 88,8’e çıkmıştır. 2024 yılında akıllı telefon kullananların %92,2’sini erkekler, % 85,4’ünü kadınlar oluşturmaktadır (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hane>).

Genellikle akıllı telefonlar epeyce fazla işleve sahip olan, dokunmatik ekranlı cihazlar olup, insanların arasındaki görüşmeyi kolaylaştıran, internete ve dijital medyaya hızlı erişim sağlayan, iletişim için daha önce kullanılan telefon ve günümüzün dijital makinelerin işlevlerini küçük cihazda birleştiren yenilikçi bir buluş olarak ifade edilmiştir (Hock Ting ve Chen, 2020: 215). Akıllı telefonlar günlük yaşamda bir çok aktiviteyi kolaylaştırdığı için insanlar için giderek daha vazgeçilmez hale gelmiştir (Haug vd., 2015).

Akıllı telefonlar, daha hızlı ve kolay iletişim sağlamada, sosyalleşmede, eğlence aracı olmada, bilgiye erişimi kolaylaştırmada ve zaman yönetimini iyileştirme gibi sayısız faydaları nedeniyle insanların hayatının önemli bir parçası olsa da aşırı kullanılması durumunda bağımlılığa

neden olabilir (Açıkgöz vd., 2022). Shaffer'a (1996) göre teknolojik bağımlılık, insanların kötü olan ruhsal durumlarını azaltarak olumlu yönde katkı sağlaması için cihaza bağımlı hale geldiklerinde gelişen insan-makine etkileşimini içermektedir (Al-Barashdi vd., 2014). Akıllı telefon bağımlılığı, potansiyel bir bozukluk olarak belirtilmiş olup, insanların telefonunu aşırı ve kontrolsüz şekilde kullanması cihaza karşı psikolojik yönden bağımlı hale geldiklerini göstermektedir (Kwon vd, 2003b: James vd., 2023: 1). Akıllı telefonu aşırı kullanan bireylerde, sosyal sorunlarla birlikte gerginlik, kaygı ve günlük yaşamlarında olumsuz semptomlar yaşadıkları görülmüştür (Lee vd., 2015: 298). Aynı zamanda akıllı telefonların aşırı kullanımı tolerans, yoksunluk, ruh halinin negatif yönde değişmesi düzensizliği, istek kaybı gibi birçok bağımlılık halini içeren durumların insanlarda görünmesinde önemli bir etkidir (Demirci vd., 2014: 227).

Bianchi ve Philips (2005) yılında z kuşağı üzerinde yapmış oldukları çalışmada, cep telefonu kullanım yoğunluğunun depresyon sorunu oluşturduğunu belirlemişlerdir.

Stanford Üniversitesi tarafından 2010 yılında 200 iPhone kullanan öğrenci üzerinde yapılan çalışmada, hem markayı benimsedikleri hem de uzun süre kullanmalarından dolayı bağımlı hale geldikleri ve hemen hemen hepsinin yaşam tarzlarının bir parçası olarak gördükleri belirlenmiştir (Hpe, 2010; aktaran Kwon vd., 2013)

Mok vd. (2014) yılında yapmış oldukları çalışmada, Seul de 463 üniversite öğrencisi ile yüz yüze görüşerek anket uygulamışlardır. Kwon (2013) yılında akıllı telefon bağımlılığını ölçmek için geliştirmiş oldukları (*günlük yaşam bozukluğu, olumlu beklenti, geri çekilme, aşırı kullanım, tolerans ve siber uzay odaklı ilişki*) ölçeği kullanmışlardır. Araştırma sonucunda telefona bağımlı olan bireylerde kaygı bozuklukları ve sosyalleşememe sorunu olduğunu tespit etmişlerdir.

Yıldırım ve Correia (2015) yılında yapmış oldukları çalışmada, Birleşik Devletlerde 300 üniversite öğrencisiyle yüz yüze görüşerek 20 maddeli 7'li likert ölçeği geliştirmişlerdir. Yapılan analizler sonucunda iletişim kuramama, bağlantıyı kaybetme, bilgiye erişememe ve rahatlıktan vazgeçme olarak 4 faktör bulmuşlardır.

Duke ve Montag (2017) yılında yapmış oldukları çalışmada, 2016 yılında 605 katılımcı ile online çevrim içi anket yapmışlardır. Akıllı telefonu gün içinde kullanan kişilerin iş hayatının daha verimsiz geçtiği, iş zamanı akıllı telefonda, kendilerinin en uygun olduğunu düşündüklerinden daha fazla zaman harcadıklarını telefon kullanımının iş yerindeki olumsuz etkilerinin farkında olmalarına rağmen, katılımcıların akıllı telefon kullanma davranışlarına devam ettiklerini ve kişisel yaşamları üzerinde olumsuz yönde etkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Chen vd. (2017) yılında yapmış oldukları çalışmada, Çin'deki lisans öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığını öğrenmek üzerine 2016 yılında 1441 öğrenci üzerinde anket çalışması yapmışlardır. Araştırma sonucunda akıllı

telefon bağımlısı olan kişilerde kaygı, depresyon ve uyku kalitesinin kötü olduğunu tespit etmişlerdir.

Kumcağız vd. (2020) yılında yapmış oldukları çalışmada, 1241 üniversite öğrencisine anket yapmışlardır. Analizler sonucunda, cinsiyete göre akıllı telefon kullananlar arasında anlamlı bir fark olmasa da kullanım süreleri arasında anlamlı bir fark olduğu, boş zamanlarında genelde akıllı telefon kullandıkları, özellikle yalnız yaşayanların daha fazla akıllı telefon bağımlısı olduğu belirlenmiştir.

Açıkgöz vd. (2022) yılında yapmış oldukları çalışmada, akıllı telefon bağımlılığının insanların uyku kalitesini ne düzeyde etkileyip etkilemediğini belirlemeye çalışmışlardır. Bu kapsamda, 910 genç ile görüşmüşler ve akıllı telefon bağımlılığı olan bireylerde uyku kalitesini negatif yönde etkilediğini belirlemişlerdir.

James vd (2023) yılında yapmış oldukları çalışmada, akıllı telefon bağımlılığının davranışları ne şekilde etkilediğini incelemek için 2022 Şubat ve Mayıs ayları arasında akıllı telefon bağımlılığı, sorunlu akıllı telefon kullanımı, aşırı akıllı telefon kullanımı, akıllı telefon kullanım bozukluğu ve nomofobi kelimelerini taramışlardır. Çalışma sonucunda, bu konunun en fazla Çin'deki araştırmacılar tarafından çalışıldığını, Türkiye'deki araştırmacıların ise 155 çalışma ile üçüncü sırada yer aldığı görülmüştür. Akıllı telefon bağımlılığı araştırmalarında en fazla kullanılan örneklem türü ise öğrenciler üzerinde yapıldığını belirlemişlerdir.

Kheradmand vd. (2023) yılında yapmış oldukları çalışmada, akıllı telefon bağımlısı olanların kişilik özelliklerini belirlemeye çalışmışlar, bu kapsamda akıllı telefon bağımlılığı olan kişilerde nevrotiklik ve dışadönüklüğün yaygınlığının olduğunu tespit etmişlerdir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, bireylerin akıllı telefon bağımlılığı düzeylerinin cinsiyet ve kuşak değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini incelemeyi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma, nicel araştırma yaklaşımı ile betimsel nitelikte ve zaman boyutunda kesitsel olarak yürütülen 3x2 faktöriyel desenli nicel bir araştırmadır. Araştırmada üç kategorili kuşak (X, Y, Z) ile iki kategorili bir değişken olan cinsiyet (kadın, erkek) değişkenlerinin hem temel etkileri hem de etkileşim etkileri analiz edilmiştir.

Araştırma Grubu

Araştırma grubu 18 ile 65 yaş aralığında (34.33±14.28) X, Y ve Z kuşağındaki bireylerden oluşmaktadır. Literatürde kuşakların doğum yılı aralıkları farklı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Bu çalışmada ise Altın (2022) temel alınarak kuşaklar şu şekilde sınıflandırılmıştır: X Kuşağı (1965-1979), Y Kuşağı (1980-1999) ve Z Kuşağı (2000 ve sonrası). Tablo 1'de katılımcılara ilişkin kişisel bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Kişisel Bilgiler

Değişken	Düzy	F	%
Cinsiyet	Kadın	218	50.2
	Erkek	216	49.8
Kuşak	Z Kuşağı	193	44.5
	Y Kuşağı	131	30.2
	X Kuşağı	110	25.3

Tablo 1'e göre çalışmaya katılan bireylerin cinsiyet dağılımı incelendiğinde, katılımcıların %50.2'sini kadınlar (n = 218), %49.8'ini ise erkekler (n = 216) oluşturmaktadır. Katılımcıların kuşaklara göre dağılımında ise %44.5'i Z kuşağında (n = 193), %30.2'si Y kuşağında (n = 131) ve %25.3'ü X kuşağında (n = 110) yer almaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında bireylerin bazı kişisel bilgilerini elde etmek için bilgi formu oluşturulmuş ve akıllı telefon bağımlılığı düzeylerini belirlemek için akıllı telefon bağımlılığı ölçeği – kısa formu kullanılmıştır.

Kişisel bilgi formu. Katılımcılara yönelik demografik sorular sorulmuştur.

Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği – Kısa Formu. Kwon ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen Noyan ve arkadaşları (2015) tarafından uyarlanan ölçme aracı bireylerin akıllı telefon bağımlılığı düzeylerini değerlendirmek için kullanılmıştır. Ölçek, 6'lı likert tipi derecelendirme ile puanlanan ve 10 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapıya sahiptir. Ölçekten alınan puanlar 10 ile 60 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan puan arttıkça akıllı telefon bağımlılığı düzeyinin ve bağımlılık riskinin arttığı değerlendirilmektedir. Noyan ve arkadaşları (2015) tarafından ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır. Mevcut araştırma kapsamında elde edilen

verilerle ölçüm sonuçlarının güvenirliğine ilişkin iç tutarlılık katsayısı yeniden hesaplanmış ve .89 olarak bulunmuştur. Buna göre ölçüm sonuçlarının yüksek düzeyde güvenilir olduğu görülmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında verilerin analizine ulaşmak için betimsel istatistiklerden ve hipotezlerin test edilmesinde iki yönlü varyans analizinden faydalanılmıştır. İki yönlü varyans analizinde tespit edilen anlamlı farkların kaynağı devam testleri ile incelenmiştir. İki yönlü varyans analizi gerçekleştirilmeden önce varsayımsal incelemeler gerçekleştirilmiştir. Tek değişkenli normallik çarpıklık ve basıklık katsayılarına dayalı değerlendirilmiş olup ± 1.5 aralığı referans olarak alınmıştır. Bu değer aralığı normallik açısından ciddi bir varsayım ihlali olmadığına işaret etmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Tabachnick ve Fidell'e (2013) göre frekans dağılımındaki oranın 4 katı geçmemesi ve varyansların birbirine oranının 10 katı geçmemesi bu varsayımların sağlandığının göstergesidir. Bu referans kriterlere göre varsayımlar kontrol edilmiştir. Elde edilen bulguların anlamlılık düzeyi %95 güven aralığında %5 hata payı ile yorumlanmıştır. Verilerin analizinde R (4.2.3) programlama ve yazılım dilinden ve JAMOVİ (2.14.4) programından faydalanılmıştır.

Bulgular

Tablo 2. Akıllı Telefon Bağımlılığı Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

	Ort.	SS	Med.	Mod	Min	Max	Çarpıklık	Basıklık
ATB	28.13	9.26	28.00	27.00	10	52	.23	-.53

ATB = Akıllı telefon bağımlılığı

Tablo 3. Kuşak ve Cinsiyet Alt Gruplarında Akıllı Telefon Bağımlılığı Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Kuşak	Cinsiyet	f	Varyans	Çarpıklık	Basıklık
Z Kuşağı	Kadın	90	70.74	-.27	-.31
	Erkek	103	75.35	.36	-.07
Y Kuşağı	Kadın	73	93.18	.35	-.76
	Erkek	58	116.59	.23	-1.18
X Kuşağı	Kadın	55	48.30	.16	-.54
	Erkek	55	82.98	.23	-.88

Tablo 4. Akıllı Telefon Bağımlılığın Etkileşim Etkilerini Belirleyen İki Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

	χ^2 Tip III	sd	χ^2 /sd	F	p	η^2_p
Kuşak	2393.10	2	1196.55	14.88	<.001	.065
Cinsiyet	261.46	1	261.46	3.25	.072	.007
Kuşak*Cinsiyet	77.81	2	38.90	.48	.617	.002
Hata	34424.58	428	80.43			

Tablo 2 incelendiğinde araştırmanın yürütüldüğü örneklem grubunun akıllı telefon bağımlılığı puanları 10 ile 52 arasında değişmekte olup puan ortalamaları 28.13 ± 9.26 'dır. Ortalama ve medyan değerleri birbirine yakındır, fakat mod (tepe değer) bir miktar düşüktür. Çarpıklık ve basıklık katsayıları referans aralıktadır. Buna göre normallik varsayımı açısından varsayım ihlali gözlenmemiştir. Tablo 3'te iki yönlü varyans analizinin ek varsayımsal incelemelerine ilişkin kuşak ve cinsiyet alt gruplarındaki betimsel istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde kuşak ve cinsiyet alt gruplarında frekans dağılımı oranlarının 1.05 ile 1.87 arasında değiştiği görülmüştür. Varyansların birbirine oranı ise 1.06 ile 2.41 arasında değişmektedir. Çarpıklık ve basıklık katsayıları ise referans kriter aralığındadır. Buna göre iki yönlü varyans analizinin yürütülmesi için dengeli bir desenin oluştuğu, varyansların homojen olduğu ve alt gruplarda akıllı telefon bağımlılığı puanlarının normal dağılım gösterdiği gözlenmiştir. Tablo 4'te hipotezlerin test edilmesi için kurulan iki yönlü varyans analizi modeline ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 4'te akıllı telefon bağımlılığındaki farklılıklara ilişkin cinsiyet ve kuşak değişkenlerinin temel etkilerinin ve etkileşim etkilerinin ele alındığı iki yönlü varyans analizi bulgularına yer

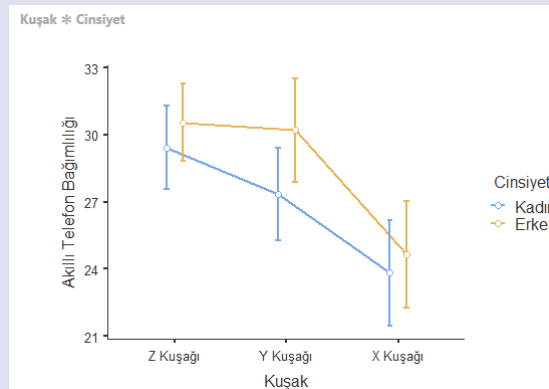
verilmiştir. Bulgulara göre kuşak değişkeninin temel etkisi açısından akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(1,428)} = 14.88$ ve $p < .001$). Etki büyüklüğü orta düzey etki olduğuna işaret etmektedir ($\eta^2_p = 0.065$). Bonferroni devam testi sonuçlarına göre Z ve Y kuşakları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($t_{(428)} = 1.18$ ve $p > .05$). Z ve X kuşağı arasında ($t_{(428)} = 5.37$ ve $p < .001$) ve Y ve X kuşağı arasında ($t_{(428)} = 3.91$ ve $p < .001$). anlamlı fark bulunmuştur. Z ve Y kuşaklarının akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları X kuşağının akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamalarına göre daha yüksektir. Cinsiyet değişkeninin temel etkisi açısından akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($F_{(1,428)} = 3.25$ ve $p > .05$). Kadın ve erkeklerin akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları benzerlik göstermektedir. Kuşak ve cinsiyetin etkileşim etkisi açısından akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($F_{(1,428)} = .48$ ve $p > .05$). Tüm kuşaklarda kadın ve erkeklerin akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları benzerlik göstermektedir. Tablo 5'te tahmin edilen marjinal ortalamalara ilişkin betimsel istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 5. Tahmin Edilen Marjinal Ortalamalara İlişkin Betimsel İstatistikler

Cinsiyet	Kuşak	Ort.	Std. Hata	%95 Güven Aralığı	
				Alt Limit	Üst Limit
Kadın	Z Kuşağı	29.42	.94	27.56	31.28
	Y Kuşağı	27.36	1.05	25.29	29.42
	X Kuşağı	23.82	1.21	21.44	26.20
Erkek	Z Kuşağı	30.55	.88	28.82	32.29
	Y Kuşağı	30.21	1.18	27.89	32.52
	X Kuşağı	24.64	1.21	22.26	27.01

Tablo 5'te verilen cinsiyet ve kuşak değişkenlerine göre akıllı telefon bağımlılığı puanlarının tahmin edilen marjinal ortalamaları incelendiğinde, kadınlarda Z kuşağı (Ort. = 29.42, SH = .94, %95 GA [27.56, 31.28]) en yüksek bağımlılık düzeyine sahipken, bu puanlar Y kuşağında (Ort. = 27.36, SH = 1.05, %95 GA [25.29, 29.42]) ve özellikle X kuşağında (Ort. = 23.82, SH = 1.21, %95 GA [21.44, 26.20]) azalmaktadır. Benzer şekilde erkeklerde de Z kuşağı en yüksek bağımlılık puanını göstermekte (Ort. = 30.55, SH = .88, %95 GA [28.82, 32.29]), Y kuşağı (Ort. = 30.21, SH = 1.18, %95 GA [27.89, 32.52]) bu değere yakın iken, X

kuşağında akıllı telefon bağımlılığı puanları anlamlı derecede düşmektedir (Ort. = 24.64, SH = 1.21, %95 GA [22.26, 27.01]). Genel olarak, Z ve Y kuşakları arasında akıllı telefon bağımlılığı puanları daha yüksek gözlemlenirken, X kuşağında bu puanların belirgin şekilde azaldığı görülmektedir. Bu sonuçlar, genç kuşaklarda (özellikle Z kuşağı) akıllı telefon kullanımına bağlı bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğunu; daha yaşlı kuşaklarda (X kuşağı) ise bağımlılık düzeylerinin azaldığını göstermektedir. Şekil 1'de tahmin edilen marjinal ortalamalara ilişkin grafiğe yer verilmiştir.

Şekil 1. Tahmin Edilen Marjinal Ortalamalar Grafiği

Tablo 6. Hipotezlerin Kabul Ve Ret Durumları

Hipotez	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Kabul/Ret	Etki Büyüklüğü
H ₁	Kuşak	ATB	Kabul	0.065
H ₂	Cinsiyet	ATB	Ret	-
H ₃	Kuşak*Cinsiyet	ATB	Ret	-

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada bireylerin akıllı telefon bağımlılığı düzeylerinin kuşak ve cinsiyet açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bulgular, bireylerin akıllı telefon bağımlılığı düzeylerinin kuşak değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiğini, fakat cinsiyet değişkeni ve kuşak*cinsiyet etkileşimine göre farklılaşmadığını ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, dijital bağımlılıkların özellikle kuşak temelli psiko-sosyal dinamiklerle açıklanabileceğini ve teknoloji kullanım alışkanlıklarının yaşa bağlı olarak değişebileceğini göstermiştir.

Araştırma kapsamında test edilen H₁ “*Kuşak değişkeninin temel etkisi açısından bireylerin akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları arasında anlamlı fark vardır.*” hipotezi doğrulanmıştır. Kuşak değişkenine ilişkin ana etki, Z ve Y kuşağındaki bireylerin akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamalarının X kuşağında yer alan bireylere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu farklılığa ilişkin istatistiksel etki, orta düzeyde olup akıllı telefon bağımlılığındaki değişkenliğin yaklaşık olarak %6.5’i kuşak değişkeni ile açıklanmıştır. Altın ve Altın (2021) tarafından yapılan araştırmada akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları arasındaki farklılıklar iki yönlü varyans analizi ile incelenmiş ve kuşak değişkeni açısından anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, mevcut araştırma sonuçları ile çelişkili görünse de bulgular birbiriyle tutarlılık göstermektedir. Altın ve Altın’ın (2021) yapmış olduğu araştırma Y ve Z kuşakları üzerinde yürütülmüştür. Bu anlamda Y ve Z kuşakları arasında anlamlı fark olmaması mevcut araştırmayı desteklemektedir. Kumcağız vd. (2020) yaptıkları çalışma sonucunda, cinsiyete göre akıllı telefon kullananlar arasında anlamlı bir fark olmasa da kullanım süreleri arasında anlamlı bir fark olduğu, boş zamanlarında genelde akıllı telefon kullandıkları, özellikle yalnız yaşayanların daha fazla akıllı telefon bağımlısı olduğunu belirlemişlerdir.

Prensky (2001) 1980 yılı ve sonrasında doğan bireyleri dijital yerli olarak tanımlamıştır. Yıl olarak Y ve Z kuşaklarına karşılık gelen bu kavrama göre dijital yerliler, dijital teknolojilerin yaşamlarına erken yaşta girmesiyle birlikte, bu teknolojilere daha fazla maruz kalmış ve dolayısıyla daha yoğun kullanım alışkanlıkları geliştirmiş olabilir. Araştırma kapsamında test edilen H₂ “*Cinsiyet değişkeninin temel etkisi açısından bireylerin akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları arasında anlamlı fark vardır.*” hipotezi doğrulanmamıştır. Cinsiyet değişkenine ilişkin ana etki, kadın ve erkeklerde akıllı telefon bağımlılığının farklılaşmadığını; her iki cinsiyet grubunun da ortalama olarak benzer eğilimlere sahip olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, Altın ve Altın (2021) yapmış olduğu araştırmada cinsiyet değişkeninin akıllı telefon

bağımlılığı puan ortalamalarında anlamlı bir fark oluşturmadığını raporlamıştır. Mevcut araştırmada cinsiyetin etkisinin anlamlı olmaması, dijital teknolojiye erişimin günümüzde her iki cinsiyet için de benzer hale gelmiş olmasıyla ilişkilendirilebilir. Araştırma kapsamında test edilen H₃ “*Kuşak ve cinsiyet değişkenlerinin etkileşim etkisi açısından bireylerin akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamaları arasında anlamlı fark vardır.*” hipotezi doğrulanmamıştır. Kuşak ve cinsiyet değişkenlerinin etkileşim etkisi açısından akıllı telefon bağımlılığının farklılaşmadığı görülmüştür. Literatürde bu değişkenlerin etkileşim etkisinin akıllı telefon bağımlılığında fark oluşturup oluşturmadığına yönelik araştırmalar sınırlıdır. Mevcut araştırmadaki bulgunun aksine, Altın ve Altın’ın (2021) yapmış olduğu araştırmada cinsiyet ve kuşak etkileşiminin akıllı telefon bağımlılığı puan ortalamalarında anlamlı bir fark oluşturduğu raporlanmıştır. Ancak araştırmacılar, söz konusu farkın istatistiksel olarak küçük bir etki büyüklüğüne sahip olduğunu ve fiziksel aktivite düzeyinin temel etkisi kontrol altına alındığında bu farklılığın ortadan kalktığını belirtmişlerdir. Bu bağlamda, ilgili bulguların mevcut araştırmanın sonuçlarını dolaylı olarak desteklediği söylenebilir. Kuşak ve cinsiyet etkileşimine yönelik bulgular, kadın ve erkek bireylerin farklı kuşaklarda benzer akıllı telefon kullanım kalıplarına sahip olabileceğini düşündürmektedir. Kuşakların dijitalleşme ile tanışma biçimleri farklılık gösterse de, bu etkileşimin cinsiyetle birlikte akıllı telefon bağımlılığındaki farklılığı açıklamada istatistiksel bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara yönelik sonuçlar, teknoloji bağımlılığına yönelik önleyici stratejilerin geliştirilmesinde yaş gruplarının ve kuşak özelliklerinin dikkate alınmasının önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Z ve Y kuşağı bireylerinin dijital teknoloji ile daha erken yaşta tanışmaları ve daha yoğun etkileşim içinde olmaları nedeniyle, bu gruplarda dijital bağımlılık veya akıllı telefon bağımlılığını azaltmaya yönelik dijital okuryazarlık, zaman yönetimi ve bilinçli teknoloji kullanımı gibi müdahale programlarının hazırlanması ve deneysel çalışmalarla bu programlarının dijital bağımlılık türleri üzerinde nedensel etkilerinin test edilmesi önerilmektedir. Mevcut araştırma literatüre önemli katkılar sunmakla birlikte bazı sınırlılıklara sahiptir. Bu araştırma kapsamında elde edilen veriler zaman boyutunda kesitsel desen ile elde edilmiştir; bu nedenle nedensel ilişkiler bağlamında yorum yapılmamalıdır. İleride yapılacak araştırmalarda teknoloji kullanım alışkanlıklarının zaman içerisindeki değişimi boylamsal desenlerle incelenebilir. Ayrıca çeşitli psiko-sosyal değişkenlerin aracı ya da düzenleyici rollerine odaklanan yapısal eşitlik modelleri ile ileri istatistiksel tekniklerin kullanılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Açıkgöz, A., Açıkgöz, B., & Açıkgöz, O. (2022). The Effect of internet addiction and smartphone addiction on sleep quality among Turkish adolescents. *PeerJ*, (10), 1-17.
- Aktaş, H., & Yılmaz, N. (2017). Üniversite Gençlerinin yalnızlık ve utangaçlık unsurları açısından akıllı telefon bağımlılığı. *International Journal of Social and Education Research*, 3(1), 85-100.
- Al-Barashdi, H., Bouazza, A., & Jabur, N. H. (2014). Smartphone addiction among university undergraduates: a literature review. *Journal of Scientific Research & Reports*, 4(3), 210-225.
- Altın, S. (2022). Dijitalleşen dünyada kuşakların e-hizmet kalite algısı, e-memnuniyeti ve e-sadakatı arasındaki ilişkiler. B. Aydın, Z. U. Özkara & A. Taş (Eds.), *Disiplinlerarası bakış açısıyla salgın ve dijitalleşme* (s. 257-275). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Altın, S., & Altın, Y. (2021). Pandemi döneminde akıllı telefon kullanan bireylerde nomofobi, kaygı ve fiziksel aktivite ilişkisinin incelenmesi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(3), 98-120.
- Bacı, Ş., & Bal E. (2022). Gelişmeleri kaçırma korkusu (fomo) ile akıllı telefon bağımlılığı ilişkisinde kullanım süresinin aracılık rolü. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 6(2), 103-120.
- Bianchi, A., & Phillips J. G. (2005). Psychological predictors of problem mobile phone use. *Cyber Psychology & Behavior*, 8(1), 39-51.
- Chen, B., Liu, F., Ding, S., Ying, X., Wang, L., & Wen, Y. (2017). Gender differences in factors associated with smartphone addiction: a cross-sectional study among medical college students. *BMC Psychiatry*, (17), 1-9.
- Demirci, K., Orhan, H., Demirdağ, A., Akpınar, A. & Sert, H. (2014). Smartphone addiction scale in younger population. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 24(3), 226-234.
- Duke, E., & Montag, C. (2017). Smartphone addiction, daily interruptions and self-reported. *Addictive Behaviors Reports*, (6), 90-95.
- Haug, S., Paz Castro, R., Kwon, M., Filler, A., Kowatsch, T., & Schaub, M. P. (2015). Smartphone use and smartphone addiction among young people in Switzerland. *Journal of Behavioral Addictions*, 4(4), 299-307.
- Hock, T. C., & Chen, Y. Y. (2020). Smartphone Addiction (Editor: Cecilia A. Essau ve Paul H. Delfabbro), Chapter 8. Australia: Adolescent Addiction, Academic Press.
- James, J.E. R., Dixon, G., Dragomir, M.G., Thirwell, E., & Hitcham, L. (2023). Understanding the construction of behavior in smartphone addiction: a scoping review. *Addictive Behaviors*, (137), 1-9.
- Kheradmand, A., Amirlatifi, E. S., & Rahbar, Z. (2023). Personality traits of university students with smartphone addiction. *Frontiers*, (4), 1-6.
- Kumcağız, H., Terzi, Ö., Koç, B., & Terzi, M. (2020). Üniversite öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığı. *İnsan ve Toplum Bilimler Araştırması Dergisi*, 9(1), 13-39.
- Kwon, M., Lee, J.Y., Won, W.Y., Park, J.W., Min, J.A., Hahn, C., Gu, X., Choi, J.H., & Kim, D.J. (2013). Development and validation of smartphone addiction scale (SAS). *PLoS One*, 8(2), <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3584150/#>.
- Lee, J., Cho, B., Kim, Y., & Noh, J. (2015). Smartphone Addiction in University Students and Its Implication for Learning, (Editors: Guang Chen, Vive Kumar, Kinshuk Ronghuai Huang, Siu Cheung Kong), *Emerging Issues in Smart Learning*. London: Springer.
- Mok, J.Y., Choi, S.W., Kim, D.J., Choi, J.S., Lee, J., Ahn, H., Choi, E.J., Song, W.Y. (2014). Latent class analysis on internet and smartphone addiction in college students. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, (10), 817-828.
- Noyan, C. O., Enez Darçın, A., Nurmedov, S., Yılmaz, O., & Dilbaz, N. (2015). Akıllı telefon bağımlılığı ölçeğinin kısa formunun üniversite öğrencilerinde Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 16(Özel Sayı 1), 73-81.
- Öztürk, M. (2021). Öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığı ve interneti kullanma durumlarının incelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 266-278.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, *Digital Immigrants Part 1. On the Horizon*, 9(5), 1-6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424816>.
- Tabachnick, B. & Fidell, L. (2013) *Using Multivariate Statistics* (Sixth Edition), USA: Pearson Education Limited.
- Yıldırım, Ç., & Correia, A.P. (2015). Exploring the dimensions of nomophobia: development and validation of a self-reported questionnaire. *Computers in Human Behavior*, (49), 130-137. <https://www.m-tod.org/tarihte-bugun-turkiyede-ilk-cep-telefonu-gorusmesi-28-yil-once-yapildi> (Erişim Tarihi: 10.05.2025).
- <https://www.demandsage.com/smartphone-usage-statistics/> (Erişim Tarihi: 13.05.2025).
- [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492) (Erişim Tarihi: 01.05.2025).
- <https://pazarlamaitisimi.com/kusaklar-kavrami-baby-boomers-x-y-z-ve-alpha-kusaklari/> (Erişim Tarihi: 30.04.2025).

The Role of Social Robots in Enhancing Social Interaction and Communication Skills in Children with Autism: A Descriptive Review

Cem Gökmen^{1,a,*}

¹ Asst. Prof., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Education, Department of Special Education

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 06/06/2025

Accepted: 13/06/2025

ABSTRACT

This descriptive review study aims to examine interventions involving social robots that aim to enhance social interaction and communication skills in children diagnosed with Autism Spectrum Disorder (ASD), focusing on empirical research published between 2015 and 2025. The study evaluates the contribution of social robots to the development of social skills in children with ASD by analyzing the types of robots used, their roles and autonomy levels, intervention contexts, targeted social and communication skills, research designs, and factors influencing the effectiveness of the interventions. A systematic literature search was conducted in the Scopus and ULAKBİM databases, and 20 studies were analyzed in detail according to the inclusion criteria. Findings indicate that social robot-assisted interventions generally contribute positively to the development of fundamental social skills in children with ASD, such as eye contact, joint attention, gesture imitation, and bidirectional communication. The study highlights the importance of planning social robot-assisted interventions in conjunction with human support, considering the individual characteristics of children and adapting to the relevant context.

Keywords: Autism Spectrum Disorder (ASD), Social robots, Social interaction, Communication skills, Descriptive analysis

Otizmli Çocuklarda Sosyal Etkileşim ve İletişim Becerilerinin Geliştirilmesinde Sosyal Robotların Rolü: Bir Betimsel İnceleme

Süreç

Geliş: 06/06/2025

Kabul: 13/06/2025

Öz

Bu betimsel çalışma, 2015–2025 yılları arasında yayımlanan, Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) tanısı almış çocuklarda sosyal robot destekli sosyal etkileşim ve iletişim becerilerini geliştirmeye yönelik müdahaleleri incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, sosyal robotların OSB'li çocukların sosyal beceri gelişimine katkısı; kullanılan robot türleri, robotların rolleri ve özerklik düzeyleri, uygulama bağlamları, hedeflenen sosyal ve iletişim becerileri, kullanılan araştırma modelleri ve müdahale etkililiğini artıran/sınırlayan faktörler açısından değerlendirilmiştir. Sistematik literatür taraması Scopus ve ULAKBİM veri tabanlarında gerçekleştirilmiş ve belirlenen dahil etme kriterlerine göre 20 çalışma detaylı şekilde analiz edilmiştir. Bulgular, sosyal robotların OSB'li çocukların göz teması, ortak dikkat, jest taklidi ve iletişim gibi temel sosyal becerilerinde genel olarak olumlu gelişmeler sağladığını göstermektedir. Çalışma, sosyal robot destekli müdahalelerin, insan desteği ile birlikte planlanarak çocukların bireysel özellikleri ve bağlama uygun şekilde düzenlenmesinin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), Sosyal robotlar, Sosyal etkileşim, İletişim becerileri, Betimsel inceleme

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a

gkmncm@gmail.com

0000-0002-0967-7566

How to Cite: Gökmen, C. (2025). The role of social robots in enhancing social interaction and communication skills in children with autism: A descriptive review. *International Journal of Current Social Science*, 4(1), 37–44.

Giriş

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), sosyal etkileşim, iletişim ve davranış alanlarındaki sınırlılıklarla tanımlanan nörogelişimsel bir bozukluktur. DSM-5'e göre OSB; sosyal-duygusal karşılıklılığı, sözel ve sözel olmayan iletişim becerilerini ve arkadaşlık kurma yetilerini önemli ölçüde kısıtlamaktadır (APA, 2013). 2023 yılı verilerine göre her 36 çocuktan birine OSB tanısı konmakta ve bu durum yapılandırılmış ve bireyselleştirilmiş müdahalelerin önemini artırmaktadır (CDC, 2023; Wetherby ve Woods, 2006).

OSB'li bireylerin en belirgin güçlüklerinden biri sosyal iletişim ve etkileşim kurma becerilerindeki yetersizliklerdir. Bu bireyler, karşılıklı konuşma başlatma, sözel olmayan ipuçlarını anlama, göz teması kurma, jest-mimiklerle iletişim kurma ve empati geliştirme gibi temel sosyal becerilerde önemli zorluklar yaşamaktadır (Baron-Cohen vd., 2000; Lord vd., 2018). Söz konusu sosyal yetersizlikler, bireylerin yalnızca aile içi ilişkilerini ve sosyal hayata katılımını engellemekle kalmayıp, aynı zamanda akademik başarı, duygusal iyilik hali ve davranışsal gelişim üzerinde de olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle, erken dönemde sosyal etkileşim ve iletişim becerilerinin desteklenmesine yönelik yapılandırılmış ve etkili müdahale programlarına gereksinim duyulmaktadır.

Sosyal etkileşim ve iletişim becerileri, bireyin toplumsal yaşamda uyum sağlaması ve sağlıklı ilişkiler kurabilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu becerilerin gelişim süreci karmaşık ve çok boyutludur; erken yaşlardan itibaren desteklenmezse, bireylerin yaşam kalitesi ciddi biçimde etkilenmektedir (Tager-Flusberg vd., 2005; Schreibman vd., 2015). Geleneksel müdahale yaklaşımları, davranışsal ve gelişimsel temelli programlar olmakla birlikte, özellikle bireyselleştirilmiş uygulamalarda bazı sınırlılıklar göstermektedir. Bu sınırlılıklar; müdahale ortamının yapaylığı, sosyal beceri genellemesinin güçlüğü ve çocukların motivasyon eksikliği gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır (Warren vd., 2015; Schreibman vd., 2015). Bu nedenle, yeni ve teknolojik destekli yöntemlerin geliştirilmesi, müdahalelerin etkinliğini artırma potansiyeli taşımaktadır.

Sosyal robotlar, son on yılda hızla önem kazanmış ve OSB'li çocukların sosyal etkileşim ve iletişim becerilerini geliştirmek için yenilikçi araçlar olarak öne çıkmıştır. Sosyal robotlar, insan benzeri fiziksel özelliklere sahip olup, jest, mimik, sesli komut ve duygusal tepkiler gibi insana özgü davranışları taklit eden robotik sistemlerdir (Breazeal, 2003). Yapılandırılmış ve tekrarlanabilir etkileşim senaryoları sunmaları sayesinde, OSB'li çocukların daha öngörülebilir ve düşük stresli ortamlarda sosyal becerilerini geliştirmelerine olanak sağlamaktadırlar (Scassellati vd., 2012). Araştırmalar, bu çocukların sosyal robotlarla daha kolay etkileşim kurduklarını ve robotları insanlara kıyasla daha az tehdit edici bulduklarını göstermektedir (Robins vd., 2007).

Erken çocukluk döneminde sosyal robotların kullanımı, temel iletişim becerilerinin desteklenmesi açısından güncel bilimsel ilgi alanlarından biri haline gelmiştir (Scassellati vd., 2012). NAO, Kaspar, QTrobot, Zeno ve Probo gibi insansı sosyal robotlarla yapılan çalışmalar, OSB'li çocuklarda başta ortak dikkat, göz teması, sıra alma, duygu tanıma ve jest taklidi gibi becerilerde anlamlı gelişmeler olduğunu ortaya koymaktadır (Costa vd., 2018; Kumazaki vd., 2020; Palestra vd., 2021). Örneğin, QTrobot'un kullanıldığı bir çalışmada, OSB'li çocukların yüz ifadelerini tanıma ve taklit etme becerilerinde önemli düzeyde ilerleme sağlandığı rapor edilmiştir (Javed vd., 2022). NAO robotunun ise göz teması ve sıra alma gibi temel sosyal beceriler üzerinde olumlu etkileri olduğu birçok deneysel çalışmada belirtilmiştir (David vd., 2020; Ma vd., 2020). Ayrıca, bu robotların geleneksel terapi yaklaşımlarını destekleyici ve tamamlayıcı olarak kullanılması önerilmektedir.

Buna karşın, sosyal robotlarla yapılan müdahale çalışmalarının çoğu farklı robot türleri, hedef beceriler, yaş grupları ve uygulama bağlamlarında çeşitlilik göstermektedir. Bu durum, alandaki genel eğilimleri değerlendirmeyi ve etkili uygulama örüntülerini belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Literatürdeki bu parçalı yapı, sosyal robotların OSB'li çocuklar üzerindeki etkilerini bütüncül bir yaklaşımla ele alan betimsel derlemelere olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, 2015–2025 yılları arasında yayımlanan, hakemli dergilerde yer alan ve empirik bulgular sunan araştırmalar temelinde, OSB'li çocuklarda sosyal robot destekli müdahalelerin sosyal etkileşim ve iletişim becerilerindeki rolünü betimsel bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Robot destekli müdahalelerde kullanılan robot türleri, hedef beceri alanları ve uygulama özellikleri analiz edilerek mevcut uygulamalara ve gelecekteki araştırmalara yol gösterici bir çerçeve sunulması hedeflenmektedir.

Yöntem

Bu araştırma, 2015–2025 yılları arasında yayımlanan deneysel araştırmaları, belirlenen araştırma soruları doğrultusunda betimsel olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda aşağıdaki adımlar izlenmiştir:

Araştırma Sorularının Belirlenmesi

Bu çalışma, 2015–2025 yılları arasında yayımlanmış deneysel araştırmalar temelinde, OSB tanısı almış çocuklarda sosyal robot destekli sosyal etkileşim ve iletişim becerisi geliştirme müdahalelerini betimsel olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, sosyal robotların müdahale süreçlerindeki rolü, uygulama bağlamları, hedeflenen beceri alanları ve müdahale sonuçları betimsel olarak incelenmiştir. Derleme çalışması aşağıdaki araştırma soruları doğrultusunda yapılandırılmıştır:

1. OSB'li çocukların sosyal etkileşim ve iletişim becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmalarda hangi

sosyal robot türleri kullanılmıştır? Bu robotların rolleri ve özerklik düzeyleri nasıldır?

2. İncelenen çalışmalarda sosyal robot destekli müdahaleler hangi yaş gruplarında, kaç katılımcıyla ve hangi eğitim/terapi bağlamlarında gerçekleştirilmiştir?
3. Sosyal robotlarla gerçekleştirilen müdahalelerde hangi sosyal etkileşim ve iletişim becerileri hedeflenmektedir?
4. Sosyal robot destekli müdahalelerin OSB'li çocukların sosyal etkileşim ve iletişim becerileri üzerindeki etkileri nelerdir?

Araştırma sorularının her biri, çalışmanın betimsel amaçları doğrultusunda farklı yönleri ele almaktadır. İlk araştırma sorusu, OSB'li çocuklarla gerçekleştirilen müdahalelerde kullanılan sosyal robot türlerini, bu robotların rollerini ve özerklik düzeylerini belirlemeye yöneliktir. Böylece sosyal robot teknolojilerinin kullanım örüntülerine dair genel bir çerçeve çizilmektedir. İkinci ve üçüncü araştırma soruları, sosyal robot destekli müdahalelerin gerçekleştirildiği yaş gruplarını, uygulama bağlamlarını ve hedeflenen sosyal/iletişimsel becerileri tanımlamaya odaklanmaktadır. Bu bağlamda, sosyal robotların müdahale sürecindeki kullanımıyla hangi sosyal becerilerin desteklendiği ve çocukların hangi alanlarda gelişim gösterdiği incelenmektedir. Dördüncü soru ise müdahale sonuçlarını dair çıkarımlar sunmayı hedeflemektedir.

Literatür Taraması

Scopus ve ULAKBİM veri tabanları sistematik biçimde taranmış, başlık, özet ve anahtar kelime alanlarında Türkçe ve İngilizce terimler eş zamanlı kullanılarak arama yapılmıştır. Kullanılan anahtar kelimeler; OSB ile ilişkili terimler (autism, autistic, autism spectrum disorder, children with autism, otizm, OSB), sosyal robotlara ilişkin terimler (robot, robotics, social robot, humanoid robot, sosyal robot, insansı robot), yaş grubu (child, children, çocuk), sosyal etkileşim ve iletişim (social interaction, communication skills, social skills, human-robot interaction, sosyal etkileşim, iletişim becerileri, sosyal beceri, insan-robot etkileşimi) ve müdahale (intervention, therapy, treatment, uygulama, müdahale) şeklinde yapılandırılmıştır. Arama sonuçlarından yinelenen kayıtlar çıkarıldıktan sonra başlık ve özet incelemeleri yapılarak ön eleme süreci tamamlanmıştır. Uygun görülen çalışmaların tam metinlerine erişilmiş ve belirlenen dahil etme ve dışlama kriterlerine göre ikinci aşama değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir.

Dahil Etme ve Hariç Tutma Kriterleri

Bu incelemeye dahil edilecek çalışmaların belirlenmesinde belirli ölçütler kullanılmıştır. Buna göre, çalışmaya dahil edilebilmesi için araştırmanın (1) 2015–2025 yılları arasında yayımlanmış olması, (2) OSB tanısı almış 3–14 yaş arası çocukları içermesi, (3) sosyal robot destekli sosyal etkileşim ve iletişim becerisi geliştirme

amaçlı bir müdahale süreci içermesi, (4) deneysel ve özgün bir araştırma olması (deney, yarı deney, vaka çalışması vb.), (5) çalışmada robotun fiziksel olarak kullanılmış ve etkileşim içinde yer almış olması, (6) araştırmanın hakemli bir dergide yayımlanmış olması, (7) Türkçe ya da İngilizce yazılmış ve tam metnine erişilebiliyor olması ve (8) çalışmada müdahalenin etkililiğine ilişkin bulgulara yer verilmiş olması gerekmektedir.

İnceleme kapsamı dışında bırakılan çalışmalar ise şu şekilde belirlenmiştir: (1) Derleme, kitap bölümü, konferans özeti ya da editöre mektup gibi deneysel olmayan yayınlar, (2) yalnızca robot teknolojisinin tanıtıldığı, herhangi bir müdahale ya da uygulama süreci içermeyen çalışmalar, (3) örnekleminde OSB'li çocukların yer alıp almadığı belirsiz olan çalışmalar, (4) yaş aralığı uygun olmayan katılımcı gruplar içeren araştırmalar, (5) robotun uygulamadaki işlevine ilişkin yeterli bilgi sunulmayan yayınlar, (6) müdahale sonuçlarına ilişkin yeterli veri sunmayan ya da sadece ön sonuçlar sunan çalışmalar ve (7) tam metnine erişilemeyen yayınlar inceleme kapsamına alınmamıştır.

Araştırmaların Seçimi

Literatür taramasında Scopus veri tabanından 112, ULAKBİM Ulusal Veri Tabanı'ndan ise 26 çalışma olmak üzere toplam 138 kayıt elde edilmiştir. Bu kayıtlar arasında 17'si yinelenen kayıt olduğu için elenmiştir. Kalan 121 çalışma, başlık ve özetlerine göre ön incelemeye tabi tutulmuştur. Bu inceleme sonucunda içerik açısından uygun olmayan 82 çalışma dışlanmış, 39 çalışmanın tam metnine erişilerek ikinci aşama değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Dahil etme ve dışlama kriterleri temelinde yapılan tam metin incelemesinin ardından 19 çalışma kriterleri karşılamadığı için dışlanmış; 20 araştırma çalışmaya dahil edilmiştir.

Veri Analizi

Dahil edilen 20 çalışma, betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Veriler Excel'de organize edilerek her bir çalışma; yazar/yıl, robotun adı, rolü ve özerkliği, katılımcı sayısı/yaş grubu, eğitim/terapi bağlamı, hedef beceriler, müdahalenin etkileri kategorilerinde bütüncül biçimde ortaya konmuştur.

Bulgular

Kullanılan Sosyal Robotlar, Roller ve Özerklikleri

İncelenen 20 çalışmada farklı sosyal robot türlerinin kullanıldığı görülmektedir. En sık kullanılan robot türü, insansı özellikleriyle bilinen NAO robotudur. NAO, göz teması kurma, jest yapma, dans etme ve sesli yanıt verme gibi çoklu iletişim kanallarını desteklemesi nedeniyle birçok çalışmada tercih edilmiştir (Chung, 2019; Chung, 2021; Chung vd., 2025; Desideri vd., 2018; Zheng vd., 2020; Zhang vd., 2019; So vd., 2016). Bu çalışmalarda NAO genellikle öğretmen yardımcısı, etkileşim partneri ya da sosyal beceri modeli olarak yapılandırılmış ve çoğunlukla yarı özerk biçimde kullanılmıştır (Tablo 1'e bakınız).

Tablo. 1.İncelenen araştırmaların betimletici bilgileri

Yazar/ Yıl	Robotu n adı	Robotun rolü	Robotun özerkliği	Yaş/ Katılımcı sayısı	Eğitim/terapi ortamı	Hedeflenen sosyal etkileşim/iletişim becerileri	Müdahalenin etkisi
Pérez- Vázquez vd., 2025	Bee-Bot	Görev yönlendirici / eğitsel araç	Düşük özerk	OSB tanılı, 3– 13 yaş, 22 çocuk (11 deney, 11 kontrol)	Dil ve iletişim sınıfı	Sosyo-duygusal karşılıklık: dikkat, temel sosyal etkileşim ve iletişim becerileri, duyu tanıma ve ayırt etme	Deney grubunda sosyal iletişim becerilerinde anlamlı gelişmeler gözlemlendi (istatistiksel olarak anlamlı farklar)
Chung vd., 2025	NAO	Eğitim sürecinde öğretmen yardımcısı	Yarı özerk	5-11	Okulda, bireysel oturumlar, haftada 1, toplam 12 seans	İki yönlü iletişim, temel duygular, taklit, karşılıklı yanıtlar	Robotic müdahale sosyal iletişim ve davranışları anlamlı geliştirdi; hem performans hem ebeveyn raporları pozitif değişim gösterdi.
Benedi- Rodríguez vd., 2025	Pepper	Jest algılama ve iletişimde rehberlik	Yarı özerk	OSB tanılı 5– 14 yaş, (16 erkek, 1 kız), TG (7 erkek, 11 kız)	Klinik ortam	Jest tanıma, tanıma, duygusal ifadeleri anlama, sözel ve sözel olmayan iletişim becerileri	Robotun duygusal ve sosyal etkileşim becerilerini artırmada katkısı oldu. Ayrıca çocuklar, robotun jestlerini doğru şekilde yorumlama yeteneğinde gelişim gösterdi.
Hou vd., 2024	Aelos Pro	Sosyal etkileşim ve iletişim becerilerini geliştiren bir terapist	Yarı özerk	4-6 yaş arası 8 çocuk (OSB)	Robot temelli müdahale ve insan temelli müdahale	Kelimeler ve cümleler kullanarak düşüncelerini ifade edebilme ve yüz ifadeleri, beden dili, el kol hareketleri ile iletişim kurabilme	Robot temelli müdahale grubunda daha fazla çocuk, sözel ve sözel olmayan iletişimde anlamlı iyileşmeler gösterdi.
Soleiman vd., 2023	RoboParr ot ve Red (Papağan Robotları)	Duygusal etkileşimde bulunma	Yarı-özerk	6 çocuk (4 erkek, 1 kız; 6-11 yaş), OSB tanısı (seviyeleri 1- 2)	Robot destekli duygusal etkileşim eğitimi; terapötik ortam ve ekran üzerinden uygulandı.	Gülümseme, üzüntü, öfke, korku yüz ifadeleri tanıma	Duyu tanıma becerileri gelişti ve çocuklar bu becerileri sürdürdü; sosyal etkileşimlerde kullanmaya devam ettiler.
Van den Berk- Smeek ens vd., 2022	NAO Robotu	Rehberlik	Yarı özerk	3-8 yaş arası, OSB tanılı toplam 73 katılımcı	Robot destekli TTÖ	Sosyal iletişim becerilerini artırma, spontan sosyal başlatmaların arttırılması, anne- çocuk etkileşimi	Robot destekli TTÖ grubunda, genel sosyal iletişim becerilerinde daha büyük gelişim gözlemlenmiş. TTÖ+robot grubu, rutine devam grubu'na göre daha iyi sonuçlar göstermiştir.
Cao vd., 2022	NAO Robotu	Modelleme ve sosyal etkileşimde rehberlik yapma	Yarı özerk	4-5 yaş, OSB tanısı, 5 erkek katılımcı	Okul ortamı, sosyal oyun aktiviteleri içinde	Ortak dikkat, göz teması kurma, işaret etme, baş hareketleri, göz hareketleri, öğretmeni izleme, paylaşılan ilgi alanlarına dikkat	Robot modelleme, çocukların ortak dikkat becerilerini artırmada yardımcı oldu. 3 haftalık eğitim süreci sonrasında çocuklar, göz teması kurma ve işaret etme gibi JA davranışlarında gelişme gösterdi.
Chung, 2021	NAO	İnsana yardımcı asistan	Yarı özerk	5-11 yaş	Okul ortamında bireysel sosyal beceri eğitimi	Göz teması, sözel girişim, iki yönlü iletişim, temel duygular, taklit, karşılıklı yanıt	Göz teması ve sözel girişimde anlamlı artış; etkiler robot kaldırıldıktan sonra da devam etti.
Mehmood vd., 2021	Nao	Dikkat geliştirme	Tam özerk	OSB tanılı 9 çocuk (2 kız, 7 erkek), ortalama 7.57 yaş	Laboratuvar ortamı	Dikkat geçişi, sosyal uyanlara (görsel, sesli, hareketli) odaklanma	Katılımcıların dikkati arttı, hareketli uyanlar daha fazla çektii; robot sunum şekli yanıt sürelerini etkiledi;

Zheng vd., 2020	NAO	Ortak dikkat becerilerini öğretici ve yönlendirici	Tam özerk	OSB tanılı 1,64–3,14 yaş arası 20 çocuk (MG: 11, KG: 9)	Üniversite bünyesinde yürütülen klinik ortamda, bire bir yapılan oturumlar	Ortak dikkat başlatma Ortak dikkati yanıtlama	dikkat geçişlerinde iyileşme görüldü. Müdahale grup düzeyinde anlamlı bulunmadı; bazı çocuklarda sosyal iletişimde gelişme, bazılarında ise gerileme görüldü.
Marino vd., 2020	Nao Robotu	Bilişsel davranışçı terapi uygulayıcı	Tam özerk	OSB tanılı, 7-10 yaş arası, 14 çocuk	Sosyal beceriler ve duygu tanıma	Duygu tanıma, empati, kendilik duygusu ve sosyal beceriler	Robot Grubu (RG) çocukları, TEC ve ELT testlerinde anlamlı gelişim gösterdi (TEC %59, ELT %48). Kontrol Grubu (KG), RG'ye kıyasla duygusal ve sosyal becerilerde belirgin bir iyileşme sağlamadı. Ortak dikkat'ta anlamlı artış gözlemlenmiştir; yanıt verme konusunda fark yoktur.
So vd., 2020	NAO	Drama karakteri olarak rol oynama	Yarı özerk	OSB tanılı 4-6 yaş, 23 çocuk 12'si müdahale grubunda	Robot tabanlı drama eğitimi, 9 hafta, 45 dakikalık oturumlar	Ortak dikkat ve işlevsel oyun davranışları	Göz teması ve iletişim başlatma sıklığında anlamlı artış; kazanımlar bakım aşamasında korundu. OSB'li çocuklar robotla sosyal kuralları öğrenmede zorlanırken, TG çocukları daha hızlı öğrendi. OSB'li çocuklar daha fazla insan benzeri robot algısı geliştirdikçe öğrenmeleri zorlaştı.
Chung, 2019	NAO	Öğretmene yardımcı	Yarı özerk	OSB tanılı 9-11 yaş, 14 erkek çocuk,	Okul ortamında, bireysel	Göz teması (sıklık ve süre), iletişim başlatma	Tipik gelişim gösteren çocuklar, OSB grubuna göre daha fazla göz teması ve ortak dikkat göstermiştir. Ancak, OSB grubu robotla etkileşimde daha fazla süre harcamıştır.
Zhang vd., 2019	Naonao (insansı robot)	Sosyal kuralları öğretici	Yarı özerk	OSB tanılı 20 çocuk (5-8 yaş arası)	Laboratuvar ortamında	Güvensizlik ve aldatmaca kuralları	OSB'li çocuklar dört ajana sınırlı göz teması gösterdi; insansı robot ve avatar daha ilgi çekti.
Cao vd., 2019	Nao	Çocukların göz teması süresini artırma ve ortak dikkat becerilerini geliştirme	Tam özerklik	OSB tanılı 15 çocuk (13 erkek, 2 kız) ve TG 15 çocuk (12 erkek, 3 kız), yaş aralığı 5-12	Laboratuvar ortamı, göz izleme cihazı ile göz hareketlerini izlenmesi	Göz teması, ortak dikkat, hedefe odaklanma	OSB'li çocuklar sosyal dikkatini çekme ve etkileşim sağlama Etkileşim partneri / pekiştirici
Kumazaki vd., 2019	ACTROID-F (android robot), CommU (insansı robot)	OSB'li çocukların sosyal dikkatini çekme ve etkileşim sağlama	Tam özerk	OSB tanılı 15 çocuk, ortalama 3,33 yaş, TD grup: 23 çocuk, ortalama 3,19 yaş	Laboratuvar ortamı	Sosyal dikkat, göz teması, etkileşim becerileri	Her iki çocukta etkileşim süresi ve hedef davranışlarda (ör. istemde bulunma, taklit) artış gözlemlendi
Desideri vd., 2017	NAO	Etkileşim partneri / pekiştirici	Yarı özerk	OSB tanılı, 4–10 yaş, 2 çocuk	Klinik ortam, bire bir yapılandırılmış seanslar	Motor ve vokal taklit, isme tepki, ifade edici ve alıcı dil, istemde bulunma	Ön-test ve son test arasında anlamlı gelişim; 2 hafta sonra da kalıcı etkiler görüldü. İki çocukta yanıtlarda ve etkileşimde artış, istatistiksel olarak anlamlı değil; tüm çocuklarda birlikte oynama azaldı.
So vd., 2016	NAO	Sosyal beceri eğitimi	Yarı özerk	5-11 yaş		Pantomim jest tanıma ve üretme becerileri	OSB grubunda sosyal kaygı anlamlı şekilde azaldı. Sosyal becerilerde önemli bir fark gözlemlenmedi. Robotik bilgi arttı.
Huskins vd., 2015	NAO	Yönerge verme, rol tanıma, pekiştirme, hatırlatma, sorun çözme	Yarı özerk	Müdahale grubu 9, kontrol grubu 9	Okul ortamında bireysel oturumlar	Etkileşim başlatma, uygun yanıt verme, birlikte oynama davranışı	
Kaboski vd., 2015	NAO	Sosyal etkileşimde bulunma ve grup	Yarı özerk	OSB tanılı 3 çocuk ve 3 tipik gelişim gösteren	Klinik ortam / Lego® terapisi	Sosyal kaygıyı azaltmak, sosyal/vokasyonel becerileri geliştirmek	

çalışmasına katılma	kardeş 5–13 yaş
------------------------	--------------------

Bee-Bot, özellikle okul öncesi ve erken çocukluk döneminde görev yönlendirici ve eğitsel araç rolünde kullanılmış, manuel olarak programlanabilen düşük özerkliğe sahip bir robot türü olarak değerlendirilmiştir (Pérez-Vázquez vd., 2025). Pepper robotu ise sosyal jest tanıma ve duygusal etkileşim konularında kullanılmış ve yarı-özerk olarak programlandığı belirtilmiştir (Benedicto-Rodríguez vd., 2025).

Çalışmalarda yer alan diğer robotlar arasında Aelos Pro (Hou vd., 2024), ACTROID-F ve CommU (Kumazaki vd., 2019), RoboParrot (Soleiman vd., 2023), Zeno, QTrobot ve Probo gibi çeşitli insansı ve eğitsel robotlar bulunmaktadır. Bu robotların rolleri çoğunlukla model olma, sosyal etkileşimi başlatma, duygu tanıma eğitimi sağlama ya da oyun arkadaşı olma şeklindedir. Kullanım özerklikleri ise geniş bir yelpazeye yayılmakta; tam özerk sistemlerle çalışan robotlardan manuel olarak yönlendirilen robotlara kadar farklılık göstermektedir (Zheng vd., 2020; Mehmood vd., 2021).

Robotların özerklik düzeyi, müdahale etkililiğinde önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Tam özerk sistemlerde robot, çocuğun tepkisine göre gerçek zamanlı yanıt verirken; yarı-özerk sistemlerde insan müdahalesine bağlılık sürmektedir. Manuel programlanan robotlar ise daha yapılandırılmış ve sınırlı etkileşim sunmaktadır. Örneğin, Bee-Bot ile yapılan çalışmada robotun düşük özerkliği, öğretmenin yönlendirme rolünü artırmış ve etkileşimi daha çok insan kontrolüne dayalı kılmıştır (Pérez-Vázquez vd., 2025).

Katılımcıların Yaş Grupları, Sayıları Ve Uygulama Bağlamları

Katılımcı sayısı çalışmalara göre önemli farklılıklar göstermektedir. Tek denekli çalışmalarda 1–2 çocuk yer alırken (Desideri vd., 2018), geniş ölçekli randomize kontrollü çalışmalarda bu sayı 70'in üzerine çıkabilmektedir (Van den Berk-Smeekens vd., 2022). Genellikle 5–20 katılımcı aralığında yürütülen küçük ölçekli deneysel ve yarı deneysel tasarımlar tercih edilmiştir. Müdahaleler, çoğunlukla okul, klinik ve laboratuvar ortamlarında gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Chung vd. (2025), çalışmasında okul temelli bireysel oturumlar uygulanırken, Zheng vd. (2020), klinik ortamda robot destekli bire bir seanslar yürütmüştür. Bunun yanı sıra yaz kampı uygulaması gibi informal bağlamlarda da robot aracılı müdahalelere yer verilmiştir (Kaboski vd., 2015).

Müdahalelerde Ele Alınan Sosyal Etkileşim Ve İletişim Becerileri

Araştırmalarda en sık odaklanılan beceriler; ortak dikkat, göz teması, sıra alma, etkileşimi başlatma ve sürdürme, sözel ve sözel olmayan iletişim, jest tanıma, yüz ifadelerinin tanınması, fonksiyonel oyun ve duygusal farkındalık gibi alanlardır. Sosyal robotlar hem model olma hem de birebir etkileşim yoluyla öğretici bir araç olarak kullanılmıştır. Örneğin, Zheng vd. (2020), çalışmasında ortak dikkat ve göz teması geliştirme amaçlanmış, robotun çocuğun davranışlarına anlık tepki vermesiyle bu becerilerin pekiştirildiği rapor edilmiştir. Benzer şekilde Cao vd. (2022),

çalışmasında NAO robotu, göz takibi ve dikkat yönlendirme davranışlarında model olarak kullanılmıştır. Pérez-Vázquez vd. (2025), çalışmasında sosyal karşılıklık (sıra alma, dinleme, konuşmaya uygun yanıt verme) üzerine odaklanılmıştır. Zhang vd. (2019), çalışmasında ise çocukların sosyal olarak karmaşık kavramları —özellikle güvensizlik ve aldatmaca— anlamaları hedeflenmiştir. Bu çalışmada NAO robotu senaryo tabanlı olarak çocuklarla etkileşime girmiştir. Kaboski vd. (2015), çalışmasında sosyal becerilere genel bir odak sunulmuşken, Huskens vd. (2015), çalışması çocukların kardeşleriyle işbirliği içinde oynama davranışlarını geliştirmeye yönelik LEGO terapiye dayalı robotlu uygulamalar içermektedir. Soleiman vd. (2023), çalışmasında ise çocukların duygusal etkileşimde bulunma, duyguyu tanıma ve doğru biçimde ifade etme becerileri hedef alınmıştır.

Sosyal Robot Destekli Müdahalelerin OSB'li Çocukların Sosyal Etkileşim Ve İletişim Becerileri Üzerindeki Rolü

İncelenen çalışmalarda, sosyal robot destekli müdahalelerin OSB'li çocukların sosyal etkileşim ve iletişim becerilerinin gelişiminde genel olarak olumlu etkiler sağladığı, ancak bu etkinin robotun türüne, müdahale süresine, bireysel farklılıklara ve uygulama bağlamına göre değişkenlik gösterebildiği belirlenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Bu betimsel derleme, 2015–2025 yılları arasında yayımlanan ve OSB'li çocuklarda sosyal robot destekli müdahaleleri inceleyen 20 çalışmanın analizini kapsamaktadır. İncelenen çalışmalarda sosyal robotların, OSB'li çocukların sosyal etkileşim ve iletişim becerilerini desteklemek amacıyla farklı roller üstlenerek kullanıldığı rapor edilmiştir. En sık kullanılan robot türü, insansı özellikleri ve çoklu iletişim kanalları nedeniyle NAO'dur. Bee-Bot, okul öncesi dönemde görev yönlendirici ve eğitsel araç olarak kullanılmış; Pepper robotu ise sosyal jest tanıma ve duygusal etkileşim alanlarında yarı özerk biçimde programlanmıştır (Damianidou, 2020; Vagnetti, 2024).

Katılımcı yaş aralığı çoğunlukla 3–12 yaş arasında olup, müdahaleler okul, klinik ve laboratuvar gibi farklı bağlamlarda yürütülmüştür. Örneklem büyüklükleri çalışmalara göre değişkenlik göstermekte; bazı çalışmalar 1–2 katılımcı ile yürütülürken, bazıları 20'den fazla çocukla gerçekleştirilmiştir (Örneğin Zheng vd., 2018; Vagnetti, 2024). Bartl-Pokorny vd. (2021), incelemelerine dahil edilen 50 makalede toplam 892 katılımcı rapor edildiğini ve ortalama katılımcı sayısının 18, medyanının ise 10 olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte, küçük örneklem büyüklükleri bazı çalışmaların istatistiksel gücünü sınırlayabilir ve bulguların genellenebilirliğini kısıtlayabilir (Bartl-Pokorny vd., 2021).

Araştırmalarda hedeflenen sosyal etkileşim ve iletişim becerileri arasında göz teması, ortak dikkat, jest tanıma, sıra alma ve iki yönlü iletişim öne çıkmaktadır (Damianidou, 2020; Vagnetti, 2024). Özellikle göz teması ve ortak dikkat becerilerinde robot destekli müdahalelerin katkı

sağlayabileceği ifade edilmiştir (Kouroupa vd., 2022). Bununla birlikte, sosyal bilişsel beceriler (örneğin güvensizlik veya aldatma kavramları) gibi daha üst düzey hedeflerin çalışmalarında görece daha az ele alındığı dikkat çekmektedir.

Sosyal robot destekli müdahalelerin etkilerine ilişkin bulgular, göz teması kurma, ortak dikkat geliştirme, jest tanıma ve iki yönlü iletişim gibi temel becerilerde bazı olumlu gelişmelerin sağlanabileceğini düşündürmektedir (Damianidou, 2020; Vagnetti, 2024). Bununla birlikte, bireysel farklılıkların (Örneğin, sosyal motivasyon düzeyi, robot etkileşimine ilgi veya duyu hassasiyetleri) sonuçlar üzerinde önemli etkileri olabileceği ifade edilmektedir (Bartl-Pokorny vd., 2021). Bu da elde edilen bulguların genellenebilirliği konusunda temkinli olunması gerektiğine işaret etmektedir.

Literatürdeki önceki bulgular da bu sonuçları desteklemektedir. Örneğin, Kumazaki vd. (2020), robot özerkliğinin insan desteğiyle birlikte uygulandığında sosyal becerilerin gelişimini destekleyebileceğini ifade etmiştir. Takata vd. (2023) ise çoklu insansı robot kullanılan müdahalelerde çocukların sosyal bakış açısı ve empati gelişimi açısından ilerlemeler kaydedebileceğini rapor etmiştir. Bununla birlikte, Dubois-Sage vd. (2024), robotların insan etkileşimine kıyasla kaygıyı azaltma potansiyeline sahip olabileceğini; ancak bu etkinin bireysel özelliklere ve bağlama göre değişkenlik gösterebileceğini vurgulamışlardır. Bartl-Pokorny vd. (2021), sosyal motivasyonun müdahale katılımındaki önemini belirtmiş, fakat kullanılan ölçme araçlarının çeşitliliğinin ve etkileşim kalitesinin sonuçlar üzerinde sınırlayıcı etkileri olabileceğini ifade etmiştir. Vagnetti (2024), sosyal robotların terapötik potansiyeline işaret etmekle birlikte, metodolojik çeşitlilik ve uzun vadeli etki çalışmalarının eksikliğinin alandaki kanıt birikimini sınırlayabileceğini aktarmıştır.

Robot özerkliği ve insan desteği arasındaki denge konusu da dikkat çekmektedir. Damianidou (2020), robot özerkliğinin çoğu durumda sınırlı kalabileceğini ve insan desteği ile birlikte uygulandığında (Örneğin, öğretmen veya terapist eşliğinde) müdahale etkililiğinin artabileceğini ileri sürmüştür. Kumazaki vd. (2020) ise robotların özerk tepkilerinin müdahaleyi daha çekici hâle getirebileceğini; ancak bu özelliğin her çocuk için aynı düzeyde etkili olmayabileceğini belirtmiştir. Bu durum, robot özerkliği ve insan desteği dengesinin müdahale etkililiği açısından önemli bir değişken olabileceğini düşündürmektedir.

Dubois-Sage vd. (2024), sosyal robotların sosyal kaygıyı azaltma ve sosyal motivasyonu artırma potansiyeline sahip olabileceğini; ancak bu etkinin bireysel özelliklere, uygulama bağlamına ve müdahale süresine bağlı olarak farklılık gösterebileceğini ifade etmiştir. Vagnetti (2024) ise sosyal robot destekli müdahalelerde ölçme araçlarının çeşitliliği ve etkileşim kalitesini değerlendirme yöntemlerindeki farklılıkların sonuçların karşılaştırılabilirliğini sınırlayabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle, sosyal robot destekli müdahalelerin etkilerini ortaya koyacak çalışmaların hem kısa hem de uzun vadede tutarlı şekilde yürütülmesi ve bu çalışmalarda standardize edilmiş ölçme araçlarının kullanılması önerilmektedir.

Sonuç olarak, bu betimsel incelemenin bulguları, sosyal robot destekli müdahalelerin OSB'li çocukların sosyal etkileşim ve iletişim becerilerini desteklemede umut verici bir potansiyele sahip olabileceğini göstermektedir. Bununla

birlikte, bu potansiyelin bağlama, robotun teknik kapasitesine, uygulama süresine ve bireysel farklılıklara göre değişkenlik gösterebileceği unutulmamalıdır. Robot özerkliği ve insan desteği arasındaki dengenin müdahale başarısındaki rolü de önemlidir. Gelecek araştırmalarda, örneklem büyüklüğünün artırılması, robot özerklik düzeylerinin insan desteğiyle birlikte sistematik olarak test edilmesi ve müdahalelerin uzun vadeli etkilerinin izlenmesi önem arz etmektedir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu sistematik derleme çalışmasında bazı sınırlılıklar gözlenmiştir. Öncelikle, literatür taraması yalnızca Scopus ve ULAKBİM Ulusal Veri Tabanları ile sınırlı tutulmuştur. Bu durum, diğer uluslararası veri tabanlarında yer alan çalışmaların kapsam dışı kalmasına neden olmuş olabilir. Gelecek çalışmalar için daha geniş veri tabanı taramaları önerilmektedir. Çalışmada kullanılan anahtar kelimeler özenle belirlenmiş olmakla birlikte, farklı terminolojiler veya eş anlamlı terimler nedeniyle bazı çalışmalara ulaşılamamış olabilir. İlerleyen betimsel çalışmalarda bu stratejinin genişletilmesi yararlı olabilir. Bu incelemenin yalnızca 3-14 yaş grubundaki çocuklara odaklanması, OSB'li yetişkinler için yapılan araştırmaları kapsam dışında bırakmıştır. Gelecekte yaş aralığının daha geniş tutulması önerilebilir. Ayrıca, yalnızca hakemli dergilerde yayımlanmış ve tam metnine erişilebilen Türkçe ve İngilizce makalelerin incelenmesi, farklı dildeki veya yayımlanmamış çalışmaların kapsam dışı kalmasına yol açmıştır. Gelecek derlemelerde daha geniş bir yayın yelpazesi değerlendirmeye alınabilir. Son olarak, çalışmada incelenen makalelerin raporladığı robot türleri, özerklik düzeyleri ve uygulama bağlamları bazı durumlarda sınırlı bilgi içermekte, bu da karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, sosyal robot müdahaleleriyle ilgili gelecekteki çalışmalarda daha kapsamlı bilgi sunulması önerilmektedir.

Kaynakça

- American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). American Psychiatric Publishing.
- Baron-Cohen, S., Leslie, A. M., & Frith, U. (2000). Does the autistic child have a "theory of mind"? In J. A. Burack, T. Charman, N. Yirmiya, & P. R. Zelazo (Eds.), *The development of autism: Perspectives from theory and research* (pp. 59–79). Lawrence Erlbaum Associates.
- Bartl-Pokorny, K. D., et al. (2021). Robot-based intervention for children with autism spectrum disorder: A systematic literature review. *IEEE Access*, 9, 165433–165450. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3132785>
- Centers for Disease Control and Prevention. (2023). Data and statistics on autism spectrum disorder. <https://www.cdc.gov/ncbddd/autism/data.html>
- Costa, A., Giglioli, I., Salomone, R., Cipresso, P., & Riva, G. (2018). Social robots as a tool for autism spectrum disorder intervention. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 21(7), 424–429. <https://doi.org/10.1089/cyber.2017.0578>
- Damianidou, D., Eids, A., & Arthur-Kelly, M. (2020). The use of robots in social communications and interactions for individuals with ASD: A systematic review. *Advances in*

- Neurodevelopmental Disorders*, 4, 357–388. <https://doi.org/10.1007/s41252-020-00184-5>
- Dautenhahn, K. (2007). Socially intelligent robots: Dimensions of human–robot interaction. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 362(1480), 679–704. <https://doi.org/10.1098/rstb.2006.2004>
- Dubois-Sage, M., Jacquet, B., Jamet, F., & Baratgin, J. (2024). People with autism spectrum disorder could interact more easily with a robot than with a human: Reasons and limits. *Behavioral Sciences*, 14(2), 131. <https://doi.org/10.3390/bs14020131>
- Javed, H., Ryu, H., Kim, J., & Park, H. W. (2022). Enhancing facial expression recognition and imitation in children with autism spectrum disorder using QTrobot. *Robotics and Autonomous Systems*, 149, 103912. <https://doi.org/10.1016/j.robot.2021.103912>
- Kumazaki, H., Yamada, Y., Kikuchi, M., Osanai, H., & Kawai, M. (2020). Social robots for children with autism spectrum disorder: A systematic review. *Current Psychiatry Reports*, 22(7), 33. <https://doi.org/10.1007/s11920-020-01176-4>
- Kouroupa, A., Laws, K. R., Irvine, K., Mengoni, S. E., Baird, A., & Sharma, S. (2022). The use of social robots with children and young people on the autism spectrum: A systematic review and meta-analysis. *PLOS ONE*, 17(6), e0269800. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0269800>
- Lord, C., Elsabbagh, M., Baird, G., & Veenstra-Vanderweele, J. (2018). Autism spectrum disorder. *The Lancet*, 392(10146), 508–520. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)31129-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)31129-2)
- Ma, X., Saldana, D., McGinnis, T., & Scassellati, B. (2020). Robot-mediated interventions for children with autism spectrum disorders: A meta-analysis. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50(12), 4239–4257. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04522-5>
- Palestra, G., Rossi, S., & Somalvico, M. (2021). The role of social robots in autism spectrum disorder intervention: A meta-analysis. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 640640. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.640640>
- Robins, B., Dautenhahn, K., & Dickerson, P. (2006). From isolation to communication: A case study evaluation of robot-assisted play for children with autism with a minimally expressive humanoid robot. *Interaction Studies*, 7(3), 335–361. <https://doi.org/10.1075/is.7.3.03rob>
- Scassellati, B., Admoni, H., & Mataric, M. (2012). Robots for use in autism research. *Annual Review of Biomedical Engineering*, 14, 275–294. <https://doi.org/10.1146/annurev-bioeng-071811-150036>
- Schreibman, L., Dawson, G., Stahmer, A. C., Landa, R., Rogers, S. J., McGee, G. G., ... & Halladay, A. (2015). Naturalistic developmental behavioral interventions: Empirically validated treatments for autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(8), 2411–2428. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2407-8>
- Tager-Flusberg, H., Paul, R., & Lord, C. (2005). Language and communication in autism. In F. R. Volkmar, R. Paul, A. Klin, & D. Cohen (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders* (3rd ed., Vol. 1, pp. 335–364). Wiley.
- Takata, K., Yoshikawa, Y., Muramatsu, T., Matsumoto, Y., Ishiguro, H., Mimura, M., & Kumazaki, H. (2023). Social skills training using multiple humanoid robots for individuals with autism spectrum conditions. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1168837.
- Vagnetti, R., Di Nuovo, A., Mazza, M., et al. (2024). Social robots: A promising tool to support people with autism. A systematic review of recent research and critical analysis from the clinical perspective. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*. <https://doi.org/10.1007/s40489-024-00434-5>
- Warren, Z., McPheeters, M. L., Sathe, N., Foss-Feig, J. H., Glasser, A., Veenstra-VanderWeele, J., ... & McDonald, K. (2015). A systematic review of early intensive intervention for autism spectrum disorders. *Pediatrics*, 136(Supplement 1), S60–S81. <https://doi.org/10.1542/peds.2014-3667E>
- Wetherby, A. M., & Woods, J. J. (2006). Early social interaction project for children with autism spectrum disorders beginning in the second year of life: A preliminary study. *Topics in Early Childhood Special Education*, 26(2), 67–82. <https://doi.org/10.1177/02711214060260020201>

Climate-Related Financial Disclosures: The Case of Commercial Banks in Türkiye

Turna Buse Ulu^{1,a,*}, Erdem Başçı^{2,b}

¹ Ph.D. Student, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics

² Prof. Dr., TED University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 15/05/2025

Accepted: 16/06/2025

ABSTRACT

This article evaluates climate-related financial disclosures of the banking sector in Türkiye in line with the recent developments in sustainability reporting standards. Our article is the first study to score banks' climate change reports in Türkiye using the Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD) criteria. Climate change poses significant risks and opportunities in the financial sector, and the scoring measures banks' awareness of this issue. The scoring is done manually using 2021 and 2023 data from 10 commercial banks. The findings are compared with the Carbon Disclosure Project (CDP) scores and banks' financial indicators. The scoring made with TCFD criteria is observed to have a strong and positive correlation with CDP scores. We also examine whether banks' capacity to manage climate change risks plays a decisive role in financial performance indicators. Although the financial sector indirectly causes carbon emissions, the preparation and evaluation of these reports are important for both the financial health and reputation of banks and the reduction of carbon emissions. A positive but weak relationship is found between the calculated TCFD scores and the banks' financial performance indicators. Sustainability scores of banks in Türkiye regarding climate change have not yet been found to have a significant impact on their financial performance, according to current data.

Keywords: Climate Change Reporting, Sustainable Banking, Financial Performance, TCFD criteria, CDP scores

İklimle İlgili Finansal Açıklamalar: Türkiye'deki Ticari Bankalar Örneği

Süreç

Geliş: 15/05/2025

Kabul: 16/06/2025

Öz

Bu makale, Türkiye'deki bankacılık sektörünün iklimle ilgili finansal açıklamalarını, sürdürülebilirlik raporlama standartlarındaki tarihsel gelişmeler doğrultusunda değerlendirmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de bankaların iklim değişikliği raporlarını İklimle İlgili Finansal Açıklamalar Görev Gücü (TCFD) kriterlerini kullanarak puanlayan ilk çalışmadır. İklim değişikliği, finans sektöründe önemli riskler ve fırsatlar oluşturmaktadır ve bahsedilen puanlama bankaların bu konudaki farkındalığını ölçmektedir. Puanlama, 10 ticari bankanın 2021 ve 2023 verileri kullanılarak yapılmıştır. Bulgular Karbon Saydamlık Projesi (CDP) puanları ve bankaların finansal göstergeleri ile karşılaştırılmıştır. TCFD kriterleri ile yapılan puanlamanın CDP puanları ile güçlü ve pozitif bir korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca bankaların iklim değişikliği risklerini yönetme kapasitelerinin finansal performans göstergeleri üzerinde belirleyici bir rol oynayıp oynamadığı incelenmiştir. Finans sektörü karbon emisyonuna dolaylı yollardan neden olsa da bu raporlamaların yapılması ve değerlendirilmesi hem bankaların finansal sağlığı, itibarı hem de karbon emisyonunun azaltılması açısından önem taşımaktadır. Hesaplanan TCFD puanları ile bankaların finansal performans göstergeleri arasında pozitif ancak zayıf bir ilişki bulunmuştur. Çalışmanın sonucunda Türkiye'deki bankaların iklim değişikliğine ilişkin sürdürülebilirlik puanlarının, finansal performansları üzerinde belirgin bir etkisi saptanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği Raporlaması, Sürdürülebilir Bankacılık, Finansal Performans, TCFD kriterleri, CDP skoru

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a ozkardesbuse@gmail.com

^b 0000-0002-2240-2743

^b erdem.basci@tedu.edu.tr

^b 0000-0003-4246-6207

How to Cite: Ulu, T. B., & Başçı, E. (2025). Climate-related financial disclosures: The case of commercial banks in Türkiye. *International Journal of Current Social Science*, 4(1), 45–53.

Introduction

With the increasing sensitivity to sustainability and especially climate change, companies around the world have started to give more importance to preparing reports on their impact on climate change as well as the impact of climate change on their financial performance. Many large-scale companies in the world are preparing their reports on sustainability. In this context, sustainability reporting has many advantages for both large and small-medium sized companies, but more notably for the banking sector. It is important for the firms and for the banks to be aware of the risks and opportunities that climate change may cause for their companies. By reporting and making these predictions concrete, companies can be prepared for risks and develop strategies. On the other hand, it should not be ignored that this situation may provide some opportunities for them. To be aware of these opportunities and not to miss the advantages it will provide, systematic sustainability reporting is necessary.

In many industries in Türkiye, companies publish reports on sustainability and climate change. These companies are usually large companies that are likely to cause carbon emissions directly. In the finance sector, which can cause carbon emissions more indirectly, it is important to make these reports both for the banks' financial health, and reputation as well as to reduce carbon emissions. Although it is common in the financial sector to publish reports on climate change, only a small number of banks in Türkiye care about preparing these reports and sharing them with the public. These reports are generally published annually on the banks' websites under the name "Climate Change Report" according to the CDP (Carbon Disclosure Project) reporting method. The purpose of this article is to calculate the disclosure scores of 10 banks in Türkiye that report on climate change according to the TCFD (Task Force on Climate-related Financial Disclosures) criteria and to examine the relationship between these scores and not only the scores published by the CDP but also some financial indicators of the banks.

Carbon Disclosure Project (CDP)

CDP was established in 2000 and asked companies to disclose their climate impacts. It later expanded its scope to include deforestation and water security, and expanded its reach to smaller states. In 2013, they shortened their name to "CDP." Through CDP, more than 23,000 companies worldwide have reported on climate change, water security and deforestation. At least 1,100 states, cities and territories have also reported on their environmental performance through CDP (CDP, 2024).

The main purpose of CDP is to ensure that companies report on their climate management, to access more climate-related data and to share it with the public. CDP sends a "Request for Information" to companies every year, asking them to report on their greenhouse gas emissions, their emission reduction targets, the risks of

climate change for them, and their management strategies and improvement opportunities. CDP believes that the reporting process benefits both the companies reporting and those using these reports. It also believes that those reporting benefit because it enables companies to become more aware of themselves and to determine their internal strategies accordingly (Andrew & Cortese, 2011).

In addition, it provides the advantage of developing strategies to manage and reduce emissions. CDP can help widespread mandatory regulatory regimes related to carbon emissions. Furthermore, the information collected by CDP can also be used as an important source of information for policymakers, investors, creditors, educators and academics. A carefully constructed transparent information system can make markets work better and enable more effective steps to be taken to reduce greenhouse gas emissions. Additionally, since CDP is entirely voluntary, companies are free to report on their carbon emissions and climate. They can report all or part of the information requested by CDP, or they have the freedom to refuse to participate entirely (Andrew & Cortese, 2011).

Task Force on Climate-Related Financial Disclosures (TCFD)

Climate change is a subject that needs to be examined in particular because it can completely change the strategies, services and plans of companies. Despite this, the financial effects of climate change have not been considered for many years. To address this issue, in 2017, the G20's Financial Stability Board (FSB) established the Task Force on Climate-related Financial Disclosures. It investigated the effects of climate change on financial performance and the risks it may cause and made various recommendations. Furthermore, in recent years, research on this subject has increased and has become more prominent. The guidelines prepared by TCFD on this subject are one of the most important reporting standards on climate at the international level. The fact that TCFD reports are referred to in both ISSB standards and EU reports shows their importance (Friedrich et al., 2022).

On the other hand, it is crucial for investors to be able to measure and evaluate the impacts of emissions in a simple way, because they can predict the financial impacts of climate risks and plan their investments accordingly. In other words, the primary goal of the TCFD is to better explain the impact of climate-related risks and opportunities on financial situations, enabling investors and creditors to make more sensible financial decisions.

The Task Force on Climate-Related Financial Disclosures (TCFD) provides climate-related financial disclosure recommendations to ensure transparency and more accurate capital allocation. These recommendations categorize companies' activity elements into four main areas: "governance, strategy, risk management and metrics and targets." These four recommendations are completely interrelated. They focus on analyzing how

organizations view their climate-related risks and opportunities. "Following the publication of the TCFD recommendations, the Financial Stability Board (FSB) requested the Task Force promote adoption of the TCFD framework, providing further guidance, supporting educational efforts, monitoring climate-related financial disclosure practices in terms of their alignment with the TCFD recommendations, and preparing annual status reports through 2023." (Task Force on Climate-related Financial Disclosures [TCFD], 2024)

Immediately after the publication of the 2023 status report on 12 October 2023, the TCFD completed its mission and was disbanded. The task of ensuring the control of companies' climate-related reports was taken over by the International Financial Reporting Standards (IFRS) at the request of the FSB (Task Force on Climate-related Financial Disclosures [TCFD], 2024).

The seminal paper by Friedrich et al. (2022) provides an in-depth analysis of European banks' climate reporting practices, their compliance with climate issues and the extent to which they implement the recommendations of the Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD). The study observes a positive development in the quality of climate-related disclosures over time. On the other hand, it highlights that there are still significant gaps in areas such as strategy, governance and setting targets for climate risks and opportunities. Furthermore, it is noteworthy that information such as "scenario analyses", which are of great importance for assessing the long-term impacts of climate change on banks' financial stability and operations, is still lacking.

This study also discusses the importance of legitimacy theory in understanding the motivations behind banks' climate reporting. According to this theory, banks make climate disclosures in response to social expectations because they see it as an important tool to strengthen their corporate image and gain social legitimacy. While this gives the impression that banks are aware of the importance of climate reporting, it may not be done to truly integrate climate risks into their core business strategies. In other words, this importance may also be given to ensure strategic image management aimed at meeting external expectations (Friedrich et al., 2022).

The authors also emphasize the critical need to include climate-related risks in banks' overall risk management strategies. Effective risk management should not only aim to identify and mitigate immediate risks. Effective risk management should also include scenario analysis, which is a forward-looking approach to assess and analyze future climate-related challenges. In addition, the study discusses the importance of providing detailed and quantitative information on emission limitations, resilience strategies, and how these elements are integrated into corporate strategies.

Moreover, the study discusses how regulatory frameworks can shape climate reporting practices. The study also compares TCFD recommendations with Global Reporting Initiative (GRI) standards. While TCFD focuses

on the financial impact of climate risks, GRI offers a broader perspective focusing more on social and environmental impacts, indicating that these frameworks have different priorities. In conclusion, the study reveals the extent to which climate reporting has developed in European banks. While significant progress has been made in the quality of transparent reporting, there are still challenges in terms of providing comprehensive and forward-looking information that fully integrates climate risks into overall risk management processes. The study argues that climate reporting should not be done solely to meet stakeholder expectations. It emphasizes that climate reporting is also very important to increase the overall transparency, resilience and sustainability of banking operations and that it would be more appropriate to report with this motivation. Addressing these gaps is of great importance for banks to effectively navigate a complex and rapidly changing environment, respond to societal demands and secure their legitimacy in the face of increasing climate-related challenges (Friedrich et al., 2022).

Climate Related Financial Disclosures Of Banks In Türkiye

The study focuses on the analysis of reports archived by Turkish banks on their websites. Some Turkish banks have recently started to publish annual sustainability reports. These reports generally include information and targets based on Scope 1, Scope 2 and Scope 3. A standard catalogue was used for the analysis of the components in the texts, thus increasing objectivity. Thanks to the repeatability of this TCFD scoring method, new reports can easily be reported with the same system. A 3-stage scoring scale was used depending on the intensity of the information. While the criteria containing two scoring segments as risks and opportunities are scored as "0= no reporting, 0.5= incomplete reporting, 1= intensive reporting", the scoring for single-segment criteria is as "0= no reporting, 1= incomplete reporting, 2= intensive reporting" (Friedrich et al., 2022). The criteria in the critical catalogue are grouped under 4 main headings. These headings are "Governance" with 2 criteria, "Strategy" with 3 criteria, "Risk Management" with 4 criteria and "Metrics and Targets" with 4 criteria (See Table 1.1). The maximum score that companies that receive full scores from all criteria can receive is 28.

A total of 10 banks in Türkiye were scored manually in this study. The sustainability reports published annually by these 10 banks were examined. Since these reports have only recently been prepared in Türkiye, the years 2021 and 2023 were scored. In order to make a comparison with the CDP scoring, only banks scored by the CDP were selected. These banks include private and foreign capital deposit banks, private banks, public banks and participation banks. This variation also provides an advantage in terms of data diversity. The names of the banks that have been subject to sustainability scores are as follows:

QNB Finansbank	Halkbank
Akbank Albaraka Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O Şekerbank T.A.Ş.	Yapı Kredi Türkiye İş Bankası Türkiye Garanti Bankası A.Ş. ICBC Turkey Bank A.Ş.

Table 1.1 TCFD Disclosure Scoring Criteria

No.	Rationale for evaluating the general TCFD recommendations and the bank-specific recommendations	Point range
1	Governance	0-4
1.1	General: "Describe the board's oversight of climate-related risks and opportunities" Risks 0 = no reporting, if the bank does not publish information on the board's oversight of climate aspects related to risks 0.5 = incomplete reporting, if the bank explains the board's oversight related to climate-related risks 1 = intensive reporting, if the bank reports comprehensively on the board's oversight on climate-related risks and may designate various individuals or bodies responsible for climate risks Opportunities 0 = no reporting, if the bank does not publish information on the board's oversight of climate aspects related to opportunities 0.5 = incomplete reporting, if the bank explains the board's oversight related to climate-related opportunities 1 = intensive reporting, if the bank reports comprehensively on the board's oversight on climate-related risks and may designate various individuals or bodies responsible for climate opportunities	0-2
1.2	General: "Describe the management's role in assessing and managing climate-related risks and opportunities" Risks 0 = no reporting, if the bank does not provide any information on how the management is dealing with climate-related risks 0.5 = incomplete reporting, if the bank provides information on how management manages climate-related risks but not how management assesses them 1 = intensive reporting, if the bank provides disclosures on how management manages and assesses climate-related risks. Opportunities 0 = no reporting, if the bank does not provide any information on how the management is dealing with climate-related opportunities 0.5 = incomplete reporting, if the bank provides information on how management manages climate-related opportunities but not how management assesses them 1 = intensive reporting, if the bank provides disclosures on how management manages and assesses climate-related opportunities	0-2
2	Strategy	0-8
2.1	General: "Describe the climate-related risks and opportunities the organization has identified over the short, medium, and long term" Risks 0 = no reporting, if the bank does not report any time horizon in identifying climate-related risks. 0.5 = incomplete reporting, if the bank identifies climate-related risks and only considers two of the three time horizons (e.g., short- and medium-term risks) 1 = intensive reporting, if the bank comprehensively identifies and reports short-, medium-, and long-term climate risks Opportunities 0 = no reporting, if the bank does not report any time horizon in identifying climate-related opportunities 0.5 = incomplete reporting, if the bank identifies climate-related opportunities and only considers two of the three time horizons (e.g., short- and medium-term opportunities) 1 = intensive reporting, if the bank comprehensively identifies and reports short-, medium-, and long-term climate opportunities	0-2
2.2	Bank-specific: Significant concentrations of credit exposure to carbon-related assets and information about climate-related risk (transition and physical) in their lending and other financial intermediary business activities 0 = no reporting, if the bank reports on transition and physical risks, but in doing so does not relate them to lending and other financial intermediary activities and does not address significant concentrations of credit exposures to carbon-related assets 1 = incomplete reporting, if the bank reports on transition and physical risks, relating them to lending and other financial intermediary activities, but does not address significant concentrations of credit exposures to carbon-related assets 2 = intensive reporting, if the bank reports on transition and physical risks, relating them to lending and other financial intermediary activities, and addresses significant concentrations of credit exposures to carbon-related assets	0-2
2.3	General: "Describe the impact of climate-related risks and opportunities on the organization's businesses, strategy, and financial planning" Risks 0 = no reporting, if the bank does not report the impact of climate-related risks or only reports the impact of these risks on one issue (e.g., financial planning) 0.5 = incomplete reporting, if the bank considers two of the three issues when considering the impact of climate-related risks (e.g., strategy and organization's business, but not financial planning) 1 = intensive reporting, if the bank reports the impact of climate-related risks, taking into account the organization's business, strategy, and financial planning Opportunities 0 = no reporting, if the bank does not report the impact of climate-related opportunities or only reports the impact of these opportunities on one issue (e.g., financial planning) 0.5 = incomplete reporting, if the bank considers two of the three issues when considering the impact of climate-related risks (e.g., strategy and organization's business, but not financial planning) 1 = intensive reporting, if the bank reports the impact of climate-related opportunities, taking into account the organization's business, strategy, and financial planning	0-2
3	Risk Management	0-8
3.1	General: "Describe the organization's processes for identifying and assessing climate-related risks" 0 = no reporting, if the bank neither describes how it identifies climate risks nor how it assesses them 1 = incomplete reporting, if the bank describes the process for identification but not the process for assessment 2 = intensive reporting, if the bank describes the process for identifying and assessing climate-related risks	0-2
3.2	Bank-specific: Characterizing climate-related risk in the context of traditional banking risk categories such as credit risk, market risk, liquidity risk, and operational risk and describing any risk classification framework used 0 = no reporting, if the bank's report does not identify a link between climate-related risks and traditional risk categories and does not explain the risk categories used 1 = incomplete reporting, if the bank relates climate-related risks to traditional risk categories but does not explain the risk categories used 2 = intensive reporting, if the bank relates climate-related risks to traditional risk categories and explains the risk categories used	0-2
3.3	General: "Describe the organization's processes for managing climate-related risks" 0 = no reporting, if the bank does not report how climate risks will be managed or only mentions potential climate risks 1 = incomplete reporting, if the bank discloses climate risks and describes how climate risks are managed in general but does not report how specific climate risks are managed 2 = intensive reporting, if the bank reports how it manages climate risks in general and how it manages specific climate risks (e.g., with reference to quantitative key figures)	0-2
3.4	General: "Describe how processes for identifying, assessing, and managing climate-related risks are integrated into the organization's overall risk management" 0 = no reporting, if the bank does not integrate any process or only integrates the identification process for climate-related risks into the organization's overall risk management 1 = incomplete reporting, if the bank integrates the identification and management process for climate-related risks into the organization's overall risk management but not the assessment process 2 = intensive reporting, if the identification, assessment, and management processes have been integrated by the bank into the organization's overall risk management	0-2

(Continues)

No.	Rationale for evaluating the general TCFD recommendations and the bank-specific recommendations	Point range
4	Metrics and Targets	0-8
4.1	General: "Disclose the metrics used by the organization to assess climate-related risks and opportunities in line with its strategy and risk management processes" Risks 0 = no reporting, if the metrics used by the bank are not used to assess climate risks and are not in line with their strategy and risk management processes 0.5 = incomplete reporting, if the metrics used by the bank to assess climate risks are not in line with its strategy or risk management processes 1 = intensive reporting, if the bank uses metrics to assess climate-related risks and these are in line with its strategy and risk management processes Opportunities 0 = no reporting, if the metrics used by the bank are not used to assess climate opportunities and are not in line with their strategy and risk management processes. 0.5 = incomplete reporting, if the metrics used by the bank to assess climate opportunities are not in line with its strategy or risk management processes. 1 = intensive reporting, if the bank uses metrics to assess climate-related opportunities and these are in line with its strategy and risk management processes	0-2
4.2	Bank-specific: Providing the metrics used to assess the impact of (transition and physical) climate-related risk on their lending and other financial intermediary business activities in the short, medium, and long term and the amount and percentage of carbon-related assets relative to total assets as well as the amount of lending and other financing connected with climate-related opportunities 0 = no reporting, if the bank uses metrics to assess (transitional and physical) risks but does not apply them to its short-, medium-, and long-term lending activities 1 = incomplete reporting, if the bank uses metrics to assess (transitional and physical) risks and applies them to its short-, medium-, and long-term lending, but does not set the amount and percentage of carbon-related assets relative to total assets 2 = intensive reporting, if the bank makes ratios to assess (transitional and physical) risks and applies them to its short-, medium-, and long-term lending and sets the amount and percentage of carbon-related assets relative to total assets	0-2
4.3	General: "Disclose Scope 1, Scope 2, and, if appropriate, Scope 3 greenhouse gas (GHG) emissions and related risks" 0 = no reporting, if the bank has published scopes 1, 2, and 3 but has not related them to its risks 1 = incomplete reporting, if the bank has published scopes 1 and 2 and related them to its risks 2 = intensive reporting, if Scopes 1, 2, and 3 have been published and related to risks	0-2
4.4	General: "Describe the targets used by the organization to manage climate-related risks and opportunities and their performance against targets" Risks 0 = no reporting, if the bank does not describe targets that do not address how they will manage climate-related risks and does not provide information on performance against those targets 0.5 = incomplete reporting, if the bank describes specific climate targets to manage climate-related risks but does not report performance to meet those targets 1 = intensive reporting, if the bank describes specific climate targets to manage climate-related risks and reports performance to meet those targets Opportunities 0 = no reporting, if the bank does not describe targets that do not address how they will manage climate-related opportunities and does not provide information on performance against those targets 0.5 = incomplete reporting, if the bank describes specific climate targets to manage climate-related opportunities, but does not report performance to meet those targets 1 = intensive reporting, if the bank describes specific climate targets to manage climate-related opportunities and reports performance to meet those targets	0-2
Total		28

(Friedrich et al., 2022)

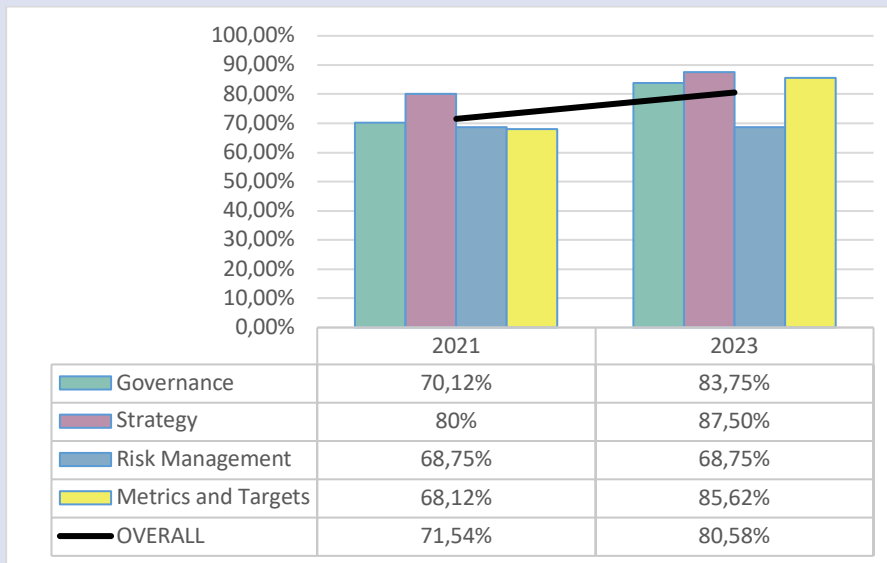

Figure 1.1 Average Reporting Quality of Each Section

In order to answer the first criterion 1.1 (see table 1.1), We searched the word of "board" in the text. If the word "board" was not mentioned, we gave 0 points. If the words "risk" or "opportunity" were not mentioned in the section about the board, we gave 0 points to this bank for this criterion. If positive or negative facts were mentioned more than once within the scope of risk and opportunity, we gave full point. If they were mentioned only once, we gave 0.5 points. This method was applied separately for risk and opportunity.

As mentioned before, the 4 grouped criteria headings in the critical catalogue were examined separately (See Figure 1.1). The questions under these headings are considered as a whole. Figure 1.1 highlights that the

quality of climate reporting increased by approximately 9 points from 2021 to 2023, as expected. In both years, the average score from the criteria titled "Strategy" was higher than the others. In addition, there is no change in the average score of the "Risk Management" criteria. There is an increase of approximately 13 points in the "Governance" category. On the other hand, the highest average increase is seen in the criteria in the "Metrics and Targets" category with approximately 17 points. This may be due to the recent increase in the use of metrics in this field in Türkiye, in other words, increased awareness.

Comparison of Tcfd and Cdp Scores

One of the important reasons why these 10 banks were selected in Türkiye is that they were scored by CDP. The relationship and correlation between CDP scores and their own TCFD scores were examined. CDP performed the scoring with letter grades. These letter grades were first converted to numerical values out of 4 in order to examine the correlation (See Table 1.2). Stata programs and Excel were used for all regression analyses. As a result

of the examination, a positive and strong correlation was determined between them. This may be an indication that the scoring is successful. Scatter graphs were created separately and together for both years (See Figure 1.2, Figure 1.3). The positive relationship is seen in the graphs.

Table 1.2 CDP Letter Scores and Their Equivalents in the 4-point System

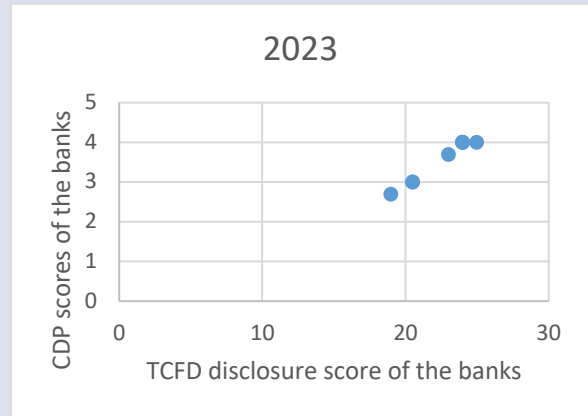
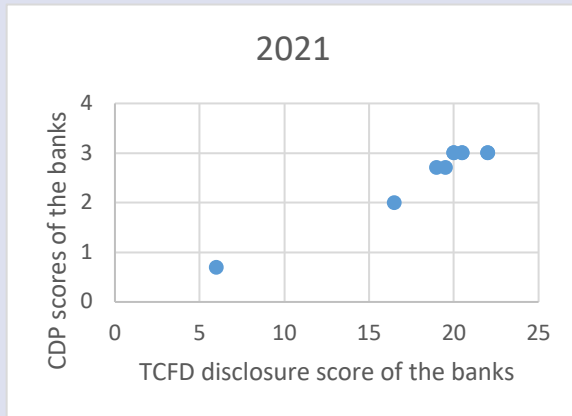

Figure 1.2 Scatter graphs of TCFD and CDP (2021 and 2023)

	2021			2023		
	TCFD disclosure scores	CDP num	CDP letter	TCFD disclosure scores	CDP num	CDP letter
QNB Finansbank	16.5	2	C	24	4	A
Halkbank	22	3	B	23	3.7	A-
Akbank	19.5	2.7	B-	20.5	3	B
Yapı Kredi	20.5	3	B	24	4	A
Albaraka	19	2.7	B-	19	2.7	B-
Türkiye İş Bankası	20	3	B	25	4	A
Türkiye Vakıflar Bankası	20.5	3	B	24	4	A
Garanti Bankası	20	3	B	20.5	3	B
Şekerbank	22	3	B	24	4	A
ICBC Turkey Bank	6	0.7	D-	5.5		

Figure 1.3 Scatter graphs of TCFD and CDP (pooled data)

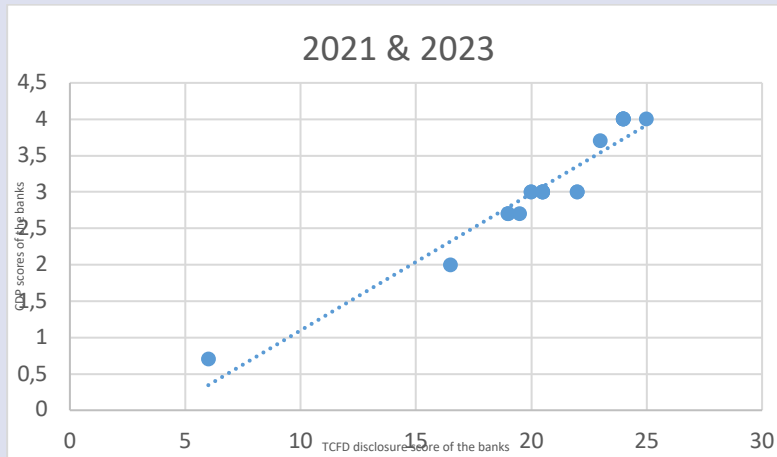
In this regression below (5.1), the value of 14.67 represents the t-statistic. This value tests the significance of the relationship between CDP and TCFD, and the larger the t-statistic, the more likely this relationship is to be significant. This regression has a standard error of 0.336. Here, a high t-value of 14.67 and the corresponding p-

value (0.000) indicate that the relationship between CDP and TCFD is very strong and highly statistically significant.

$$TCFD = 5.36 + 4.92 \times CDP$$

$$(5.03) \quad (14.67) \quad (2.1)$$

t-values are in parentheses

	2021		2023	
	Return on Equity	Return on Assets	Return on Equity	Return on Assets
QNB Finansbank	18.7	1.4	52.7	4.1
Halkbank	3.6	0.2	8.3	0.5
Akbank	17.5	2.2	36.7	4.4
Yapı Kredi	18.9	1.8	44.5	4.7
Albaraka	4.19	0.2	33.4	1.9
Türkiye İş Bankası	18	1.8	32.3	3.6
TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O	8.5	0.5	16.6	1.1
T.GARANTİ BANKASI A.Ş.	18.6	2.2	42.6	5.3
SEKERBANK T.A.Ş.	9.3	0.6	38.5	3.4
ICBC TURKEY BANK A.Ş.	8	0.4	30.9	1.5

Financial Performance Indicators and Tcfd

It was analyzed whether the sensitivity of banks to climate change affected the financial situation of the banks. The "return on equity" and "return on assets" of the banks in 2021 and 2023 were used for the analysis (See Table 2.1).

Return on assets shows how much of each money invested in the business will be returned as profit, for example, the cash provided to the business is compared to the profit made in that year when the facilities, equipment, etc. were purchased. In other words, it is an indicator of how effectively the company uses its assets to generate profit (Blanding, 2016).

$$\frac{\text{net profit}}{\text{total assets}} = \text{return on assets} \quad (3.1)$$

Return on equity is a similar concept. It shows how much profit each money invested in the company provides to the equity (Blanding, 2016).

$$\frac{\text{net profit}}{\text{shareholder's equity}} = \text{return on equity} \quad (3.2)$$

Table 2.1 Return on Equity and Return on Assets of the Banks (Türkiye Bankalar Birliği, 2021; Türkiye Bankalar Birliği, 2023; Halk Yatırım Menkul Kıymetler A.Ş., 2021).

In the regression model below (3.3), the value of 0.902 represents the t-statistic of TCFD. However, since the t-statistic of 0.902 is below the significance limit, it is concluded that this coefficient is not statistically significant. This regression has a standard error of 0.646. The t-statistic of 0.902 and the corresponding p-value of 0.379 indicate that the coefficients are not statistically significant. TCFD does not affect the return on equity of banks.

$$ROE = 11.571 + 0.582 \times TCFD$$

t-values are in parentheses

In the regression analysis below (3.4), the coefficient of TCFD on ROA is 0.103, but this result is not statistically significant enough. This regression has a standard error of 0.068. According to the results, although TCFD has a positive effect on ROA, this effect may have occurred by chance. In other words, other variables may have also been effective. 1.51 is the t-statistic of the coefficient showing the effect of the TCFD variable on return on assets. Since the P value is 0.149, TCFD does not have a significant effect on ROA.

$$ROA = 0.0531 + 0.103 \times TCFD \quad (3.4)$$

(0.038) (1.508)

t-values are in parentheses

Although there is a positive relationship between the mentioned financial indicators and the TCFD Disclosure Score, it is not significant enough. In other words, it can be concluded that there is no direct relationship between this scoring and financial indicators.

In order to make a comparison, regression analysis was conducted with 10 banks that report CDP and 22 banks that do not report CDP.

$$ROA = 4.116 - 2.026 \times CDP_Reporting \quad (3.5)$$

(8.241) (-2.286)

$$ROE = 21.82 + 1.27 \times CDP_Reporting \quad (3.6)$$

(9.695) (0.318)

t-values are in parentheses

The p-value of the CDP_Reporting variable (0.0258) is significant at the 5% level of significance. This indicates that CDP reporting has a statistically significant negative effect on return on assets (ROA). It can be said that the ROA values of

banks that report CDP are lower on average than those that do not. The p-value of the constant term is close to zero and significant.

The p-value (0.7519) of the CDP_Reporting variable is not statistically significant at a 5% significance level, indicating that CDP reporting has no significant impact on return on equity (ROE).

These results show that CDP reporting has a negative and significant effect on ROA, but not on ROE. This can be concluded that CDP reporting by banks may reduce asset returns, but does not affect equity returns.

$$ROE_{2021} = 13.959 - 1.43 \times CDP_Reporting_a$$

(8.85) (-0.507) (3.7)

$$ROE_{2023} = 30.057 + 3.59 \times CDP_Reporting_a$$

(9.109) (0.618) (3.8)

$$ROA_{2021} = 3.05 - 1.92 \times CDP_Reporting_a$$

(4.926) (-1.733) (3.9)

$$ROA_{2023} = 5.233 - 2.183 \times CDP_Reporting_a$$

(7.091) (-1.68) (3.10)

t-values are in parentheses

The coefficient of the CDP_Reporting variable is negative (-1.43) and the t-statistic is -0.507. This t-statistic indicates that CDP reporting does not have a statistically significant effect on ROE (2021). In addition, CDP reporting does not appear to have a significant decreasing effect on the ROE in 2021.

The coefficient of the CDP_Reporting variable for 2023 ROE is positive (3.59) but the t-statistic is 0.618. This low t-statistic again indicates that CDP reporting does not have a statistically significant effect on the ROE in 2023.

In other words, although CDP reporting has a negative effect on ROE in the short term, it has a positive effect over a longer period of time, although it is not significant.

The coefficient of the CDP_Reporting variable for the ROA 2021 regression is -1.92 and negative. This coefficient means that the average return on assets (ROA) of banks reporting CDP in 2021 is lower than those not reporting. However, the t-statistic is at the limit of significance at -1.733 and is not significant enough. Although CDP reporting seems to have a negative effect on ROA, it can be concluded that this effect does not provide a statistically definite result.

In the other regression, the coefficient of the CDP_Reporting variable is -2.183 and is a negative value. This indicates that the average return on assets (ROA) of banks reporting CDP in 2023 is lower than those not reporting. However, the t-statistic is -1.68, which is again not considered significant at the 5% level of significance. It can be concluded that CDP reporting does not have a statistically significant effect on ROA.

Concluding Remarks

In this study, firstly, information about the historical progress, current state and the importance of sustainability reporting standards is presented. Although these reports are

being published by large companies in developed countries, sustainability reporting on climate change is rather new in the banking sector. Thanks to the scoring of these reports by independent experts, banks are encouraged to publish high-quality sustainability reports systematically and investors can make more informed decisions. Realizing this importance, we conducted the first study that score banks in Türkiye according to TCFD criteria. The TCFD disclosure scoring criteria are used in Friedrich et al. (2022).

In this article, the 2021 and 2023 Climate Change reports published by 10 banks on their websites are evaluated according to the TCFD criteria. Our TCFD scores are then compared with the scores previously given by CDP for the same banks, for the same years. We find a high correlation between our TCFD scores and the CDP scores. As a result of this comparison, we conclude that CDP scores are calculated with a similar approach to TCFD.

The relationship between the obtained data and the banks' financial indicators "return on equity", and "return on asset" data is also examined in the article. Although there is a positive correlation between the financial performance indicators and the calculated TCFD scores, they are not statistically significant. Therefore, it can be concluded that the sustainability scores of banks in Türkiye regarding climate change do not yet have a pronounced effect on their financial performance according to the recent data. This conclusion may have been reached due to the low number of data points available for Turkish banks. Banks in Türkiye have been systematically reporting and publishing climate change for a short time. Although some banks have started publishing these reports rather recently, most of them are sufficiently aware of the importance of these reports. If more banks report on their sustainability performance over time, future studies on this subject may provide stronger evidence.

Our study is a starting point for scoring the sustainability awareness of banks in Türkiye regarding climate change according to the TCFD criteria. We believe that sustainability reporting for the banking sector will become an essential part of climate action both in Türkiye and globally in the coming years.

References

- Andrew, J., & Cortese, C. L. (2011). *Carbon disclosures: Comparability, the carbon disclosure project and the greenhouse gas protocol*. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 5(4), 5–18.
- Blanding, M. (2016, April 4). *A refresher on return on assets and return on equity*. *Harvard Business Review*. Retrieved August 23, 2024, from <https://hbr.org/2016/04/a-refresher-on-return-on-assets-and-return-on-equity>
- CDP (2024). About us. Carbon Disclosure Project. Retrieved August 14, 2024, from <https://www.cdp.net/en/info/about-us>
- Friedrich, T. J., Velte, P., & Wulf, I. (2022). *Corporate climate reporting of European banks: Are these institutions compliant with climate issues?* *Business Strategy and the Environment*, 32(6), 2817–2834. <https://doi.org/10.1002/bse.3272>
- Halk Yatırım Menkul Kıymetler A.Ş. (2021). *Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş. 2021 yıllık raporu*. Retrieved from https://www.halkyatirim.com.tr/pdf/SirketRaporlari/248671_ALBRK_07122021_sirketrapor.pdf

Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD) (2024). About the TCFD. Retrieved August 14, 2024, from <https://www.fsb-tcfd.org/about/>

Türkiye Bankalar Birliği (2021). Bankalarımız 2021. Retrieved from https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8850/Bankalarimiz_2021.pdf

Türkiye Bankalar Birliği (2023). *Bankalarımız 2023*. Retrieved from https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/9034/Bankalarimiz_2023.pdf

Transformation of Satisfaction into Entrepreneurship: Cultural Tightness, Life Satisfaction, and Individual Economic Orientations

Filiz Bozağaç^{1,a,*}, Ömür Saltık^{2,b}, Süleyman Değirmen^{3,c}

¹ Independent Researcher

² Dokuz Eylül University, Faculty of Business, Department of Economics

³ Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Econometrics

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 24/04/2025

Accepted: 16/06/2025

JEL Codes: M14, B21, L26, I31, D01

ABSTRACT

This study investigates the impact of organizational cultural tightness on individuals' entrepreneurial orientation through the lenses of microeconomics and behavioral economics, with a focus on the mediating role of life satisfaction. Using Structural Equation Modeling (SEM) on data from private sector employees in Türkiye, the findings reveal that cultural tightness positively influences proactiveness, innovativeness, risk-taking, and autonomy, while showing no significant effect on aggressive competitiveness. Life satisfaction serves as a partial mediator, enhancing forward-looking behaviors but promoting caution in autonomy and competitiveness. By integrating subjective well-being and cultural norms into economic decision-making, the study challenges classical utility maximization models. It underscores that entrepreneurship should be supported not only by economic incentives but also by organizational and policy measures that improve life quality. At the microeconomic level, life satisfaction functions as a critical leverage mechanism, transforming the influence of cultural tightness and guiding entrepreneurial behavior.

Keywords: Cultural Tightness, Subjective Utility, Planning Fallacy, Entrepreneurial Orientation, Life Satisfaction

Tatminin Girişimciye Dönüşümü: Kültürel Sıkılık, Yaşam Tatmini ve Bireysel İktisadi Yönelimler

Süreç

Geliş: 24/04/2025

Kabul: 16/06/2025

JEL Kodları: M14, B21, L26, I31, D01

Öz

Bu çalışma, örgütsel kültürel sıkılığın bireylerin girişimcilik yönelimine etkisini mikro ve davranışsal iktisat çerçevesinde incelemektedir; yaşam tatmininin aracılık rolünü değerlendirmektedir. Türkiye'de özel sektör çalışanlarından elde edilen verilerle YEM kullanılarak test edilen model, kültürel normların ekonomik kararları etkilediğini göstermiştir. Bulgular, kültürel sıkılığın ileriye etkililik, yenilikçilik, risk alma ve özerklik gibi girişimcilik bileşenlerini pozitif etkilediğini; saldırgan rekabetçilik üzerinde ise anlamlı bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur. Yaşam tatmini, ileriye dönük planlamayı desteklerken; özerklik ve saldırgan rekabetçilikte daha temkinli yaklaşımları teşvik etmektedir. Bu sonuçlar, klasik fayda maksimizasyonu anlayışını genişleterek, kültürel normlar ve öznel iyilik hâlinin ekonomik davranışlardaki belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Çalışma, girişimciliğin yalnızca ekonomik teşviklerle değil, yaşam kalitesini artıran kurumsal ve politik desteklerle de güçlenebileceğini göstermektedir. Yaşam tatmini, mikro iktisadi düzeyde kültürel sıkılığın etkilerini dönüştürerek girişimsel davranışları yönlendiren önemli bir kaldıraç işlevi görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Sıkılık, Öznel Fayda, Planlama Yanlılığı, Girişimcilik Yönelimi, Yaşam Tatmini

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a fbozagac@gmail.com

^b 0000-0002-3764-0111

^b omursaltik09@gmail.com

^{ID} 0000-0001-8507-8971

^c suleymandegirmen@gmail.com

^{ID} 0000-0001-8750-652X

How to Cite: Bozağaç, F., Saltık, Ö., & Değirmen, S. (2025). Transformation of satisfaction into entrepreneurship: Cultural tightness, life satisfaction, and individual economic orientations. *International Journal of Current Social Science*, 4(1), 54–64.

Giriş

Günümüz rekabetçi iş dünyasında bireylerin kurumsal karar süreçlerindeki davranışları yalnızca rasyonel beklentilerle değil, aynı zamanda kültürel bağlam ve öznel iyi oluş düzeyiyle şekillenir (Kahneman ve Tversky, 1979; Covin ve ark., 2006). Bu çerçevede mikro iktisadın davranışsal ve kurumsal alt alanları, bireysel kararların arkasındaki psikolojik, kültürel ve yapısal faktörleri açıklamak için güçlü bir teorik temel sunar.

Kültürel sıklık, toplumların birey davranışlarına yönelik normatif beklenti ve yaptırımlarının yoğunluğunu ifade eder (Gelfand ve ark., 2006; 2011). Mikro iktisadi bakış açısıyla bu yapı, bireyin stratejik tercihlerini sınırlandırarak davranışsal esneklik ve seçim özgürlüğünü etkiler (Thaler ve Sunstein, 2008). Bu doğrultuda risk alma, yenilik yapma ve motivasyon geliştirme biçimleri, bireylerin maruz kaldığı kurumsal normlarla etkileşim içinde gelişir (North, 1990; Williamson, 2000).

Bu çalışma, mikro iktisat düzeyinde kültürel sıklık, yaşam tatmini ve girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Yaşam tatmini, bireyin genel ve iş yaşamına dair öznel memnuniyetini yansıtırken, davranışsal iktisatta “duygusal fayda” bileşeni olarak değerlendirilir (Diener, 1984; Ryan ve Deci, 2001). Girişimcilik yönelimi ise bireyin risk alma, yenilik yapma ve fırsatları değerlendirme kapasitesini temsil eder (Covin ve ark., 2006; Lumpkin ve Dess, 1996).

Çalışmanın amacı, işletmelerdeki kültürel sıklığın girişimcilik yönelimi üzerindeki etkisini, yaşam tatmini aracılığıyla, mikro iktisadi düzlemde ortaya koymaktır. Bu kapsamda örgütsel kültürün bireylerin öznel fayda algısı ve davranışsal tercihleri üzerindeki etkisi değerlendirilmekte; yaşam tatmininin aracılık rolüne özel vurgu yapılmaktadır. Böylece girişimcilik davranışlarının yalnızca ekonomik ya da yapısal değil, bireyin psikolojik durumu ile de şekillendiği öne sürülmektedir.

Çalışmanın özgünlüğü, bireysel düzeyde Davranışsal Fayda Teorisi ile kurumsal düzeyde kültürel normlar arasındaki etkileşimi test etmesinde yatmaktadır. Gelfand’ın Kültürel Sıklık Teorisi ile Diener’in öznel iyi oluş modeli mikro iktisadi çerçevede birleştirilerek kültür, yaşam tatmini ve girişimcilik arasında bütüncül bir bağ kurulmaktadır. Bu yaklaşım, davranışsal ve yeni kurumsal iktisat literatürüne çok katmanlı bir açıklama sunarak katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Kavramsal Çerçeve

Kültürel sıklık, bir organizasyonda bireylerin belirli değer, inanç, norm ve davranış kalıplarına sıkı biçimde bağlı olmalarını ifade eder ve genellikle normatif, geleneksel örgüt kültürlerinde gözlemlenir (Khandwalla, 1977). Davranışsal iktisat bağlamında, bu yapı bireylerin karar kümesini daraltarak, alternatif değerlendirme süreçlerinde bilişsel maliyetleri artıran dışsal bir kısıt olarak işlev görmektedir (Kahneman, 2011; Thaler ve Sunstein, 2008). Bu nedenle, kültürel sıklık; örgütsel

esneklik, yenilikçilik ve adaptasyon kapasitesi üzerinde sınırlayıcı bir etki yaratabilir (O’Reilly ve Chatman, 1996).

Mikro iktisadi açıdan bu durum, bireylerin sınırlı rasyonalite (bounded rationality) ilkesiyle hareket etmelerine yol açar. Yani bireyler, mevcut bilgi ve kurumsal kısıtlar doğrultusunda “en iyi” seçeneği değil, “yeterli” olanı tercih ederler (Simon, 1959). Yüksek düzeyde kültürel sıklığa sahip örgütlerde, çalışanlar düşünsel ve davranışsal kalıplarda daralma yaşayarak yenilikçi fikirlere karşı direnç geliştirebilirler (Gelfand ve ark., 2006). Kurumsal iktisat çerçevesinde bu durum, bireylerin fırsat maliyetini artırarak yenilik üretme motivasyonunu azaltmaktadır (Williamson, 2000).

Kültürel sıklık, genellikle merkezîyetçi ve hiyerarşik örgüt yapılarıyla ilişkilendirilir. Bu tür yapılarda bireysel davranışlar sıkı şekilde denetlenirken, onaylanmış kalıplar dışında davranış sergilemek caydırılır (Mintzberg, 1989). Yaratıcılıktan ziyade, uyum ve normlara bağlılık ön plandadır (Schein, 1990). Her ne kadar bu yapı kısa vadede örgütsel istikrar ve verimlilik sağlasa da, değişken ve belirsiz piyasa koşullarında inovasyon kapasitesini sınırlandırabilir (Harrison ve Bazzy, 2017). Özellikle yenilikçiliğin marjinal faydasının yüksek olduğu sektörlerde, bu durum işletmelerin rekabet gücünü zayıflatmaktadır (Tirole, 1988; Gelfand ve ark., 2011).

Bu bağlamda, girişimcilik yönelimi kavramı önem kazanmaktadır. Girişimcilik yönelimi; bireylerin yenilikçilik, risk alma, fırsatları tanıma ve bağımsız hareket etme eğilimlerini yansıtan bir davranış biçimi olup hem bireysel girişimcilikte hem de örgüt içi girişimcilik pratiklerinde gözlemlenir (Stevenson ve Jarillo, 2007; Covin ve ark., 2006). Davranışsal iktisat yaklaşımı bu yönelimi, bireylerin risk algısı, belirsizlik toleransı ve öznel fayda beklentileri çerçevesinde açıklamaktadır (Knight, 1921; Simon, 1959).

Girişimcilik yönelimi; öz-yeterlik, içsel motivasyon ve belirsizlik altında fırsatları değerlendirme kapasitesi gibi bireysel faktörlerle şekillenir (Rauch ve Frese, 2007; Kahneman ve Deaton, 2010). Bireyler mevcut kurumsal yapıya rağmen yenilikçi davranışlar geliştirebilir; ancak kültürel sıklık bu davranışları sınırlandırabilir. Lumpkin ve Dess’in (1996) öne sürdüğü özerklik, yenilikçilik, risk alma, ileriye etkililik (proaktiflik) ve saldırgan rekabetçilik boyutları bu etkiyi analiz etmek için uygun bir çerçeve sunar.

İleriye etkililik, çevresel fırsatları erken fark edip hızlı tepki verme yeteneğidir (Lumpkin ve Dess, 1996; Bateman ve Crant, 1993). Mikro iktisat bağlamında, gelecekteki getirileri maksimize etme çabasıyla ilişkilidir (Knight, 1921; Simon, 1959). Davranışsal iktisat ise bu süreci bireyin öznel beklentilerine göre şekillenen karar alma olarak görür (Kahneman ve Tversky, 1979). Örgütsel düzeyde, çevresel değişimlere uyum sağlama kapasitesiyle ilişkilidir (Teece ve ark., 1997).

Salıdrgan rekabetçilik, pazarda liderlik ve rakiplere üstünlük sağlama hedefini içerir (Covin ve ark., 2006). Bu yönelim, yenilikçilik ve risk alma ile ilişkilidir (Miller, 1983) ve kurumsal iktisatta “öncü avantajı” yaratma kapasitesiyle öne çıkar (Lieberman ve Montgomery,

1988). Bireysel düzeyde özsaygı, statü ve kendini gerçekleştirme ile bağlantılıdır (Maslow, 1943; Deci ve Ryan, 2000).

Yenilikçilik, birey ve organizasyonların ürün, süreç ve hizmetlerde yaratıcı değişim yapma kapasitesidir (Miller, 1983). Sadece teknolojiyle sınırlı olmayıp, örgütsel yapıları da kapsar (Lumpkin ve Dess, 1996). Bu boyut davranışsal iktisatta bilişsel esneklikle; kurumsal iktisatta stratejik bilgi yönetimiyle; mikro iktisatta ise yüksek getirili yatırım kararlarıyla ilişkilendirilir (Tversky ve Kahneman, 1992; Zahra, 1991).

Risk alma, belirsizlik altında yatırım yapma cesaretini ifade eder (Stevenson ve Jarillo, 2007). Bu, yalnızca teknik değil, psikolojik ve beklentiye dayalı riskleri de içerir (Lumpkin ve Dess, 1996). Mikro iktisatta bu davranış, marjinal fayda beklentisi ile Beklenen Fayda Teorisi arasında yapılan tercihlere dayanır (Von Neumann ve Morgenstern, 1944). Davranışsal iktisat ise bu süreçte kayıptan kaçınma gibi psikolojik önyargıların etkisine odaklanır (Kahneman ve Tversky, 1979). Knight'ın (1921) Belirsizlik Teorisine göre girişimciler, ölçülebilir risklerden çok öngörülemez durumlarla baş etmeye çalışırlar.

Özerklik, bireyin bağımsız karar alma kapasitesidir (Lumpkin ve Dess, 1996). Fayda maksimizasyonu doğrultusunda daha geniş tercih kümesi oluşturma isteğini yansıtır. Öz-yeterliği yüksek bireylerde özerklik, girişimcilik eğilimini destekler (Bandura, 1986). Deci ve Ryan'a (2000) göre, Öz-belirlenim Teorisinde içsel motivasyon için özerklik temel bir ihtiyaçtır. Kurumsal düzeyde, karar yetkisinin yaygınlaştırılması bireysel performansı artırır (Mintzberg, 1989).

Yaşam tatmini, bireyin yaşamını olumlu değerlendirme düzeyidir (Diener, 1984). Mikro iktisat açısından tüketim, işgücü ve yatırım tercihleriyle; davranışsal iktisatta ise bireyin fırsat maliyeti algısı ve karar süreçleriyle ilişkilidir (Becker, 1976; Kahneman ve Deaton, 2010). Kurumsal iktisatta örgütsel performansın dolaylı bir göstergesidir (Helliwell ve ark., 2023). Tatmin düzeyi yüksek bireyler daha üretken ve işbirlikçi olur (Diener ve Seligman, 2004).

Yaşam tatmini, aynı zamanda sağlık, gelir düzeyi, toplumsal refah ve sosyal adalet gibi yapısal faktörlerden etkilenir (Ryff, 1989). Artan gelir, yaşam standardını yükseltse de, Easterlin Paradoksu'na (1974) göre bu etkinin marjinal faydası zamanla azalır (Kahneman ve Deaton, 2010). Psikolojik dayanıklılık, özsaygı, öz-yeterlik ve içsel motivasyon yaşam tatminini destekler (Seligman, 2011). Kültürel değerler de yaşam tatmini üzerinde belirleyicidir. Bireyci toplumlarda başarı, kolektivistlerde uyum öne çıkar (Hofstede, 1980). Toplumsal adalet ve eşitlik algısı da tatmini etkiler (Diener ve Suh, 1997).

Bu kavramsal çerçeve doğrultusunda, çalışmada ele alınan temel değişkenler arasında teorik olarak öngörülen ilişkilerin ampirik düzlemde test edilmesine yönelik hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez Geliştirme

Yaşam tatmini, bireylerin genel memnuniyet düzeyini ifade eden çok boyutlu bir kavram olup, mikro iktisat

bağlamında öznel faydanın bir yansıması olarak değerlendirilir (Becker, 1976; Frey ve Stutzer, 2002). Neoklasik Fayda Teorisi faydayı tüketimle açıklarken, davranışsal iktisat, algısal, sosyal ve kültürel faktörlerin de bu değerlendirmeye dâhil edilmesi gerektiğini savunur (Diener ve Seligman, 2004; Markus ve Kitayama, 1998). Bu nedenle yaşam tatmini yalnızca gelir düzeyine değil; kültürel normlar, sosyal karşılaştırmalar ve bireysel değerlere bağlı olarak da şekillenir.

Kültürel değerler ve sosyal yapılar, yaşam tatmini üzerinde belirleyici rol oynar. Bireyci kültürlerde kişisel başarı; toplulukçu kültürlerde ise sosyal uyum ve karşılıklı sorumluluk ön plana çıkar (Markus ve Kitayama, 1998). Bu fark, bireyci toplumlarda homoeconomicus modeliyle, toplulukçu yapılarda ise sosyal fayda maksimizasyonu ile ilişkilendirilir (Sen, 1977).

Sosyal sermaye ve güven ilişkileri yaşam tatmini üzerinde pozitif dışsallıklar yaratır (Putnam, 2000). Easterlin'in (1974) çalışması ise gelir ile yaşam tatmini arasındaki ilişkinin belirli bir noktadan sonra zayıfladığını, yani marjinal faydanın azaldığını ortaya koyarak klasik varsayımları sorgular. Bu yönüyle yaşam tatmini, yalnızca ekonomik değil; kurumsal yapı, sosyal ilişkiler ve kültürel normların da etkilediği çok boyutlu bir olgudur.

Bu doğrultuda çalışmada, yaşam tatmininin mikro iktisat yaklaşımlarıyla kültürel bağlamda incelenmesi çerçevesinde birinci hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 1: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin yaşam tatmini üzerinde anlamlı etkisi vardır.*

İş yaşamında yaşam tatmini, çalışanların çalışma koşulları ve kurumsal çevreden elde ettikleri psikolojik ve sosyal faydaların bir göstergesidir. Girişimcilik yönelimi ise yenilikçilik, risk alma ve iş kurma gibi mikro iktisadi eylemleri kapsar. Yaşam tatmini yüksek bireyler daha yaratıcı ve motive olma eğilimindedir (Rauch ve Frese, 2007; Kahneman ve Deaton, 2010).

Kültürel sıklık, organizasyon kültüründe katı normlar ve kurallarla ortaya çıkar. Bireylerin tercihlerini sınırlandırarak risk alma ve yenilik yapma kapasitesini engelleyebilir (North, 1990; Gelfand vd., 2011). Ancak bazı durumlarda bu yapı, örgütsel istikrar sağlayarak yaşam tatminini artırabilir (Harrison ve Bazzy, 2017). Dolayısıyla etkisi, bireysel değerlerle olan uyumuna bağlı olarak değişir (Sen, 1977).

Hofstede (1980), belirsizlikten kaçınma ve güç mesafesinin kültürel sıklığın temel belirleyicileri olduğunu ileri sürmüştür. Belirsizlikten kaçınma, girişimcilik davranışlarını sınırlandırabilir (Gelfand vd., 2006; Shane, 2003). Mikro iktisat perspektifinden kültürel sıklık, bireyin fayda fonksiyonunu etkileyen çevresel kısıtlamalar olarak görülür; tercih setini daraltarak yaşam tatminini azaltabilir (Sen, 1999).

Bu nedenle kültürel sıklık, yalnızca örgütsel verimlilik değil, bireylerin psikolojik refahı ve yaşam tatmini açısından da değerlendirilmelidir. Bu çerçevede çalışmanın ikinci hipotezi geliştirilmiştir.

Hipotez 2: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yönelimi üzerinde anlamlı etkisi vardır.*

Girişimcilik yönelimi, yenilikçilik, risk alma, özerklik ve rekabetçilik gibi stratejik davranışları kapsar (Lumpkin ve Dess, 1996). Mikro iktisadi bakış açısıyla, bu yönelim fayda maksimizasyonu amacıyla kaynak tahsisi ve stratejik pozisyon alma süreçlerini ifade eder (Knight, 1921).

Kültürel sıklık, normlara yüksek bağlılık ve düşük toleransla girişimcilik kapasitesini sınırlayabilir (Gelfand vd., 2007; North, 1990). Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu kültürlerde yenilikçilik ve risk alma zayıflar, bu da girişimcilik yönelimini olumsuz etkiler (Hofstede, 1980; Shane, 2003).

Davranışsal iktisat, kültürel sıklığın statüko yanlılığı ve kaygı kaçınma gibi psikolojik tepkileri tetikleyerek risk alma ve yenilikçiliği baskıladığını ortaya koymaktadır (Kahneman ve Tversky, 1979). Böylece, yüksek kültürel sıklık girişimcilik yönelimini pasifleştirmekte ve ekonomik dinamizmi azaltmaktadır (North, 1990; Rauch ve Frese, 2007). Bu bağlamda alt hipotezler geliştirilmiştir;

Hipotez 2a: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yöneliminin ileriye etkililik boyutu üzerinde anlamlı etkisi vardır.*

İleriye etkililik, firmaların gelecekteki stratejik başarılarını sürdürebilme kapasitesiyle ilgilidir (Lumpkin ve Dess, 1996). Yüksek belirsizlikten kaçınan kültürlerde statükoyu koruma motivasyonu, stratejik agresifliği sınırlar (Hofstede, 1980; Kahneman ve Tversky, 1979). Bu nedenle kültürel sıklık, girişimciliğin ileriye dönük etkisini zayıflatır (Gelfand ve ark., 2011). Dolayısıyla;

Hipotez 2b: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yöneliminin saldırgan rekabetçilik boyutu üzerinde anlamlı etkisi vardır.*

Saldırgan rekabetçilik, pazar liderliği ve yenilik gibi stratejik davranışları kapsar (Lumpkin ve Dess, 1996; Miller, 1983). Ancak yüksek belirsizlikten kaçınan ve katı normlara bağlı kültürlerde bu davranışlar sosyal riskler nedeniyle baskılanır (Hofstede, 1980; Gelfand vd., 2006; Kahneman ve Tversky, 1979). Yüksek belirsizlikten kaçınma oranı, organizasyonları sıkı normlara ve hiyerarşiye bağlarken, stratejik agresiflik içsel sansür mekanizmalarıyla bastırılır risk alma ve yenilikçiliği engeller (Gelfand ve ark., 2006). Bu bağlamda oluşturulan alt hipotez;

Hipotez 2c: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yöneliminin yenilikçilik boyutu üzerinde anlamlı etkisi vardır.*

Yenilikçilik, mikro iktisadi bağlamda firmaların dinamik verimlilik kapasitesini artıran önemli bir unsurdur (Teece ve ark., 1997). Kültürel sıklık, bilgi paylaşımı ve risk alma kapasitelerini sınırlayarak yenilikçiliği engeller. Yenilikçilik sadece ekonomik değil, normatif uyum maliyetiyle de değerlendirilir (Williamson, 2000; Erez ve Gati, 2004). Bu durum, organizasyonların statikleşmesine yol açabilir (Teece ve ark., 1997). Hem birey hem organizasyon düzeyinde normlara uyum sağlama baskısı, radikal fikirlerin ortaya çıkmasını engeller, risk alma kapasitesini sınırlar. Dolayısıyla;

Hipotez 2d: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yöneliminin risk alma boyutu üzerinde anlamlı etkisi vardır.*

Özerklik, mikro iktisadi yaklaşımlarda bireyin bağımsız karar alma kapasitesiyle ilgilidir ve kültürel sıklık bu kapasiteyi daraltır (North, 1990; Williamson, 2000). Yüksek güç mesafesi ve belirsizlikten kaçınma, bireylerin özerkliğini kısıtlar (Hofstede, 1980). Yeni kurumsal iktisat perspektifinden, kültürel sıklık, bireyin eylem alanını kısıtlayan kurumsal bir engel oluşturur (North, 1990; Williamson, 2000); girişimcilik cesaretini azaltır (Shane, 2003; Erez ve Gati, 2004; Kahneman ve Tversky, 1979). Dolayısıyla, kültürel sıklığın hâkim olduğu yapılar, özerklik davranışlarının gelişmesini engeller. Bu bağlamda;

Hipotez 2e: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yöneliminin özerklik boyutu üzerinde anlamlı etkisi vardır.*

Kültürel sıklık, organizasyonlarda katı normlar ve düşük sapma toleransı ile tanımlanır (Gelfand ve ark., 2011). Bu yapı, bireylerin yaratıcı düşünme, risk alma ve yenilikçilik gibi girişimcilik yönelimi bileşenlerini sınırlandırabilir. Schumpeter'in (1934) "yaratıcı yıkım" kavramıyla tanımladığı girişimci tipi, sıkı kültürlerde sistemsel dirençle karşılaşabilir.

Belirsizlikten kaçınmanın yaygın olduğu yapılarda bireyler davranışlarını statükoya göre şekillendirir (Hofstede, 1980; Gelfand ve ark., 2006). Bu durum, fırsatları erken fark edip harekete geçme olarak tanımlanan proaktif davranışları da baskılayabilir (Bateman ve Crant, 1993). Bu tür ortamlarda bireyler, kendi faydalarını değil, sosyal olarak kabul gören davranışları tercih etme eğilimi gösterir (Thaler ve Sunstein, 2008). Ancak bu sınırlandırıcı yapı, yaşam tatmini ile dengelenebilir. Yaşam tatmini bireyin öznel refah algısını yansıtır ve duygusal-bilişsel süreçleri etkileyerek daha cesur ve yaratıcı davranışları destekleyebilir (Diener ve ark., 2009; Judge ve ark., 2002). Yüksek yaşam tatmini, öz-yeterlik algısını güçlendirerek proaktif tutumları teşvik eder (Bandura, 1986; Benz, 2009).

Pozitif psikolojik sermaye (öz-yeterlik, umut, iyimserlik, dirençlilik), girişimcilik yönelimini destekleyen önemli kaynaklardandır (Glaeser ve ark., 2002). Mikro iktisadi beklenti teorilerine göre bireyler, gelecekteki fayda beklentilerine göre bugünkü davranışlarını şekillendirir. Bu doğrultuda yaşam tatmini, bireyin psikolojik kaynaklarını güçlendirerek kültürel normların baskısını dengeleyebilir (Zahra, 1991; Lumpkin ve Dess, 1996; Sen, 1999; Thaler ve Sunstein, 2008). Bu kapsamda üçüncü hipotez öne sürülmüştür:

Hipotez 3: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yönelimi üzerindeki etkisinde yaşam tatmininin anlamlı aracılık etkisi vardır.*

İleriye etkililik, bireylerin uzun vadeli hedef koyma, stratejik plan yapma ve vizyon geliştirme kapasitesini ifade eder (Schneider ve ark., 2018). Ancak kültürel sıklık, sosyal maliyet algısı ve normatif sınırlarla bu eğilimleri sınırlandırabilir (Gelfand ve ark., 2011; Miller ve Friesen, 1982; Zhao ve ark., 2024).

Davranışsal iktisada göre, yaşam tatmini bilişsel çerçevelemeyi etkileyerek risk ve stratejik kararları biçimlendirir (Kahneman, 2011). Tatmini yüksek bireyler,

geleceğe dair fayda beklentilerini daha güçlü yapılandırır ve stratejik adımlar atma eğilimindedir (Ryan ve Deci, 2001; Judge ve ark., 2002; Diener ve ark., 2009; Seligman, 2011). Bu durum, kısa vadeli riskten kaçınma yerine uzun vadeli faydayı önceliklendirmeyi sağlar (Thaler ve Sunstein, 2008). Yaşam tatmini, kültürel sıklığın sınırlayıcı etkilerini azaltan psikolojik bir tampon görevi görebilir. Yüksek tatmin, bireyin öz-yeterlik, vizyon ve belirsizlik toleransını artırarak kültürel normlara rağmen ileriye dönük girişimci davranışları destekleyebilir. Dolayısıyla geliştirilen alt hipotez:

Hipotez 3a: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yöneliminin ileriye etkililik boyutu üzerindeki etkisinde yaşam tatmininin anlamlı aracılık etkisi vardır.*

Saldırgan rekabetçilik, piyasa liderliği için cesur ve stratejik hamleleri içerir (Tirole, 1988). Bu stratejiler, mikro iktisatta oligopolistik rekabette “öncü-fırısatçı” davranışlarla açıklanır (Tirole, 1988). Ancak sıkı kültürel normlar, sosyal yaptırım riski nedeniyle bu davranışları kısıtlayabilir (Hofstede, 1980; Gelfand ve ark., 2011).

Pozitif psikoloji, yaşam tatmininin motivasyonu artırarak bu kısıtlamalara karşı daha dirençli stratejik davranışları desteklediğini öne sürer (Fredrickson, 2001). Beklenti Teorisine göre ise yaşam tatmini, kazanç çerçevesi algısını güçlendirerek daha cesur rekabetçi tutumları teşvik eder (Kahneman ve Tversky, 1979). Böylece mikro iktisadi düzeyde daha dinamik bir rekabet ortamı oluşabilir. Dolayısıyla;

Hipotez 3b: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yöneliminin saldırgan rekabetçilik boyutu üzerindeki etkisinde yaşam tatmininin anlamlı aracılık etkisi vardır.*

Yenilikçilik, yalnızca fikir üretimi değil, bu fikirlerin ekonomik yaşama dönüştürülmesini de içerir (Schumpeter, 1934). Ancak kültürel sıklık, bireyin yaratıcı kapasitesini sınırlandıran normatif engeller doğurur (Gelfand ve ark., 2011).

Bu sınırlamalar, bireyin psikolojik refahı aracılığıyla aşılabılır. Yaşam tatmini, bireyin duygusal istikrarını ve bilişsel esnekliğini artırarak yenilikçilik yönelimini destekler (Diener ve ark., 2009; Judge ve ark., 2002). Bandura’nın (1986) Öz-yeterlik Yaklaşımı ve Fredrickson’un (2001) Pozitif Duygular Kuramı bu ilişkiyi güçlendirmektedir. Davranışsal iktisat literatürü de, yenilikçiliğin içsel motivasyon, duygusal refah ve bilişsel esneklikle pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Thaler ve Sunstein, 2008). Bu bağlamda;

Hipotez 3c: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yöneliminin yenilikçilik boyutu üzerindeki etkisinde yaşam tatmininin anlamlı aracılık etkisi vardır.*

Risk alma, belirsizlik altında karar verebilme ve potansiyel kayıpları göze alma eğilimidir (Knight, 1921). Sıkı kültürel yapılar, bu eğilimi sosyal yaptırımlar ve hata korkusu aracılığıyla sınırlar (Gelfand ve ark., 2011).

Neoklasik modelde bireyler rasyonel tercihlerle hareket ederken, davranışsal iktisat bireysel kararların bilişsel önyargılar ve psikolojik durumlarla etkilendiğini ortaya koyar (Kahneman ve Tversky, 1979). Yaşam

tatmini, bireyin risk algısını yumuşatarak daha girişimci davranışlara yönelmesini sağlar (Diener ve ark., 2009). Mikro iktisat açısından bu durum, bireyin karar setini genişleterek daha yüksek potansiyel getirili stratejilere yönelmesine neden olur (Sen, 1999; Becker ve Murphy, 1988). Dolayısıyla;

Hipotez 3d: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yöneliminin risk alma boyutu üzerindeki etkisinde yaşam tatmininin anlamlı aracılık etkisi vardır.*

Özerklik, bireyin bağımsız hareket etme ve kendi kararlarını alma kapasitesini ifade eder (Deci ve Ryan, 1985). Kültürel sıklık, bireyin bu kapasitesini normatif kısıtlamalar yoluyla zayıflatır (North, 1990; Gelfand ve ark., 2011).

Yaşam tatmini ise bireyin içsel kaynaklarını güçlendirerek bu dışsal sınırlamalara karşı özerklik yönelimini sürdürmesini sağlayabilir (Bandura, 1986; Judge ve ark., 2002). Vroom’un (1964) Motivasyonel Beklenti Teorisi, yaşam tatmininin bireysel fayda beklentilerini güçlendirdiğini ve bu yolla özerk davranışları desteklediğini vurgular. Bu bağlamda;

Hipotez 3e: *İşletmelerde kültürel sıklık özelliğinin girişimcilik yöneliminin özerklik boyutu üzerindeki etkisinde yaşam tatmininin anlamlı aracılık etkisi vardır.*

Teorik tartışmalarda genel olarak, yaşam tatmininin girişimcilik yöneliminin beş boyutundaki (ileriye etkililik, saldırgan rekabetçilik, yenilikçilik, risk alma, özerklik) aracılık rolü, kültürel sıklığın olumsuz etkilerini yumuşatmada önemli bir psikolojik mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, pozitif psikoloji ve mikro iktisat temelli teorik çerçevelerle uyumludur ve girişimcilik süreçlerinin kültürel bağlamda nasıl şekillendiğine dair derinlemesine bir anlayış sağlar. Bu teorik temeller doğrultusunda, çalışmanın devamında kültürel sıklık ve yaşam tatmini arasındaki etkileşimin girişimcilik yönelimi üzerindeki etkilerini ampirik olarak test edebilmek amacıyla izlenen yöntemsel yaklaşıma yer verilmiştir.

Metodoloji ve Yöntem

Bu araştırma, nicel yöntem temelinde yapılandırılmıştır. Amacı, kültürel sıklık ve yaşam tatmini gibi sosyo-kültürel ve psikolojik etkenlerin girişimcilik yönelimine etkisini, ileriye etkililik, saldırgan rekabetçilik, yenilikçilik, risk alma ve özerklik alt boyutları çerçevesinde incelemektir. Bu kapsamda, hipotez testine dayalı açıklayıcı bir model kullanılmıştır.

Veriler, geçerliliği sağlanmış ölçeklerle yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Bu yaklaşım, mikro iktisatta “ortaya çıkan tercihler” (revealed preferences) anlayışıyla örtüşmektedir. Araştırma evrenini Türkiye’deki endüstriyel üretim işletmeleri, örnekleme ise Mersin Organize Sanayi Bölgesi’ndeki iki imalat şirketinin çalışanları oluşturmaktadır. Toplam 489 katılımcıdan veri elde edilmiştir. Olasılıksız kolayda örnekleme yöntemi, maliyet-etkinlik ilkesiyle uyumlu olarak tercih edilmiştir.

Araştırmada kullanılan “Örgütsel Sıklık Ölçeği” Khandwalla (1976) tarafından geliştirilmiş, Türkçeye Wasti ve Fiş (2010) tarafından uyarlanmıştır, Cronbach’s α :

0,65'tir. "Yaşam Tatmini Ölçeği" Diener ve arkadaşları (1985) tarafından geliştirilmiş ve Köker (1991) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır, Cronbach's α : 0,85'tir. Girişimcilik yönelimi ise Khandwalla (1977), Lumpkin ve Dess (1996) ile Covin ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilen "Girişimcilik Yönelimi Ölçeği" ile ölçülmüş, Türkçeye Fiş ve Wasti (2009) tarafından uyarlanmıştır. Alt boyutlara ait Cronbach's α değerleri: İleriye etkililik 0,81, saldırgan rekabetçilik 0,75, yenilikçilik 0,76, risk alma 0,74, özerklik 0,77 olarak elde edilmiştir. Ayrıca katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, öğrenim düzeyi, işyerindeki çalışma süresi ve mevcut pozisyonlarına ilişkin yedi demografik değişkene dair veri toplanmıştır.

Veri analizi SPSS 23 ve AMOS 24 programlarıyla yapılmıştır. Araştırma modeli, literatür temelli öneriler doğrultusunda geliştirilmiştir. Bu model, kültürel sıklığı bireylerin girişimcilik kararlarını etkileyen davranışsal bir çevresel unsur olarak konumlandırmakta ve yaşam tatminini psikolojik bir aracı olarak ele almaktadır. Model, mikro iktisat, kurumsal iktisat, davranışsal iktisat ve pozitif psikoloji disiplinlerine kuramsal katkılar sağlamayı hedeflemektedir. Hofstede'nin kültürel boyutları ile Gelfand ve arkadaşları (2011)'nin sıklık-esneklik çerçevesi, çalışmanın kuramsal dayanakları arasındadır.

Çalışmada, bireylerin risk alma, yenilik yapma ve uzun vadeli düşünme gibi girişimcilik eğilimleri mikro düzeyde analiz edilirken, yaşam tatmininin aracılık rolü test edilmiştir (Becker, 1976; Kahneman ve Krueger, 2006). Böylece iktisadi modellerde bireysel psikolojik yapıların rolü vurgulanmıştır.

Kullanılan ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik analizleri doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) ile SPSS ve AMOS 24'te yapılmıştır (Kline, 2011). DFA'nın mikro iktisadi kullanımı, özellikle öznel tercihler, davranışsal sabiteler ve kurumsal normların ölçülmesi gibi soyut kavramların modellenmesinde ön plana çıkmaktadır (Gintis, 2014). Kültürel Sıklık Ölçeği, yapılan DFA sonucunda tek faktörlü bir model olarak doğrulanmıştır. Benzer şekilde, Girişimcilik Yönelimi Ölçeği için gerçekleştirilen DFA analizinde çok faktörlü bir yapı önerilmiştir. Yaşam Tatmini Ölçeği ise tek faktörlü bir model olarak test edilmiştir. Tüm değişkenlerin uyum iyiliği değerleri yeterli düzeyde bulunmuştur (Arbuckle, 1994) (Çizelge 1).

Ölçeklerin içsel tutarlılığı Cronbach's Alpha (Cronbach's α) ile test edilmiş, değerler literatürle uyumlu bulunmuştur (Lorcu, 2015) (Çizelge 1).

Çizelge 1. Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Düzeyleri Sonuçları

Table 1. Results of Confirmatory Factor Analysis Reliability Levels and of Scales

DFA	Değişkenler	Model	$\Delta\chi^2$	sd	$\Delta\chi^2/sd$	RMSEA	CFI	TLI	RFI	NFI
Güvenilirlik	S	Tek faktörlü	18.486	5	3.697	.074	.976	.952	.935	.967
	GY	Çok faktörlü	448.854	99	4.534	.085	.900	.862	.830	.876
	YT	Tek faktörlü	9.492	2	4.746	.088	.994	.968	.959	.992
		Boyutlar	Cronbach's α Temelli Standard Öge					Madde Sayısı		
	S	Tek Boyut			.756				5	
	GY	Tüm maddeler			.837				17	
		IE			.778				3	
		SR			.630				3	
		Y			.678				3	
		RA			.781				4	
Güvenilirlik		OZ			.755				4	
	YT	Tek Boyut			.866				5	

Not: "Kültürel Sıklık= S"; "Yaşam Tatmini= YT"; "İleriye Etkililik= IE"; "Saldırgan Rekabetçilik= SR"; "Yenilikçilik= Y"; "Risk Alma= RA"; "Özerklik= OZ" olarak kodlanmıştır.

Not: $0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$; $0.90 \leq CFI \leq 0.95$; $0.95 \leq NFI < 1$; $TLI \sim 1$; $RFI \sim 1$ (Arbuckle, 1994).

Kültürel sıklık ölçeğinin tek faktörlü yapısı, normatif yapıların bireylerin davranışsal tercihlerini sınırladığına işaret etmektedir (Gelfand ve ark., 2011). Bu bağlamda kültürel sıklık, girişimcilik davranışları üzerinde dışsal bir kısıtlayıcı unsur olarak işlev görmektedir (North, 1990). Girişimcilik yöneliminin çok boyutlu yapısı da mikro iktisatla örtüşmektedir (Schumpeter, 1934; Shane, 2003). Yaşam tatmini ölçeği, davranışsal iktisat yaklaşımlarıyla uyumlu bir öznel refah göstergesidir (Frey ve Stutzer, 2002; Kahneman ve Krueger, 2006).

Ölçeklerin güvenilirliği, bilişsel ve duygusal yapılara dair tutarlı ölçüm sunduğunu göstermektedir (Akerlof ve Kranton, 2000; Camerer, 2003). Kültürel sıklık, normatif baskılara cevabın tutarlılığını (Bowles, 2004), girişimcilik yöneliminin bireylerin risk tercihi ve özyeterliliğini (Knight, 1921; Shane, 2003), yaşam tatmininin ise öznel refahın

iktisadi karar süreçlerine etkisini göstermektedir (Frey ve Stutzer, 2002; Kahneman ve Deaton, 2010).

Normallik testleri, parametrik varsayımların sınırlı ölçüde karşılandığını, çarpıklık ve basıklık değerlerinin asimptotik dağılıma yakın olduğunu göstermiştir. Bu durum, homoeconomicus modelinden sapmaları açıklamada önemlidir (Kahneman ve Tversky, 1979; Thaler, 1994).

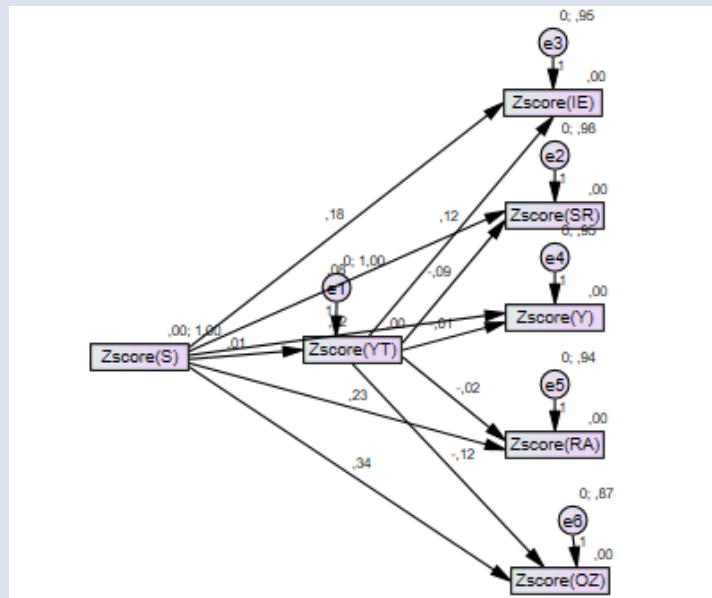
Sonuçlar, bireylerin girişimcilik kararlarının kurumsal yapı, risk algısı ve öznel refah düzeyine göre çeşitlendiğini göstermektedir. Firma yapıları, bilgiye sınırlı erişim ve hiyerarşik iletişimle işlem maliyetlerini düşürürken, esnek yönetim yaklaşımları da benimsenmektedir.

Kuramsal Model Testi ve Regresyon

Kuramsal model testinden önce, kültürel sıklık, yaşam tatmini ve girişimcilik yönelimi gibi tutum ve algı temelli değişkenler SPSS ile standartlaştırılarak (z score) çoklu bağlantı sorunları önlenmiştir. Bu işlem, değişkenler arası karşılaştırılabilirliği artırarak modelin güvenilirliğini sağlamaktadır (Zhang, 2011).

Daha sonra gözlenen değişkenlerle AMOS 24 kullanılarak Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kurulmuş ve kültürel sıklık, yaşam tatmini ile girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkiler test edilmiştir. Şekil 1’de sunulan modelde, kültürel sıklığın yaşam tatmini üzerindeki doğrudan etkisi ile yaşam tatmini aracılığıyla girişimcilik yöneliminin beş alt boyutuna (ileri etkililik, saldırgan rekabetçilik, yenilikçilik, risk alma, özerklik) dolaylı etkileri analiz edilmiştir. Bulgular, kültürel sıklığın girişimcilik davranışlarını dolaylı olarak etkilediğini ve bunun kurumsal iktisat ile davranışsal mikroekonomi yaklaşımlarıyla örtüştüğünü göstermektedir (Bowles, 2004).

YEM analizine göre, sıklık (S) değişkeni girişimcilik yöneliminin ileriye etkililik (IE), yenilikçilik (Y), risk alma (RA) ve özerklik (OZ) boyutlarına anlamlı pozitif etkiler yaparken, yaşam tatmini (YT) yalnızca ileriye etkililik (IE) boyutuna pozitif aracılık etkisi göstermiştir (Çizelge 2). Bu durum, yaşam tatmininin girişimcilik davranışlarını güçlendirdiğini ve Becker’in (1976) Bilişsel Fayda Maksimizasyonu Teorisiyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Öte yandan, yaşam tatmininin (YT) saldırgan rekabetçilik (SR) ve özerklik (OZ) üzerindeki negatif etkisi, Simon’un (1955) sınırlı rasyonalite ve Kahneman ve Tversky’nin (1979) davranışsal iktisat yaklaşımlarıyla ilişkilidir. Bu durum, bireylerin kararlarının yalnızca dışsal ekonomik faktörler değil, içsel psikolojik faktörlere bağlı olarak şekillendiğini ve bunun da risk alma ve rekabetçilik gibi davranışları sınırlayabileceğini göstermektedir.

Şekil 1. Değişkenler Arası Yapısal Eşitlik Modeli
Figure 1. Structural Equation Model Between Variables

Çizelge 2. Model Regresyon Katsayıları

Table 2. Model Regression Coefficients

			Tahmin	Standart Hata	Kritik Oran	P
ZYT	←	ZS	.011	.045	.245	.807
ZIE	←	ZYT	.117	.044	2.651	.008 *
ZSR	←	ZYT	.092	.045	-2.053	.040 *
ZY	←	ZYT	-.012	.044	-.282	.778
ZRA	←	ZYT	-.024	.044	-.554	.579
ZOZ	←	ZYT	-.121	.042	-2.872	.004 *
ZIE	←	ZS	.179	.044	4.047	***
ZSR	←	ZS	.083	.045	1.839	.066
ZY	←	ZS	.220	.044	4,990	***
ZRA	←	ZS	.232	.044	5.271	***
ZOZ	←	ZS	.342	.042	8.096	***

Not: *** p<0,01 anlamlılık değerinde yorumlanmıştır. * p<0,05 anlamlılık değerinde yorumlanmıştır.

Sıklık ile yaşam tatmini ve saldırgan rekabetçilik arasında anlamlı ilişki saptanamamıştır ($p>0,05$), dolayısıyla *Hipotez 1* ve *Hipotez 2b* desteklenmemiştir. Bu sonuç, yaşam tatmininin örgütsel normlardan çok kişisel ve psikolojik faktörlere bağlı olduğunu ve kültürel sıklığın öznel refahı tek başına açıklamakta yetersiz kaldığını göstermektedir (Becker, 1976; Frey ve Stutzer, 2002; Varian, 2014). Saldırgan rekabetçilik ise sıkı kültürlerin teşvik etmediği, riskli ve kural dışı stratejilerle ilişkilidir (Schumpeter, 1934; Tversky ve Kahneman, 1992).

Sıklığın ileriye etkililik ($\beta=-.179$; $p<0,01$), yenilikçilik ($\beta=.220$; $p<0,01$), risk alma ($\beta=.232$; $p<0,01$) ve özerklik ($\beta=.342$; $p<0,01$) üzerindeki pozitif etkileri anlamlı bulunmuş; bu bulgular sırasıyla *Hipotez 2a*, *2c*, *2d* ve *2e*'nin desteklendiğini göstermiştir (Çizelge 2). İleriye etkililik, Simon'un (1955) sınırlı rasyonelite yaklaşımıyla örtüşürken; yenilikçilik, yapısal güvenlik sağlayan sıkı kültürlerde dahi gelişebilir (Covin ve ark, 2006, 1991; Acemoglu, 2010). Risk alma davranışı, Beklenen Fayda Teorisi ve Umut Teorisi kapsamında değerlendirilir; kültürel sıklık sayesinde güvenli sınırlarda teşvik edilebilir (Kahneman ve Tversky, 1979; Gennaioli ve Shleifer, 2018). Özerklik ise neo-kurumsal iktisat literatürüne göre kısıtlı ancak yapılandırılmış serbesti olarak tanımlanabilir (Williamson, 2000; Deci ve Ryan, 1985).

Yaşam tatmininin girişimcilik yöneliminin ileriye etkililik boyutuna ($\beta=.117$; $p<0,05$) pozitif aracılık etkisi bulunmuştur; bu, *Hipotez 3a*'yı desteklemektedir (Çizelge 2). Bu bulgu, bireylerin uzun vadeli hedeflere yönelmesini ve örgütsel bağlılıklarını açıklayan teorik çerçevelerle uyumludur (Loewenstein ve Prelec, 1993; Rousseau, 1989). Öte yandan, yaşam tatmini saldırgan rekabetçilik ($\beta=-.092$; $p<0,05$) ve özerklik ($\beta=-.121$; $p<0,05$) üzerinde negatif etkiler göstermiş; *Hipotez 3b* ve *3e* bu sonuçlarla desteklenmiştir. Tatmini yüksek bireyler, daha temkinli stratejiler benimser ve marjinal fayda maliyet hesabında özerklikten ziyade sosyal uyum tercihinde bulunabilir (Arrow, 1971; Kahneman ve Tversky, 1979; Simon, 1955; Akerlof ve Kranton, 2000). Bu durum Herbertçi sınırlı rasyonellik çerçevesinde anlamlıdır (Simon, 1955).

Yaşam tatmini ile yenilikçilik ve risk alma arasında anlamlı ilişki saptanamamış, dolayısıyla *Hipotez 3c* ve *3d* reddedilmiştir (Çizelge 2). Bu durum, yenilikçilik ve risk almanın yaşam tatmininden çok bireysel yetkinlik ve beklenti temelli kazanç hesaplarıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir (Becker, 1976; Kahneman ve Tversky, 1979; Rabin, 2000; Loewenstein ve ark., 2003).

Hipotez 3a, *3b* ve *3e*'nin desteklenmesi, yaşam tatmininin kültürel sıklık ile girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'deki örgütlerde kültürel sıklık girişimcilik davranışlarını şekillendirmekte; yaşam tatmini ise bu etkiyi yönlendiren önemli bir değişken olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, Türkiye'deki işletmelerde örgütsel kültürel sıklığın girişimcilik yönelimi üzerindeki etkisini ve yaşam tatmininin bu ilişkideki aracılık rolünü mikro iktisadi perspektiften ele almaktadır. Kültürel normların birey davranışlarını yönlendirme kapasitesi, sınırlı rasyonelite yaklaşımları (Simon, 1955) ve davranışsal mikro iktisat bağlamında değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular,

kültürel normların yalnızca bireysel davranışları kontrol etmekle kalmayıp, aynı zamanda bireyin stratejik yönelimlerini şekillendiren temel bir çerçeve işlevi gördüğünü göstermektedir.

Araştırmada, kültürel sıklığın girişimcilik yöneliminde ileriye etkililik, yenilikçilik, risk alma ve özerklik gibi boyutlar üzerinde pozitif etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, North'un (1990) Kurumsal İktisat Yaklaşımı ile Glaeser ve arkadaşlarının (2002) Sosyal Sermaye Teorisiyle uyumludur. Örgütsel normlar, bilgi asimetrisini azaltmanın yanı sıra bireylerin davranışsal sınırlarını da netleştirmektedir. Bununla birlikte, kültürel sıklığın saldırgan rekabetçilik üzerinde destekleyici bir etkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum Hofstede'in (1980) belirsizlikten kaçınma boyutu ile açıklanabilir. Mikro düzeyde, bireylerin normlara uyum sağlayarak fayda fonksiyonu oluşturdıkları (Akerlof ve Kranton, 2000) tespit edilmiştir.

Yaşam tatmininin, ileriye etkililik, özerklik ve saldırganlık gibi girişimcilik davranışlarında aracılık rolü üstlendiği görülmüştür. Bu bulgu, Etkileme Sezgisel Kuramı (Slovic ve ark., 2002) ve bireysel refah ile ekonomik davranış arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Easterlin'in (1974) çalışmalarıyla tutarlıdır. Ancak, yaşam tatmininin yenilikçilik ve risk alma davranışları üzerindeki etkisinin sınırlı olması, bu girişimcilik boyutlarının daha çok kişilik özellikleri ve bilişsel yeteneklerle şekillendiğini göstermektedir (Zhao ve Seibert, 2006). Bu durum, heterojen ajan modelleri perspektifinden bireylerin farklı risk tercihlerinin girişimcilik kararlarını nasıl farklılaştırdığını desteklemektedir (Kihlstrom ve Laffont, 1979).

Sonuç olarak, girişimcilik yöneliminin yalnızca rasyonel karar süreçleriyle açıklanamayacağı; sosyal normlar ve öznel refah düzeyleri gibi çok boyutlu psikososyal faktörlerle biçimlendiği anlaşılmaktadır.

Hipotez 2a doğrultusunda, kültürel sıklığın girişimcilik yöneliminin ileri etkililik boyutuna anlamlı ve pozitif etkisi tespit edilmiştir. Bu, normların planlama ve öngörülebilirliği destekleyerek belirsizliği azalttığını göstermektedir (Schwartz, 1999; Kahneman ve Tversky, 1979). Kurumsal yapılar böylece dışsal risklere karşı direnç kazandırmakta ve Knight'in (1921) Epistemik Belirsizlik Teorisi bağlamında eksik bilgiye rağmen karar alma süreçlerini kolaylaştırmaktadır (Knight, 1921; Schein, 1990).

Hipotez 2c'ye göre, kültürel sıklık yenilikçilik üzerinde de pozitif etki yaratmaktadır. Normlar yalnızca sınırlayıcı değil, aynı zamanda yönlendirici olup sistematik inovasyonu teşvik etmektedir (Hofstede, 1980; Zahra ve George, 2002). Bu bulgu, Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" modelinden çok, kontrollü inovasyon yaklaşımıyla örtüşmektedir (Mueller ve Thomas, 2001).

Hipotez 2d, kültürel sıklığın risk alma davranışını desteklediğini göstermiştir. Bireyler yapılandırılmış cesaretle hareket ederek irrasyonel risklerden kaçınmakta, rasyonel riskleri tercih etmektedir (Schwartz, 1999; Shane, 2003). Bu durum kültürel sıklığın kurumsal bir sigorta işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır (Knight, 1921).

Hipotez 2e kapsamında, kültürel sıklığın özerkliği pozitif etkilediği görülmüştür. Normatif sınırlamalar,

bilişsel mekanizmaları harekete geçirerek bireylerin bağımsız karar alma eğilimini artırmaktadır (Schwartz, 1999). Böylece girişimcilik yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda bireysel ifade biçimi haline gelmektedir (Shane, 2003). Özerklik, hem üretim sürecinde hem strateji geliştirmede bireysel kapasiteyi artırmaktadır.

Hipotez 3a, yaşam tatmininin kültürel sıklığın ileriye etkililik üzerindeki etkisini güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Yaşam tatmini yüksek bireyler, stratejik davranışlar ve geleceğe dönük kararlar almada daha isteklidir (Diener, 1984; Mueller ve Thomas, 2001). Bu, çalışan yaşam kalitesine yatırım yapılmasının girişimcilik yetkinliğini artırabileceğini göstermektedir.

Hipotez 3b, düşük yaşam tatmininin kültürel sıklık ile saldırgan rekabetçilik arasındaki ilişkiyi zayıflattığını göstermiştir. Psikolojik sermayesi düşük bireyler yüksek riskli stratejilerden kaçınmakta, bu da kültürel normların etkisini sınırlamaktadır (Mueller ve Thomas, 2001).

*Hipotez 3e'*ye göre, yaşam tatmini özerklik üzerindeki kültürel sıklık etkisini zayıflatmaktadır. Bu bulgu, mikro iktisatta bireyin öz-yeterlik algısı ile kültürel normlar arasındaki gerilimi yansıtmaktadır (Schwartz, 1999). Yüksek yaşam tatmini, bireysel motivasyonu ve öz-yeterliği artırarak özerk davranışı desteklemektedir (Zahra ve George, 2002). Bu durum, iktisadi karar modellerinde psikososyal değişkenlerin dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Son olarak, *Hipotez 1* doğrultusunda, kültürel sıklığın yaşam tatmini üzerinde doğrudan anlamlı etkisi bulunmamıştır. Bu, yaşam tatmininin daha çok bireysel otonomi, psikolojik ihtiyaçlar ve çevresel koşullarla ilişkili olduğunu göstermektedir (Gelfand ve ark., 2011). Yaşam tatmini, bireylerin öznel fayda algısına dayalı çok boyutlu bir olgudur.

Sonuç olarak, bu araştırma, girişimcilik yöneliminin yalnızca rasyonel beklentilerle değil, sosyal normlar ve psikososyal değişkenlerle biçimlenen çok boyutlu bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Kültürel sıklık, bazı durumlarda girişimciliği baskılamak yerine yönlendiren bir filtre işlevi görerek sistematik ve stratejik davranışları teşvik etmektedir. Türkiye gibi kültürel açıdan melez yapılarda, örgütsel normlar bireylerin girişimcilik davranışlarını şekillendirmede merkezi bir rol oynamaktadır. Bu bulgular, mikro iktisada hem kuramsal derinlik hem de uygulama açısından yeni açılımlar sunmakta; kültür ve yaşam tatmini gibi sosyal-psikolojik değişkenlerin girişimcilik davranışları üzerindeki yapısal etkisinin, klasik iktisadi modellerin ötesinde çok boyutlu karmaşık bir etkileşim alanı olduğunu göstermektedir.

Politika Önerileri ve Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma bulguları, kültürel sıklığın girişimcilik yönelimi üzerindeki etkisinin doğrudan değil, bireylerin yaşam tatmini düzeyine bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Yaşam tatmini, kültürel normlara verilen tepkileri dönüştürerek girişimcilik davranışlarını şekillendiren önemli bir aracı değişken olarak öne çıkmaktadır. Bu, girişimciliğin sadece kültürel değil, aynı

zamanda öznel iyi oluş düzeyine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Mikro iktisadi açıdan yaşam tatmini, bireyin fayda maksimizasyonunu etkileyen bilişsel ve duygusal bir unsur olup, yüksek yaşam tatmini bireyleri risk alma, yenilikçilik ve özerkliğe daha açık hale getirmektedir. Bu nedenle girişimcilik yalnızca maddi teşviklerle değil, psikolojik refahı artıran kurumsal uygulamalarla da desteklenmelidir.

Özellikle kültürel olarak sıkı yapılarda, yaşam tatmini bireylerin normlara karşı daha esnek ve dirençli tutumlar geliştirmelerinde içsel bir tampon işlevi görebilir. Bu durum, girişimcilik sermayesinin hem kültürel yapılar hem de bireysel psikolojik kaynaklarla güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Politika yapıcılar için de bu bulgular önemlidir. Girişimcilik yalnızca yapısal değil, bireysel refahı önceleyen sosyal politikalarla da desteklenmelidir. Psikolojik sermaye, öz-yeterlik ve yaşam doyumu gibi değişkenler politika tasarımlarında dikkate alınmalıdır.

Araştırmanın sınırlılıkları; örneklemin coğrafi ve sektörel daralması, kültürel sıklık algısının bireyler arasında değişebilmesi ve yaşam tatmini gibi öznel değişkenlerde ölçüm yanlılığı riski olarak özetlenebilir. Ayrıca kültürel yapılar dinamik ve zamana bağlı değişebileceğinden, bulgular farklı toplumsal bağlamlarda farklılık gösterebilir.

Gelecek araştırmalarda daha geniş örneklem ve farklı kültürel bağlamlar üzerinden, iş tatmini, öz-yeterlik ve psikolojik sermaye gibi değişkenlerin aracı/düzenleyici rolleri incelenmelidir. DeneySEL ve boylamsal çalışmalarla desteklenen kültürler arası karşılaştırmalar, bu ilişkilerin daha net anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Acemoglu D. (2010). Theory, general equilibrium, and political economy in development economics. *Journal of Economic Perspectives*, 24(3), 17-32. <https://doi.org/10.1257/jep.24.3.17>
- Akerlof GA, Kranton R E. (2000). Economics and identity. *Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 715-753. <https://doi.org/10.1162/003355300554881>
- Arbuckle JL. (1994). Computer announcement amos: Analysis of moment structures. *Psychometrika*, 59(1), 135-137.
- Arrow KJ. (1971). *Essays in the Theory of Risk-Bearing*. North-Holland. ISBN: 0841020019.
- Bandura A. (1986). *Social foundations of thought and action*. Englewood Cliffs, NJ, 1986(23-28), 2. ISBN: 0761972706, 9780761972709.
- Bateman TS, Crant JM. (1993). The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of Organizational Behavior*, 14(2), 103-118. <https://doi.org/10.1002/job.4030140202>
- Becker GS. (1976). *The Economic Approach to Human Behavior* (Vol. 803). University of Chicago press. ISBN: 0226041123, 9780226041124.
- Becker GS, Murphy KM. (1988). A theory of rational addiction. *Journal of Political Economy*, 96(4), 675-700. <https://doi.org/10.1086/261558>
- Benz M. (2009). Entrepreneurship as a non-profit-seeking activity. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 5, 23-44. <https://doi.org/10.1007/s11365-006-0031-y>

- Bowles S. (2004). *Microeconomics: Behavior, Institutions, and Evolution*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400829316>
- Camerer CF. (2003). *Behavioral Game Theory: Experiments in Strategic Interaction*. Princeton University Press. ISBN: 1400840880, 9781400840885
- Covin JG, Green KM, Slevin DP. (2006). Strategic process effects on the entrepreneurial orientation-sales growth rate relationship. *Entrepreneurship theory and practice*, 30(1), 57-81. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2006.00110.x>
- Deci EL, Ryan RM. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Diener E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener ED, Emmons RA, Larsen RJ, Griffin S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Diener ED, Suh ME. (1997). Subjective well-being and age: An international analysis. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, 17(1), 304-324. <https://doi.org/10.1891/0198-8794.17.1.304>
- Diener E, Oishi S, Lucas RE. (2009). Subjective Well-Being: The Science of Happiness and Life Satisfaction. In Shane J. Lopez, and C. R. Snyder (eds), *The Oxford Handbook of Positive Psychology*, 2nd edn (2009; online edn, Oxford Academic, 18 Sept. 2012), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195187243.013.0017>, accessed 4 Mar. 2025.
- Diener E, Seligman ME. (2004). Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological Science In the Public Interest*, 5(1), 1-31. <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2004.00501001.x>
- Easterlin RA. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. In *Nations and households in economic growth* (pp. 89-125). Academic press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-205050-3.50008-7>
- Erez M, Gati E. (2004). A dynamic, multi-level model of culture: from the micro level of the individual to the macro level of a global culture. *Applied Psychology*, 53(4), 583-598. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2004.00190.x>
- Fiş AM, Wasti SA. (2009). Örgüt kültürü ve girişimcilik yönelimi ilişkisi. *METU Studies in Development*, 35, 127.
- Fredrickson BL. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218-226. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.56.3.218>
- Frey BS, Stutzer A. (2002). What can economists learn from happiness research?. *Journal of Economic Literature*, 40(2), 402-435. <https://doi.org/10.1257/002205102320161320>
- Gelfand MJ, Nishii LH, Raver JL. (2006). On the nature and importance of cultural tightness-looseness. *Journal of Applied Psychology*, 91(6), 1225.
- Gelfand MJ, Erez M, Aycan Z. (2007). Cross-cultural organizational behavior. *Annu. Rev. Psychol.*, 58(1), 479-514. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.58.110405.085559>
- Gelfand MJ, Raver JL, Nishii L, Leslie LM, Lun J, Lim BC,....., Yamaguchi S. (2011). Differences between tight and loose cultures: A 33-nation study. *science*, 332(6033), 1100-1104. <https://doi.org/10.1126/science.1197754>
- Gennaioli N, Shleifer A. (2018). *A crisis of beliefs: Investor psychology and financial fragility*. Princeton University Press, 2018 - 264 p. - ISBN: 9780691184920, <http://digital.casalini.it/9780691184920> - Casalini id: 5559644
- Gintis H. (2014). *The Bounds of Reason: Game Theory and the Unification of the Behavioral Sciences*. Princeton University Press. ISBN: 1400851343, 9781400851348
- Glaeser EL, Laibson D, Sacerdote B. (2002). An economic approach to social capital. *The Economic Journal*, 112(483), F437-F458. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00078>
- Harrison T, Bazzy JD. (2017). Aligning organizational culture and strategic human resource management. *Journal of Management Development*, 36(10), 1260-1269. <https://doi.org/10.1108/JMD-12-2016-0335>
- Helliwell JF, Layard R, Sachs JD. (2023). The Happiness Agenda: The Next 10 Years. In *World Happiness Report 2023* (11th ed., Chapter 1). Sustainable Development Solutions Network.
- Hitt MA, Ireland RD, Hoskisson RE. (2016). *Strategic Management: Concepts and Cases: Competitiveness and Globalization*. Cengage Learning.
- Hofstede G. (1980). *Culture's Consequences: International differences in work-related values*. Sage Publications. ISBN: 0803913060, 9780803913066
- Judge TA, Bono JE, Ilies R, Gerhardt MW. (2002). Personality and leadership: a qualitative and quantitative review. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 765.
- Kahneman D, Tversky A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Kahneman D, Krueger AB. (2006). Developments in the measurement of subjective well-being. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1), 3-24. <https://doi.org/10.1257/08953300677652603>
- Kahneman D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Penguin Books, London.
- Kahneman D, Deaton A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(38), 16489-16493. <https://doi.org/10.1073/pnas.1011492107>
- Khandwalla PN. (1976). Some top management styles, their context and performance. *Organization and Administrative Sciences*, 7(4), 21-51.
- Khandwalla PN. (1977). *The Design of Organizations* New York: Harcourt Brace Jovanovich. ISBN: 0155173669
- Kihlstrom RE, Laffont JJ. (1979). A general equilibrium entrepreneurial theory of firm formation based on risk aversion. *Journal of Political Economy*, 87(4), 719-748. <https://doi.org/10.1086/260790>
- Kline RB. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (3rd ed.). Guilford Press. ISBN: 1462551912, 9781462551910
- Knight FH. (1921). *Risk, Uncertainty and Profit* (Vol. 31). Houghton Mifflin.
- Köker S. (1991). *Normal ve Sorunlu Ergenlerin Yaşam Doyumu Düzeyinin Karşılaştırılması*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Lieberman MB, Montgomery DB. (1988). First-mover advantages. *Strategic Management Journal*, 9(S1), 41-58. <https://doi.org/10.1002/smj.4250090706>
- Loewenstein GF, Prelec D. (1993). Preferences for sequences of outcomes. *Psychological Review*, 100(1), 91. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-295X.100.1.91>
- Loewenstein G, O'Donoghue T, Rabin M. (2003). Projection Bias in Predicting Future Utility. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1209-1248. <http://www.jstor.org/stable/25053938>
- Lorcu F. (2015). *Örneklerle Veri Analizi SPSS Uygulamalı*. Ankara: Detay Yayıncılık, 1, 18.
- Lumpkin GT, Dess GG. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. *Academy of Management Review*, 21(1), 135-172. <https://doi.org/10.5465/amr.1996.9602161568>
- Markus HR, Kitayama S. (1998). The cultural psychology of personality. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(1), 63-87. <https://doi.org/10.1177/0022022198291004>
- Maslow AH. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0054346>
- Miller D. (1983). The correlates of entrepreneurship in three types of firms. *Management Science*, 29(7), 770-791. <https://doi.org/10.1287/mnsc.29.7.770>
- Miller D, Friesen PH. (1982). Innovation in conservative and entrepreneurial firms: Two models of strategic momentum.

- Strategic Management Journal, 3(1), 1-25. <https://doi.org/10.1002/smj.4250030102>
- Mintzberg H. (1989). The Structuring of Organizations (pp. 322-352). In: Asch, D., Bowman, C. (eds) Readings in Strategic Management. Palgrave, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-20317-8_23. ISBN: 978-0-333-51809-0
- Mueller SL, Thomas AS. (2001). Culture and entrepreneurial potential: A nine country study of locus of control and innovativeness. Journal of Business Venturing, 16(1), 51-75. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(99\)00039-7](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(99)00039-7)
- North DC. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press. ISBN: 0521397340, 9780521397346
- O'Reilly CA, Chatman JA. (1996). Culture as social control: Corporations, cults, and commitment. In B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.), Research In Organizational Behavior: An Annual Series of Analytical Essays and Critical Reviews, Vol. 18, pp. 157–200. Elsevier Science/JAI Press.
- Schwartz SH. (1999). A theory of cultural values and some implications for work. Applied Psychology: An International Review, 48(1).
- Putnam RD. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon and Schuster, New York. <http://dx.doi.org/10.1145/358916.361990>.
- Rabin M. (2000). Risk aversion and expected-utility theory: A calibration theorem. Econometrica, Vol. 68, No. 5 (Sep., 2000), pp. 1281-1292 (12 pages). https://doi.org/10.1142/9789814417358_0013
- Rauch A, Frese M. (2007). Let's put the person back into entrepreneurship research: A meta-analysis on the relationship between business owners' personality traits, business creation, and success. European Journal of work and organizational psychology, 16(4), 353-385. <https://doi.org/10.1080/13594320701595438>
- Ryan RM, Deci EL. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. Annual Review of Psychology, 52(1), 141–166. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>.
- Ryff CD. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. Journal of Personality and Social Psychology, 57(6), 1069.
- Seligman ME. (2011). Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being. Simon and Schuster. ISBN: 1439190771, 9781439190777
- Schein EH. (1990). Organizational Culture: What it is and How to Change it. In Human resource management in international firms: Change, globalization, innovation (pp. 56-82). London: Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1007/978-1-349-11255-5_4
- Schneider K, Klünder J, Kortum F, Handke L, Straube J, Kauffeld S. (2018). Positive affect through interactions in meetings: The role of proactive and supportive statements. Journal of Systems and Software, 143, 59-70. <https://doi.org/10.1016/j.jss.2018.05.001>
- Schumpeter JA. (1934). The Theory of Economic Development. Harvard University Press. Cambridge, MA.
- Schwartz SH. (1999). A theory of cultural values and some implications for work. Applied Psychology: An International Review, 48(1).
- Sen A. (1977). Rational fools: A critique of the behavioral foundations of economic theory. Philosophy & Public Affairs, 6(4), 317–344. <https://www.jstor.org/stable/2264946>
- Sen A. (1999). On ethics and economics. OUP Catalogue. Oxford University Press, number 9780195627619, Decembrie.
- Shane S. (2003). A general theory of entrepreneurship: The individual-opportunity nexus. In A General Theory of Entrepreneurship. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781781007990>
- Slovic P., Finucane ML, Peters E, MacGregor DG. (2002). The affect heuristic. In Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment (pp. 397–420).
- Simon HA. (1955). A behavioral model of rational choice. Quarterly Journal of Economics, 69(1), 99–118. <https://www.jstor.org/stable/1884852>
- Simon HA. (1959). Theories of decision-making in economics and behavioral science. The American Economic Review, 49(3), 253–283.
- Stevenson HH, Jarillo JC. (2007). A paradigm of entrepreneurship: Entrepreneurial management. In Entrepreneurship: Concepts, theory and perspective (pp. 155-170). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg. 1-46. <https://doi.org/10.1007/BF00300268>
- Teece DJ, Pisano G, Shuen A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. Strategic Management Journal, 18(7), 509–533. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199708\)18:7%3C509::AID-SMJ882%3E3.0.CO;2-Z](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199708)18:7%3C509::AID-SMJ882%3E3.0.CO;2-Z)
- Thaler RH. (1994). Quasi-rational Economics. Russell Sage Foundation. ISBN: 087154847X, 9780871548474
- Thaler RH, Sunstein CR. (2008). Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. New Haven, CT (USA), Yale University Press.
- Tirole J. (1988). The Theory of Industrial Organization. MIT Press. ISBN: 0262200716, 9780262200714
- Tversky A, Kahneman D. (1992). Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty. Journal of Risk and Uncertainty, 5(4), 297–323. <https://doi.org/10.1007/BF00122574>
- Varian HR. (2014). Grundzüge der Mikroökonomik. Walter de Gruyter GmbH & Co KG. ISBN: 3110408082, 9783110408089
- Von Neumann J, Morgenstern O. (1944). Theory of Games and Economic Behavior. Princeton University Press.
- Vroom VH. (1964). Work and Motivation. John Wiley & Sons.
- Williamson OE. (2000). The new institutional economics: Taking stock, looking ahead. Journal of Economic Literature, 38(3), 595–613. <https://doi.org/10.1257/jel.38.3.595>
- Zahra SA. (1991). Predictors and financial outcomes of corporate entrepreneurship: An exploratory study. Journal of Business Venturing, 6(4), 259-285. [https://doi.org/10.1016/0883-9026\(91\)90019-A](https://doi.org/10.1016/0883-9026(91)90019-A)
- Zahra SA, George G. (2002). Absorptive capacity: A review, reconceptualization, and extension. Academy of Management Review, 27(2), 185-203. <https://doi.org/10.5465/amr.2002.6587995>
- Wasti A, Fiş AM. (2010). Örgüt kültüründe sıklık-esneklik boyutu ve kurumsal girişimcilik etkisi. Journal of Management Research/Yonetim Arastirmalari Dergisi, 10.
- Zhang XD. (2011). Illustration of SSMD, z score, SSMD*, z* score, and t statistic for hit selection in RNAi high-throughput screens. SLAS Discovery, 16(7), 775-785. <https://doi.org/10.1177/1087057111405851>
- Zhao H, Seibert SE. (2006). The Big Five personality dimensions and entrepreneurial status: A meta-analytical review. Journal of Applied Psychology, 91(2), 259–271.
- Zhao R, Niu L, Wang S. (2024). How do managers make decisions in the face of innovation failure? From a risk governance perspective. Management Decision. <https://doi.org/10.1108/MD-03-2024-0628>